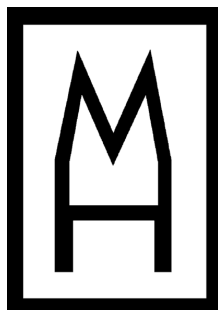

MARGINALIA HISTORICA

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

1/2011

Praha 2011

MARGINALIA HISTORICA

Ročník 2, číslo 1/2011

Odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou v středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně. Redakční uzávěrka 31. března a 30. září.

Webová stránka: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>

Peer-reviewed academical journal focused on widely defined history of education (including schooling and adult education) as complementary to culture history. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and wider European context. The journal is issued twice a year and deadlines for accepting papers are 31th March and 30th September.

Web page: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>

Vydává/Published by

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, katedra dějin a didaktiky dějepisu, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Christoph Boyer (Salzburg), Lukáš Fasora (Brno), Kateřina Charvátová (Praha), Jiří Knapík (Opava), Tomáš Knoz (Brno), Jiří Křesťan (Praha), Robert Luft (Mnichov), Elena Mannová (Bratislava), Antoine Marès (Paříž), Robert Novotný (Praha), Tomáš Pavlíček (Praha), Stanisław Pijaj (Krakow), Jiří Pokorný (Praha), Martina Šmejkalová (Praha), Vít Vlnas (Praha), Ewa Wólkiewicz (Varšava)

Předseda redakční rady/Editor-in-chief

Jiří Pokorný, zástupce předsedy redakční rady

Výkonná redakce/Executive editors

Jan Šindelář (vedoucí redaktor), Tamara Nováková, Milan Ducháček

Korespondenci (příspěvky) adresujte prosím k rukám vedoucího redaktora na adresu vydavatele či na elektronickou adresu marginalia@seznam.cz. Jednotlivé příspěvky jsou recenzovány anonymně ve spolupráci redakční rady s okruhem odborníků.

Vychází v rámci studentského vysokoškolského projektu č. 263 401 (*Kultivace české společnosti*), hlavní řešitel prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

Obsah

STUDIE

Petr CHARVÁT, <i>Riksam rakāsum: Ještě k pulpitu v kapitulní síni oseckého kláštera</i>	5
Tomáš LIBÁNEK, <i>Srpen nebyl jejich prohrou</i>	11
Kateřina SLÁDKOVÁ, <i>Anna Slezská a její fundace</i>	54
Barbora HANUŠOVÁ, <i>Role žen v Augustově politice</i>	79

RECENZE

Petr KUBÍN (ed.), <i>Svatý Václav. Na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého</i> (Petr Čornej).....	100
Igor NĚMEC, <i>Práce z historické jazykovědy</i> (Martina Šmejkalová).....	104
Paul VEYNE, <i>Jak se píšou dějiny</i> (Milan Ducháček).....	107
Jan HORSKÝ, <i>Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy</i> (Hana Havlůjová).....	112
Miloš HAVELKA, <i>Ideje – Dějiny – Společnost. Studie k historické sociologii vědění</i> (Milan Ducháček).....	115
Václav KAPLICKÝ, <i>Hrst vzpomínek z dospělosti</i> (Václav Nájemník).....	120
Lev Davidovič TROCKIJ, <i>Můj život</i> (Jan Šindelář).....	123
Michal CHARYPAR, <i>Karel Sabina: „Epigon“ a tvůrce. Textová příbuzenství jako zdroj smyslu a poznání</i> (Pavla Bechnerová).....	124
Petr A. BÍLEK – Blanka ČINÁTLOVÁ (eds.), <i>Tesilová kavalérie</i> (Vojtěch Čurda).....	129
Kateřina MACHÁČKOVÁ, <i>Téma Macháček</i> (Olga Kovaříková).....	133

MUZEA A VÝSTAVY

Škrétovské jubileum (Ivana Čornejová).....	135
Krása a pochybnosti (Václava Kofránková).....	137
Muzeum německy mluvících obyvatel českých zemí (Hana Havlůjová).....	140

DIDAKTIKA

Debata o didaktice dějepisu? (Hana Havlůjová).....	142
--	-----

<i>Žena jako subjekt a objekt dějepisného vyučování</i> (Hana Havlůjová).....	144
<i>Projekty Asociace Hekla</i> (Josef Lesák).....	146
<i>Jak učit o normalizaci?</i> (Vojtěch Čurda).....	148

KRONIKA

<i>Dvě připomínky Šoa</i> (Hana Havlůjová).....	151
<i>Forum Recherche du CEFRES – Vědecký zápisník CEFRES</i> (Hana Havlůjová).....	154
<i>Odešel Ondrej R. Halaga - historik Košic, Vychodoslovák a muž s nelehkým osudem</i> (Milan Ducháček).....	155

Riksam rakāsum: Ještě k pulpitu v kapitulní síni oseckého kláštera

Petr CHARVÁT

Petru Čornejovi k 60. narozeninám

Abstrakt

Dolní část pulpitu v kapitulní síni cisterciáckého kláštera v Oseku (v severovýchodních Čechách), pocházející pravděpodobně z raného 13. století, je vytvarována jako uzel (viz přílohou ilustraci). Uzel je starověkým symbolem stability a neměnnosti. Je v tomto smyslu užíván přinejmenším od asyrských dob. Neznámý osecký sochař se pravděpodobně vyučil v jedné z italských uměleckých dílen.

Abstract

The lower part of a pulpit in the chapter house of the Cistercian abbey of Osek (NW Bohemia), probably from the earlier 13th century, is shaped like a knot (see the accompanying illustration). The knot is an ancient symbol of stability and permanence, functioning as such at least from Assyrian times. The unknown Osek sculptor is likely to have received his training in one of the Italian art workshops.

Klíčová slova

Středověké výtvarné umění – středověké Čechy – Itálie – cisterciáci – Osek

Key words

Medieval fine art – medieval Bohemia – Italy – Cistercians – Osek

První část názvu tohoto článku znamená ve zvučné asyrštině „uvázat uzel“, ale také „uzavřít smlouvu“, „dát něčemu pevný základ“, něco „spojit“, „upevnit“, „ustavit“ a podobně.¹ Toto sousloví se tak jeví jako velmi výstižná metafora pro zauzlení, zdobící spodní části čtecího pulpitu v kapitulní síni oseckého kláštera (viz přílohou ilustraci). Právě odsud zaznívalo v dávných dobách slovo Páně, které středověkému člověku, a zvláště řeholníkům, znamenalo jedinou jistotu v tekutých píscích poryvy a bouřemi zmítaného světa. Podívejme se však, jakou podobu na sebe v Oseku vzalo spojení mluveného slova s jeho nosičem, které cisterciáci nepochybně chápali jako zhmotnělou podobu vý-

1 Erica REINER – Martha T. ROTH (eds.), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, sv. 14, Chicago 1999, s. 91–104.

roku známého nám v podobě *Verbum Domini manet in aeternum*, a z jakých zdrojů se tento klášterní symbolismus napájel.

Jen málo symbolů se může vykázat takovou kontinuitou, životaschopností a všeobecnou přijatelností, ba žádoucností, jak symbol uzlu, vzcházející nepochybně ze symboliky pradávných civilizací. Do střední Evropy nejspíše přišel ze Středomoří, kde je doložen již v době antické.² V hrobě X jihozápadního pohřebiště na řecké lokalitě Arta v Epiru (kdysi Aubracia)³ z fáze LHL, nejspíše z 2.–1. století př. n. l., spočinula zřejmě zámožná dáma, pochovaná s 37 keramickými nádobami, soškami, bronzovým zrcadlem, bronzovým hřebem, řetězy, prsteny, kotoučem neznámého účelu, náušnicemi a dalšími šperky. Mezi zlatými klenoty, jimiž ji pozůstali vystrojili na poslední cestu, se nachází též zlatý pás s motivem uzlu.⁴

Další doklady poskytuje východní Středomoří v době římské. Tak jeden z obytných domů snad z 3. století n. l. na syrské lokalitě Nawa na východním úpatí Golanských výšin vykazuje portál, jehož architráv nese zdobení věnce s mušlí, jehož prameny jsou ve spodní části plastiky svázány uzlem a vybíhají v úponky vinné révy. Vyobrazení dvou menor v rozích nadpraží dává tušit, že stavebník domu náležel k víře judaistické.⁵ Ve stejném prostředí nacházíme i dávnou paralelu k pentagramu, který rovněž zdobí vrchní část oseckého pulpitu. Ostění dveří ze synagogy v Kafarnaum ze 3.–5. století ozdobil kdysi neznámý umělec vyobrazením pentagramu v listovém věnci s kulovitými motivy ve cviklech mezi jeho cípy.⁶

Motiv uzlu se ovšem neomezuje pouze na prostředí judaistické (a patrně i křesťanské) a setkáváme se s ním i v prostředí víry mazdaistické (zoroastriánské). Z hrobu 49T: 24.09 sásánovského pohřebiště 4.–5. století na Tell Mohamed 'Arab poblíž Mosulu na Tigridu v Iráku pochází zelený pečetní typář zelené barvy s vyobrazením uzlu a nápisem v písmu *pehlevi* udávajícím mužské osobní jméno. Z uzlu vyčnívají dvě dvojice kohoutích hlaviček.⁷ Symbolika uzlu hraje významnou roli ve věroučně bezvadném úboru věřících mazdaistů, kteří se přepásávají pásem uvazovaným na tři uzle, symbo-

2 O uzlu v antické a následně středověké symbolice viz Udo KÜHNE, *Nodus in scirpo – Enodatio quaestiois. Eine Denkfigur bei Johannes von Salisbury und Alanus von Lille*, in: *Antike und Abendland*, Wolfgang Harms a kol. (eds.), Berlin – New York 2009, s. 163–176, dostupné z adresy <http://www.reference-global.com/doi/abs/10.1515/9783110241563.163>, citováno 3. 10. 2010.

3 David BLACKMAN, *Archaeology in Greece, 2000–2001*, in: *Archaeological Reports* 48, 2000–2001, s. 65–67.

4 *Tamtéz*, obr. 122.

5 Rüdiger GOGGRÄFE – Klaus OBEREMEIER, *Syrien*, Mnichov 1995, s. 100, odd. 2.

6 Gabrielle SED-RAJNA – Ziva AMISHAI-MAISELES – Dominique JARRASSÉ, *Die jüdische Kunst*, Freiburg – Basel – Wien 1997, s. 541–542, fig. 62, 302.

7 Michael ROAF, *Excavations at Tell Mohammed 'Arab in the Eski Mosul dam salvage project, Iraq XLVI/2*, 1984, s. 143–144.

luzující jedinstvo Ahura Mazdy, jeho poselství a jeho proroctví, a to (nejpozději) již od 6. století.⁸

Z prostředí pozdně antického přešel motiv uzlu do uměleckého repertoáru mistrů muslimského chalífátu, kteří si jím posloužili zejména při výzdobě uměleckořemeslných prací. Známe třeba bronzovou lampu s podobou kozoroha ve skoku s uzlem, zdobící její ucho, vzniklou nejspíše v jižní Arábii, na níž se vydatně uplatnil vliv helénistický.⁹ Na jiné podobné práci, konvici z litého bronzu íránského, snad chorásánského původu z desátého století, spatřujeme ucho, jehož horní a dolní část je opatřena dvěma uzly, ztvárněné v podobě šelmy.¹⁰

Ze všeho, co již bylo řečeno, plyne celkem logicky, že motiv uzlu si oblíbili i mistři umění byzantského. Upozorníme zde především na kodex mariánských homilií pána jménem Jakobos Kokkinobaphos, uložený dnes v Paříži.¹¹ Tento skvostně malovaný rukopis z první poloviny 12. století nese na uvedeném místě vyobrazení Nanebevzetí Panny Marie, které se odehrává v architektuře byzantského slohu s kupolemi, jejíž sloupy nesou motiv uzlu. Je možné, že tu jde o vyobrazení chrámu sv. Apoštolů v Konstantinopoli,¹² ve kterémžto případě bychom mohli ve sféře byzantského umění předpokládat obeznámenost s tímto motivem zprostředkovanou poznáním zcela určité, konkrétní architektury. Obdobně je tomu u jiného rukopisu z raného 12. století, uloženého dnes v Oxfordu.¹³ V tomto případě vykazuje střední sloup arkády, pod nimiž stojí dva mniši, též výzdobu podoby uzlu. Další doklad našeho motivu se objevuje na již jmenované lokalitě jménem Arta v řeckém Epiru, kde v hrobce sv. Theodory zobrazil sochař světici se synem v arkádě, jejíž sloupy zpevňuje motiv uzlu. Stavba pochází z poslední čtvrti 13. století a je sice zřejmě dílem místních architektů, prozrazuje však rovněž silný vliv italský.¹⁴ Také byzantské prostředí připisovalo motivu uzlu silné působení ochranné a atletické.¹⁵

8 Pauline BAKER, *Clothed in the faith: the Zoroastrian sudrah and kustī*, in: *Studia Iranica*, č. 27/2, 1998, s. 264–269.

9 Erika HASLAUER – Helmut SATZINGER, *Lampe mit Steinbockprotom*, in: *Weihrauch und Seide – Alte Kulturen an der Seidenstrasse*, W. Seipel (ed.), Wien – Milano 1996, s. 390.

10 Irit ZIFFER, *Islamic Metalwork*, Tel Aviv, 1996.

11 Bibliothèque nationale, Cod. Gr. 1208, fol. 3v, viz Wolfgang Fritz VOLBACH – Jacqueline LAFONTAINE-DOSOGNE, *Propyläen Kunstgeschichte*, svazek 3: *Byzanz und der christliche Osten*, Berlin 1968, s. 185 a tab. XV.

12 Danielle GABORIT-CHOPIN, *Lampe ou brûle-parfum en forme d'édifice à coupoles*, in: *Le trésor de Saint-Marc de Venise*, Milan Olivetti, 1984, s. 237–243.

13 Codex Eberianus, Bodleian Library Cod. Auct. T. inf. I.10, fol. 16v, W. F. VOLBACH – J. LAFONTAINE-DOSOGNE, *Propyläen Kunstgeschichte*, odd. 62.

14 W. F. VOLBACH – J. LAFONTAINE-DOSOGNE, *Propyläen Kunstgeschichte*, Berlin 1968, s. 107, tab. 109.

15 Artemis VAKALOU DI, *Deisidaiomonía and the role of the apotropaic magic amulets in the early Byzantine empire*, Byzantion, LXX/1, Brusel 2000, s. 203.

Pro oblast latinské Evropy se jako hlavní šířitel výzdobného prvku v podobě uzlu jeví oblast Itálie, a to především její střední a severní část. Difuse motivu odtud mohla začít poměrně brzy, jak ukazuje souvztažný motiv pentagramu, nesený jednou ze sloupových hlavic na jižní zdi východní krypty raně románského dómu v Brémách.¹⁶ Do stejného věku hledí předrománská plastika vsazená dnes do křtitelnice uložené v dalmatském Splitu, zobrazující rovněž motiv pentagramu v kruhu z dvojice stáčených pásek (*guilloche*) se šestilistou rozetou uprostřed a obrazy čtyř ptáků ve cviklech mezi jeho cípy.¹⁷

Nejvýraznější příklady našeho motivu pak podává oblast střední a severní Itálie ve 12. a 13. století. V prvé řadě tu jde o biskupský dóm v Tridentu s prvky uzlu na osovém okně apsidy a jižním portálu, pocházejícími snad z doby vymezené lety 1145 a 1212.¹⁸ Motiv však zdobí i baziliku sv. Marka v Benátkách, chrám kolegiátní kapituly San Quirico d'Orcia u Sieny, a zejména farní svatyni v Gropianě u Arezza v oblasti působení kláštera Nonantola. Ambon z tamního románského chrámu sv. Petra¹⁹ představuje nejčistší paralelu k oseckému provedení uzlu na pulpitu, jaká kdy vstoupila do mého zorného pole.²⁰

Ač se v souvislosti s cisterciáky nejčastěji hovoří o gotice cisterckoburgundské, nelze v jejich umění pominout zvláště ve starším 13. století zřetelný vliv italský. Tak se technika výstavby budov ze smíšeného cihelného a kamenného zdiva s cílem dosažení esteticky působivého barevného efektu (a zachycená např. na konventním chrámu cisterciacek ve slezské Trzebnici) odvozuje ze vzorů severoitalských, zvláště oněch v Piacenze, Miláně a Pavii.²¹ V roce 1206 je v klášteře heiligenkreuzském doložen *Veronius conversus lapicida* a z raného 13. století pocházejí zprávy o konvrši Simonovi italského původu, který budoval stavby v jihovýchodním Polsku.²²

V našich zemích se s přítomností italských umělců počítá již od 12. století.²³ Od počátku 13. století pak zřejmě intenzita impulsů přicházejících

16 Siegfried FLIEDNER, *Der frühromanische Dom zu Bremen, in Der Bremer Dom*. Baugeschichte, Ausgrabungen, Kunstschatze, Sonderausstellung 17. Juni – 30. September 1979, Bremen s. d., s. 27. Výzdoba pochází z první poloviny 11. století (tamtéž, str. 25).

17 Tomas MARASOVIĆ, *Split – 1700 godina razvitka*, Zagreb 1997, s. 20.

18 Roberto CODROICO, *La basilica di San Vigilio tra Altemanno e Vanga (1145–1212)*, Supplemento CIVIS 11/1995, Edizione del Gruppo Culturale Civis, Trento 1995, s. 13–14, 38–39, fig. 4, 5 a 20.

19 Viz www.thais.it, citováno 2. 10. 2010.

20 Roberto CODROICO, *La basilica di San Vigilio*, s. 13 pozn. 7; Sančica MISTAČ, *Ambo from the church of St. Michael at Baujole near Peroj, Istria*, in: *Hortus Artium Medievalium* 15/2, 2009, s. 427, fig. 20.

21 Friederike GLEICH, *Die ehemalige Zisterzienserinnenkirche in Trebnitz/Trzebnica – Ausgangspunkt der schlesischen Backstein-Mischtechnik*, in: *Beiträge zur Kunstgeschichte Ostmitteleuropas*, H. Nogosseck, D. Popp (eds.) Marburg 2001, s. 16–21.

22 Jörg RICHTER, *Zisterzienser, Stifter und Skulptur: Das Skulpturenportal im Kloster Porta Coeli zwischen „Zisterzienserstil“ und „Hofkunst“*, in: *Beiträge zur Kunstgeschichte Ostmitteleuropas*, s. 33.

23 Klára BENEŠOVSKÁ, *Magistri cum machinis, Maestri commacini nebo Maestri campioni v českých zemích 12. století?*, in: *Čechy jsou plné kostelů – Bohemia plena est ecclesiis*, Milada Studničková (ed.), Praha 2010, s. 236–240.

k nám zpoza Alp narůstá.²⁴ V případech, kdy lze doložit konkrétní místa, odkud k nám italské statky hmotné a nehmotné proudily, jde především o Řím, Benátky, ale například i apulijské Bari.²⁵

Takto se tedy neznámý mistr osekckého pulpitu řadí k italským umělcům, kteří působili v Čechách 13. století. Popřejme proto jubilantovi, aby jeho zdraví, zdar, inspirace a badatelská invence vykazovaly i nadále trvalost hodnou oné, již před téměř osmi sty lety udělil sochař místu, z něhož k osekckým mnichům zaznívalo slovo Páně.

24 O motivu skládacího stolce (faldistoria) nejspíše italského původu na českých biskupských pečetích snad již od biskupa Ondřeje viz Zdenka HLEDÍKOVÁ, „Lvi trůn“ na pečetích pražských biskupů, in: Čechy jsou plné kostelů, zvl. s. 317–318. O italských souvislostech nástěnné malby počátků 13. století viz Zuzana VŠETEČKOVÁ, *Příspěvek k románským nástěnným malbám v kostele sv. Vavřince na Malé Straně v Praze (Hellichova ulice čp. 553/III)*, in: Čechy jsou plné kostelů, s. 317–318. O iluminacích Osekckého lekcionáře i žaltáře z knihovny Fitzwilliamova muzea v Cambridgi, objednaného snad Annou, sestrou sv. Anežky a dcerou Přemysla Otakara I., viz Helena SOUKUPOVÁ, *K výkladu Osekckého lekcionáře*, in: Čechy jsou plné kostelů, zvl. str. 326 a 336–338. O italských souvztažnostech české knižní malby 13. století viz Viktor KUBÍK, *Poznámky k významu pozdně románské iluminace pro gotiku v Itálii a pro české knižní malířství 13. století*, in: Čechy jsou plné kostelů, zvl. str. 348–349.

25 Údaje shrnuje Petr CHARVÁT, *Katalánci v Praze? K novým nálezům keramických importů z Týnského dvora*, in: *Archaeologica Historica* 28, Brno – Opava 2003, s. 496–497. O Benátkách pojednal nověji Roman ZAORAL, *České země a Benátky: k obchodním stykům ve 13. století*, in: Odorik z Pordenone: Z Benátek do Pekingu a zpět – Setkávání na cestách Starého světa ve 13.–14. století, *Colloquia Mediaevalia Pragensia* č. 10, Petr Sommer – Vladimír Liščák /eds./, Praha 2008, s. 75–94. O nálezech italských škel Eva ČERNÁ – Jaroslav PODLISKA, *Skló – indikátor obchodních a kulturních kontaktů středověkých Čech*, in: Odorik z Pordenone, tab. s. 241 a s. 251–251.

Obrazová příloha

Čtecí pult v kapitulní síni oseckého klášteřa

Kodex mariánských homilií Jakoba Kokkinobapha, Paříž, Bibliothèque nationale, Cod. Gr. 1208, fol. 3v, první polovina 12. století. Je tu vyobrazen chrám sv. Apoštolů v Konstantinopoli?

Srpen nebyl jejich prohrou

Tomáš LIBÁNEK

Abstrakt

Studie se zabývá proměnou celostátního studentského týdeníku Student z původního tiskového orgánu Československého svazu mládeže v nezávislou a radikální tiskovinu, jež svým zaměřením přesáhla dobový diskurs Pražského jara. Proměna časopisu koresponduje s názorovým i profesním zráním novináře Petra Feldsteina, který se společně s Tomášem Pěkným chopil v roce 1968 vedení redakce. Příběh Petra Feldsteina, zakládajícího člena redakce, odráží změny v listu i ve společnosti.

Abstract

This study deals with the transformation of national student weekly magazine Student. This magazine transformed itself from what used to be the official press authority of Czechoslovak youth federation to an independent and radical public press. It even exceed contemporary discourse of the Prague spring by its focus and content. This transformation corresponds with professional and intellectual maturing of journalist Petr Feldstein. It was him and another journalist Tomáš Pěkný who took over the management of the editorial team in 1968. Petr Feldstein's story who was a founding member of the magazine reflect its transformation, changes in student movement and transformation of the whole society in the 60's of the twentieth century.

Klíčová slova

Časopis Student – Petr Feldstein – Tomáš Pěkný – Alexandr Kramer – Karel Šmíd – Alexej Kusák – Dušan Hamšík – studentské hnutí – Československý svaz mládeže – Pražské jaro – Literární noviny – rozhlasová stanice Svobodná Evropa

Key words

Student magazine – student movement – Czechoslovak youth federation – Prague spring – Radio Free Europe/Radio Liberty

Název studie je odvozen od titulku článku *Srpen není naší prohrou*,¹ po jehož otištění v časopise My musel pětadvacetiletý novinář Petr Feldstein v dubnu 1969 odejít z veřejného života. Interview s členem Jihomoravského krajského výboru Komunistické strany Československa (KSC) Jaroslavem Šabatou je symbolickou tečkou za kariérou mladého redaktora, který se shodou okolností dostal na počátku pražského jara do čela redakce časopisu Student. Společně

1 Petr FELDSTEIN – Petr PROUZA, *Srpen není naší prohrou*, My 4, 1969, s. 13–19.

se svým přítelem Tomášem Pěkným a několika dalšími spolupracovníky se zasadil o výraznou radikalizaci tohoto listu.

Ačkoliv je časopis Student spojován především s dějinami studentského hnutí a Československého svazu mládeže (nepochybně k tomu svádí i sám název), od března 1968 o něm můžeme mluvit jako o tiskovině, která vstoupila na pole československé žurnalistiky, přičemž výrazně přispěla k demokratizačnímu procesu. Časopis Student ani role vedoucích redaktorů Petra Feldsteina a Tomáše Pěkného nejsou dosud v dějinách žurnalistiky zcela doceněny.

Tento text si klade za cíl zasadit životní příběh Petra Feldsteina do historických souvislostí tak, aby se v něm zrcadlila proměna časopisu Student z původního svazového orgánu v nezávislou a radikální tiskovinu, jež svým zaměřením výrazně přesáhla dobový sociální diskurs obrodného procesu, když důsledně dbala na svobodu slova. Článek by se měl navíc stát základem pro další studii, která kriticky zhodnotí význam listu v kontextu dějin československé žurnalistiky šedesátých let a pražského jara. Přestože Petr Feldstein není v obecném povědomí příliš znám, jeho individuální a profesní zraní odráží specifika názorové proměny, kterou během šedesátých let prošlo mnoho mladých lidí.

Elémem po letní zemědělské brigádě

V roce 1960, kdy novou ústavou, změnou názvu státu a státního znaku Novotného vedení státu deklarovalo, že socialismus v Československu zvítězil, se šestnáctiletý Petr Feldstein stal posluchačem Katedry novinářství a osvěty Filozofické fakulty Univerzity Karlovy; již od školních let toužil po dráze sportovního redaktora.² O prázdninách absolvoval povinnou zemědělskou brigádu v Horní Vsi u Františkových Lázní.³ Přestože pro mnohé mladé lidi byly na počátku šedesátých let minulého století organizované pracovní akce, podobně jako řada dalších podniků v režii Československého svazu mládeže (ČSM), stále méně atraktivní,⁴ pro šestnáctiletého studenta, který se teprve „rozhlížel“,⁵ byla šestitýdenní letní brigáda výtečnou příležitostí seznámit se se svými budoucími kolegy. Tam také vznikly přátelské vazby, jež výrazně ovlivnily Feldsteinovu profesní dráhu.

V Horní Vsi se sprátil s vrstevníkem Karlem Šmídem, který se během studia výrazně angažoval v ČSM, což ho přivedlo i mezi iniciátory vzniku celostátního studentského týdeníku Student. Kolegové z vyšších ročníků trávili na

2 Archiv autora (AA), rozhovor s Petrem Feldsteinem.

3 AA, rozhovor s Petrem Krulem, rozhovor s Karlem Šmídem, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

4 Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa, Kořeny reformy 1956–1968, Společnost a moc*, Brno 2008, s. 46.

5 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

brigádě o poznání méně času, přesto se oba spolužáci sblížili i s o dva roky starším Petrem Krulem.⁶

S nástupem do nultého ročníku byla spojena i povinná praxe v některém z tehdejších periodik. Petr Feldstein docházel od 19. září⁷ společně s dalším kolegou z katedry Michalem Novotným do deníku Obrana lidu. Již tehdy ho Michal Novotný seznámil s kamarádem z gymnázia Tomášem Pěkným, kterýžto se v druhé polovině šedesátých let, přestože vystudoval historii a český jazyk na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, věnoval žurnalistice⁸ a na jaře 1968 se právě s Feldsteinem zasadil o velké renomé časopisu Student. Ve výčtu seznámení, k nimž došlo v roce 1960, by nemělo chybět, že se šestnáctiletý Petr Feldstein v redakci Obrany lidu poprvé setkal s tehdy knižně debutujícím⁹ spisovatelem, novinářem a čerstvým třicátníkem Dušanem Hamšíkem, který si své elévské začátky odbyl v roce 1949 v brněnské redakci Mladé fronty. Ačkoliv jeho reportáže na počátku šesté dekády dvacátého století mnohdy ještě prostupoval patos budovatelského nadšení, krátce nato se výrazně zapojil do kulturně-liberalizačního proudu, jenž vytvářel soustavný tlak na komunistické vedení státu.¹⁰ Mladého Feldsteina v jeho profesním směřování výrazně ovlivnil a také se v první polovině roku 1968 stal důležitým pojtkem mezi redaktory Studenta a lidmi sdružujícími se kolem Literárních listů.

V domě otcovském

V dubnu 1961 zažili elévové Petr Feldstein a Michal Novotný na praxi v Obraně lidu první let člověka do kosmu. Články o „triumfu SSSR“ či „úspěchu celého socialistického tábora,“ jak psal ústřední list ministerstva obrany, zapl-

6 Petr Krul později pravidelně přispíval do Studenta. Do redakce také přivedl kamaráda z rodného Hradce Králové Vladimíra Renčina, který v listu pravidelně publikoval své kresby. Byť Petr Feldstein při rozhovorech hovořil obdivně o Krulově novinářském i jazykovém nadání, jejich přátelství po roce 1989 poznamenala skutečnost, že Petr Krul byl od 30. 6. 1971 v bývalých evidencích StB registrován ve svazku s pismenem A (agent) č. 815705 MV pod krycím jménem „Radar“; Archiv bezpečnostních složek (ABS), č. 815705 MV. Petr Krul se již na studiích intenzivně věnoval anglickému jazyku a překladatelství. Obdiv u kolegů si tehdy získal překladem Havrana od Edgara Allana Poea (AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem; AA rozhovor s Tomášem Pěkným). Petr Krul se věnoval zahraniční problematice. S největší pravděpodobností je i tvůrcem pozdějšího televizního pořadu Objektív. V kontextu tohoto příspěvku to uvádím spíše jako zajímavost, která ovšem může dobře posloužit při mapování procesů v normalizační televizi, neboť v televizním archivu o tom zmínka není (AA, rozhovor s Petrem Krulem).

7 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

8 V letech 1965–1967 redaktorem časopisu My. 1967–1968 redaktorem Studenta. Dnes editorem Respekta. Zároveň působí v časopise Roš Chodeš, Věstníku židovských obcí v českých zemích a na Slovensku. Dále se věnuje historii Židů: Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 2001. Vedle toho píše i příběhy pro děti: Tomáš PĚKNÝ, *Coletka a pes*, Praha 2000.

9 Dušan HAMŠÍK, *Začátek je v Jáchymově*, Praha 1960.

10 Pavel JANOUŠEK a kolektiv, *Dějiny české literatury 1945–1989 IV*, Praha 2008, s. 307–308.

nily čtyři následující čísla,¹¹ čímž na chvíli odvrátily pohled čtenářů od událostí na Kubě.

Pro další vývoj v Československu bylo ovšem podstatnější, že v říjnu stejného roku vzešel z XXII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu popud pro tzv. druhou vlnu kritiky stalinismu. Již v průběhu roku 1960 bylo jasné, že snaha o utužení poměrů ze sklonku padesátých let nebude mít dlouhodobější dopad. Oslabená pozice konzervativního křídla se projevila na XII. sjezdu KSC, kde byl na konci roku 1962 zformován program dílčího uvolnění veřejného života. K reformám přispěly i hospodářské obtíže státu, které v letech 1961–1964 vyústily v hospodářskou krizi. Zmírnily se represe, při amnestiích bylo propuštěno několik tisíc politických vězňů. Navíc v roce 1962 skončilo období silného politického tlaku na kulturu.¹²

Na druhou stranu se Novotného vedení svého mocensko-politického vlivu nehodlalo vzdát. Nechtělo ani výrazně ustoupit ze svých pozic v hospodářské, kulturní či sociální oblasti fungování tehdejšího Československa, což přispívalo k neustálému společenskému napětí odrážejícímu se i v kontrole tisku a opačně v boji s cenzurou. V roce 1965 si Hlavní správa tiskového dohledu (HSTD) ve zprávě o činnosti za období od roku 1962 stěžovala, že nebyly zcela pochopeny „*závěry XII. sjezdu strany a usnesení prosinového pléna ústředního výboru [ÚV] KSČ 1965. Jde zejména o jednostranně zaměřené články, zabývající se bojem proti kultu osobnosti a jeho chybami a zápornou kritikou naší minulosti. V některých člancích se nepravdivě tvrdilo, že se vytváří špatné podmínky pro tvořivé myšlení.*“¹³ Zadržovány byly články kritizující práci strany, stav společnosti, hospodářskou situaci, kulturní prostředí, kvalitu cestovního ruchu a přetisky některých zahraničních článků. Kritický obsah se také dostal „*do jinotajných článků, aforismů a veršů*“.¹⁴

Částečné uvolnění poměrů v roce 1962 vedlo k opětovné politické aktivitě mladé generace včetně studentů, kteří na sebe výrazně upozornili již při znovuobnovených oslavách Majáles v druhé polovině padesátých let.¹⁵ Petr Feldstein se ve studentském hnutí příliš neangažoval,¹⁶ ovšem v konfrontaci s různými myšlenkovými proudy postupujícími univerzitním pro-

11 Obrana lidu se letu Jurije Alexejeviče Gagarina podrobně věnovala od 13. do 16. dubna 1961. Petr Feldstein a Michal Novotný se podíleli na přípravě stránek s reakcemi významných osobností.

12 Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa*, s. 23–37; Pavel JANOUŠEK a kolektiv, *Dějiny české literatury 1945–1989 IV*, s. 22–23; Jan PAUER, *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí, plánování, provedení*, Praha 2004, s. 20–23; Jaroslav PÁŽOUT, *Mocným navzdory*, Praha 2008, 73–80.

13 ABS, a. č. 318-9-4 MV, Přehled o činnosti tiskového dohledu za období 1962–1965.

14 *Tamtéž*.

15 Michal SVATOŠ, *Studentské majálesy šedesátých let*, in: *Zlatá šedesátá*, Edice K, Radka Denemarková (ed.), Praha 2000, s. 95–97.

16 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

středím postupně přehodnocoval vlastní názory, které zásadně ovlivnil otec Valter Feldstein. Dokonce i touha stát se sportovním redaktorem vycházela přímo z rodiny, neboť otec ho přivedl jak k sportovnímu fanouškovství,¹⁷ tak v něm, jako levicový intelektuál a uznávaný překladatel,¹⁸ probudil zájem o literaturu, divadlo i žurnalistiku. A byl to také jeho otec, kdo v dospívání formoval jeho politické názory.

Valter Feldstein měl to, co můžeme označit za přímé historické vazby s režimem. Do komunistické strany vstoupil hned v květnu 1945. Nepochybně v tom sehrála určitou roli i zkušenost z koncentračního tábora, kam se dostal krátce po narození syna.¹⁹ Ovšem příklon k levicovým ideálům byl patrný již v době jeho zrání za první republiky, kdy se jako posluchač Filozofické fakulty Univerzity Karlovy stal mimo jiné členem Jednoty nemajetného a pokrokového studentstva.²⁰ Hned v květnu 1945 také zaujal místo v Ústřední radě odborů (ÚRO), nové společenské postavení stvrdil i tím, že se mu podařilo sehnat luxusní byt v Praze v Kamenické ulici č. 1/365.²¹ Revoluční odborové hnutí (ROH) sehrálo významnou roli při „*postupné integraci kulturní sféry mocensko-politických a společenských proměn*“²² po únoru 1948. „*Jedny z prvních kroků k organizačním změnám v kultuře vycházely z ÚRO a 22. svazu ROH – Svazu zaměstnanců umělecké a kulturní služby*“,²³ jehož ústředním tajemníkem se stal právě Valter Feldstein, který se tak výrazně podílel na zmíněných změnách v organizaci kulturní politiky vedoucích k centralizaci a „*urychlení cesty k socialismu*“.²⁴ V kulturně-politické činnosti podporující tehdejší vedení státu pokračoval i v padesátých letech jako vedoucí oddělení ministerstva školství. Později svoji kariéru spojil s Československým rozhlasem, kde pracoval jako vedoucí literárně-dramatického vysílání.

V době, kdy Petr Feldstein začal docházet na žurnalistiku, byl jeho otec programovým ředitelem Československé televize. Nad vstupem do ČSM,

17 Petr Feldstein v rozhovorech několikrát s významným úsměvem poznamenal, že oba byli „těžkými“ slávisty. Sportovní fanouškovství přenesl Valtr i na svého syna. A nezůstalo jen u pasivního sledování fotbalových zápasů, čerstvý student žurnalistiky se věnoval hokeji, stolnímu tenisu a s chutí si zahrál fotbal.

18 Přeložil díla těchto autorů: Friedrich Schiller, Lion Feuchtwanger, Stefan Zweig, Bruno Traven, Heinrich Mann, Erich Maria Remarque, Gotthold Ephraim Lessing, Hermann Rauschning, Novalis.

19 „*Za války to nebylo nic milého, otec jako Žid měl zakázanou Prahu. Krátce poté, co přišli Němci, se naši odstěhovali do malé vesničky Švihov, která dnes již neexistuje, protože ji zalila voda Želivské přehrady. Narodil jsem se 8. prosince 1943 v Praze, kam krátce před porodem matka přišla. Za svobodna se jmenovala Božena Bláhová. Když se otec o mém narození dozvěděl, nevydržel to, schoval hvězdu a vypravil se do Prahy. 30. prosince 1943 musel odejít do pracovního tábora v Lípě, odkud se dostal do Terezína. Na konci války se mu s několika lidmi podařilo uprchnout.*“ AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

20 *Tamtéž*. Valter Feldstein byl s největší pravděpodobností předsedou Jednoty nemajetného a pokrokového studentstva před Janem Drdou. Potvrzující dokument se mi doposud nepodařilo najít.

21 *Tamtéž*.

22 Jiří KNAPÍK, *Dělnický soud nad Františkem Čápem*, Iluminace 3, Praha 2002, s. 64.

23 *Tamtéž*.

24 *Tamtéž*, s. 65.

jehož členem se stal ještě na střední škole (pravděpodobně z přesvědčení a bez primárně zamýšleného profitu, s nímž se členství mnohdy spojovalo), mladý student nezapochyboval. V posledním ročníku vysokoškolského studia přijal stranickou legitimaci, považoval se za „osvíceného komunistu“.²⁵

V souvislosti se společenskými a politickými změnami v Československu šedesátých let se v historické literatuře často zmiňují další dva faktory přispívající k celkovému uvolnění poměrů. Právo na významnější funkce ve straně i společnosti si osobovali lidé středního věku a o slovo ve veřejném prostoru se navíc hlásila mladá generace,²⁶ s níž se Petr Feldstein identifikoval. Ačkoliv jeho osobní názory postupně dozrávaly až k úplnému odmítnutí oficiální ideologie, generační krize se v rodinných vztazích u Feldsteinů prakticky neodrazila. Valter Feldstein svého syna seznamoval s děním v Československé televizi, jejímž ústředním ředitelem se v roce 1963 stal Jiří Pelikán,²⁷ zářný příklad dalšího jevu přispívajícího k pozvolnému tání. Podobně jako Valter Feldstein se Pelikán v padesátých letech podílel na utváření mocensko-politických struktur, a v následující dekádě se přesunul do tábora kritiků režimu. Petr Feldstein tak mohl nahlédnout tehdejší změny i z jiného úhlu pohledu, než mu nabízelo studentské prostředí. V této souvislosti doma slýchal o Klementu Lukešovi, Pavlu Kohoutovi a řadě dalších.

Živý zájem o literaturu ho již v počátcích liberalizace literárního života ve státě přivedl k četbě kulturních časopisů, pro něž bylo příznačné, že se stále více kriticky vyjadřovaly k soudobým politickým a společenským problémům.²⁸ Nejvíce sledoval Literární noviny, ovšem udržoval si přehled i o dalších periodikách, která sehrála důležitou úlohu při prosazování demokratické československé společnosti.²⁹ Nepravidelně četl časopisy *Plamen*, *Host do domu*, *Knižní kultura* či revue *Světová literatura*. V rozhovorech vzpomínal, že obdivoval texty Milana Jungmanna, Ivana Klímy, Ludvíka Vaculíka, Milana Kundery, Dušana Hamšíka, Milana Hübla, Zdeňka Mlynáře a řady dalších.³⁰

Přestože se s otcem v politických názorech v mnohém rozcházel, v rozhovorech několikrát poznamenal, že jejich vztah byl dobrý a stále velmi

25 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

26 Jaroslav PAŽOUT, *Mocným navzdory*, s. 76; Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa*, kapitola *Neposlušná mládež*, s. 41–105.

27 V letech 1946–1951 tajemník vysokoškolského výboru (VV) KSČ a člen předsednictva krajského výboru (KV) KSČ v Praze, 1948–1949 předseda akčního výboru Národní fronty na vysokých školách odpovídajícího za pounorové čistky v řadách vysokoškolských studentů a profesorů. Od 1948 do 1951 poslanec Národního shromáždění, 1949–1963 člen předsednictva ÚV ČSM, 1953–1963 generální tajemník a předseda Mezinárodního svazu studentstva, 1963–68 ústřední ředitel Československé televize, 1964–69 poslanec Národního shromáždění, od ledna do října 1969 poslanec Sněmovny lidu Federálního shromáždění.

28 Pavel JANOUŠEK a kolektiv, *Dějiny české literatury 1945–1989 IV*, s. 64–78.

29 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

30 *Tamtéž*.

blízký. Dokonce prý otec hodnotil i kladně jeho pozdější počínání, když se jako novinář ve vztahu k mocensko-politickým strukturám výrazně radikalizoval. O blízkých vazbách vypovídá i to, že mladý Petr Feldstein setrval v domě otcovském i později. Pokud není příliš odvážné interpretovat Feldsteinovu literární prvotinu, novelu *Kaštanový zákon*,³¹ v níž se vyrovnává se svojí první láskou, jako dílo poodkrývající vztah k rodičům, dalo by se předpokládat, že to byl velmi citlivý mladík, který se vyhýbal konfliktům s rodiči, neměl sklony k revoltě. Je třeba si uvědomit, že mnohé z toho, co mladý novinář veřejně činil, vztahoval k tomu, jak ho budou hodnotit v rodinném prostředí, přesto se tím nenechal spoutat.

*„Po zveřejnění jednoho článku v roce 1968, kde figuroval rodinný známý, si mi matka stěžovala, že jsme to přehnali. Otec se k tomu nevyjadřoval. Dodnes mě ovšem mrzí, že jsme s otcem neměli dostatek času na to, aby mi vysvětlil, jak s odstupem času hodnotil své působení v padesátých letech. Byl hodně zaneprázdněn a k tomu vážně nemocen.“*³²

Zakládajícím redaktorem Studenta

Nakolik si Petr Feldstein přímo v roce 1963 uvědomoval význam politické výměny na postu prvního tajemníka Komunistické strany Slovenska, kde Karola Bacílka vystřídal Alexander Dubček, se z rozhovorů, kdy zpovídaný hodnotí své působení v mládí s odstupem několika desítek let, dá jen těžko odhadovat. Nepochybně však kriticky hodnotil nedávnou minulost v souvislosti s rehabilitací „slovenských buržoazních nacionalistů“ Gustáva Husáka, Ladislava Novomeského, Vladimíra Clementise a dalších, která přispěla k částečnému otevření dříve tabuizovaného tématu procesů padesátých let.³³ V jeho okolí se živě diskutovalo o plánovaných hospodářských reformách, jež měla vytvořit komise v čele s Otou Šikem.³⁴ V květnu roku 1963 se na zámku Československé akademie věd v Liblicích u Prahy konala konference o díle Franze Kafky, kde se ostře vyhroutil rozdíl mezi názorově otevřenějším a rigidním proudem marxistické estetiky. Na tomto místě je důležité připomenout, že vedle Františka Kautmana byl iniciátorem zlomového sympózia i Alexej Kusák,³⁵ jenž se na sklonku pražského jara stal šéfredaktorem Studenta.

31 Archiv Petra Feldsteina, Petr FELDSTEIN, *Kaštanový zákon*. Přestože lektorský posudek na knihu od Radovana Holuba byl lichotivý, *Kaštanový zákon* nebyl nikdy publikován. Autor ji napsal na počátku sedmdesátých let minulého století, kdy již nemohl publikovat. AA, lektorský posudek Radovana Holuba.

32 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

33 *Tamtéž*.

34 *Tamtéž*.

35 Alexej KUSÁK, *Tance kolem Kafky*, Praha 2003; Pavel JANOUŠEK a kolektiv, *Dějiny české literatury 1945–1989 IV*, s. 24; Alexej KUSÁK, *Ke vzniku konference o Franzi Kafkovi v Liblicích roku 1963*, in: Zlatá šedesátá, Edice K, Radka Denemarková (ed.), Praha 2000, s. 103–111.

Ovšem Petra Feldsteina se v roce 1963 nejvíce dotkly institucionální změny uvnitř ČSM i KSČ, které přímo souvisely s emancipací studentského živlu. Tyto změny měly přímý vliv na vznik časopisu *Student*, jehož zakládajícím členem se Petr Feldstein stal. O studující mládež se komunisté začali více zajímat především kvůli názorům a náladám, které se v této sociální skupině šířily.³⁶ Velký vliv na pohyb uvnitř jednotné organizace mládeže měly různé skupiny radikálních studentů.³⁷ Další složkou napomáhající měnit pohled svazáckých a stranických orgánů na studenty byla část samotných funkcionářů ÚV ČSM rekrutující se především ze studentského prostředí. Ačkoliv byli většinou loajální k vládní garnituře, v některých názorech se se staršími komunisty rozcházel.³⁸ Potřeba řešit pnutí uvnitř studentského hnutí vyústila ve vytvoření nových orgánů, které se měly věnovat pouze studentům. Vznikly vysokoškolské výbory KSČ v Praze, Brně a Bratislavě s cílem získat větší stranický vliv ve výchově studentů.³⁹

Nálady ve studentském hnutí se odrážely i v oficiálních a polooficiálních studentských časopisech, poměrně úspěšně vzdorujících cenzuře, což bylo orgány ČSM i KSČ přijímáno s nelibostí. HSTD měla s kontrolou nejen pražských,⁴⁰ ale i regionálních studentských tiskovin problémy. Redaktoři se cenzuře bránili, tiskový dohled podle nich nebyl oprávněn časopisy určené pro vnitřní potřebu škol kontrolovat. Další příčinou obtížné kontroly bylo, že studentské časopisy vycházely nepravidelně, proto bylo pro cenzurní orgány obtížné všechny důsledně evidovat.⁴¹ ČSM měl svůj tiskový orgán *Mladou frontu*, kde byly rubriky věnované studentům, ovšem jak v rozhovorech uvedl tehdejší funkcionář ÚV ČSM Dušan Macháček, „*pro ideovou výchovu to nedostačovalo. V roce 1963 přišel někdo, dnes již nevím kdo, na myšlenku, že by bylo dobré vydávat vlastní studentský časopis.*“⁴² O přípravě celostátní studentské tiskoviny se s největší pravděpodobností jednalo již v roce 1963 v sou-

36 Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa*, s. 61–81; Jaroslav PAŽOUT, *Mocným navzdory*, s. 80–102.

37 Jan KAVAN, *David a Goliáš*, *Student* 11, 1968, s. 1 a 5; Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa*, s. 61–81; Jaroslav PAŽOUT, *Mocným navzdory*, s. 80–102.

38 AA, rozhovor s Dušanem Macháčkem.

39 Milan OTÁHAL, *Studenti a komunistická moc v českých zemích*, Praha 2003, s. 15.

40 K neznámějším patřil časopis *Buchar*, který vycházel na Fakultě strojní Českého vysokého učení technického (ČVUT). Blíže například: Jaroslav PAŽOUT, *Mocným navzdory*, s. 80–82.

41 ABS, a. č. 318-267-4 MV, Zpráva HSTD, Přehled o kontrole studentských časopisů v českých krajích, 1965–1966. Citovaný dokument mezi nejproblematictější regionální studentské časopisy řadí: *FLP Revue* (časopis FF Palackého Univerzity v Olomouci), *U 65* (časopis vycházející na Univerzitě J. E. Purkyně v Brně), *LEF 66* (časopis Lesnické fakulty Vysoké školy zemědělské v Brně), *Signál* (časopis Elektrotechnické fakulty ČVUT v Praze a v Poděbradech), *Radar* (časopisem Střední průmyslové strojírenské v Děčíně), *Hej Rup* (časopis Pedagogické fakulty v Ústí nad Labem), *Dialog* (časopis vysokoškolské rady KV ČSM v Českých Budějovicích), *Index* (časopis městské vysokoškolské rady ČSM v Plzni), *Impuls* (časopis Střední školy hotelové v Mariánských Lázních).

42 AA, rozhovor s Dušanem Macháčkem.

vislosti s výše popsányými změnami, ovšem dokumenty potvrzující Macháčkovu tvrzení chybějí. Karel Šmíd, který se stal zastupujícím šéfredaktorem Studenta, při rozhovorech vzpomínal, že první koncepce časopisu byly předkládány ÚV ČSM a ÚV KSČ v průběhu roku 1964.⁴³ Oficiální návrh byl předložen až 19. 1. 1965 právě Dušanem Macháčkem z oddělení studující mládeže ÚV ČSM a Stáňou Kozákovou z oddělení kultury a propagandy ÚV ČSM. Na vypracování návrhu se podílel vysokoškolský obvodní výbor ČSM, oddělení kultury a propagandy ČSM a Hospodářská správa Mladé fronty. K přípravným materiálům se vyjadřoval vysokoškolský obvodní výbor (VOV) KSČ a I. a II. oddělení ÚV KSČ.⁴⁴

Z řeči dokumentu vyplývá, jaké požadavky měly zmíněné orgány na nově vznikající celostátní studentský časopis, v němž byla spatřována možnost ovlivňovat studenty v mnoha směrech – organizovat jejich život, prezentovat a propagovat čím dál méně atraktivní vysokoškolské orgány ČSM. Předpokládalo se, že se na jeho stránkách bude představovat činnost vysokoškolské rady, jednotlivých vysokoškolských svazáckých organizací a činnost samotných studentů. Hlavní cíl, který měl ovšem zůstat veřejnosti utajen, bylo ovlivňovat myšlení a „morálně politický profil“ studentů a snaha získat větší kontrolu nad regionálním studentským tiskem, jehož vliv měl být ústředním studentským listem oslaben.⁴⁵ V červenci 1965 se sekretariát ÚV KSČ vyjádřil ve věci časopisu Student kladně.⁴⁶ Pamětníci Dušan Macháček a Karel Šmíd vzpomínají, že konečnému schválení návrhu na vydávání celostátního studentského týdeníku předcházelo mnoho složitých jednání.⁴⁷ Kontrola „shora“ se odrazila i v dokumentech, bez nichž by bylo vydávání listu nemyslitelné. Musela být vytvořena a odsouhlasena koncepce nového periodika. Předem bylo odevzdáno ke kontrole tematické zaměření prvních dvanácti čísel a u šesti čísel musely být předloženy pracovní názvy článků. Tematické zaměření časopisu i do budoucna předem schvaloval ÚV ČSM.⁴⁸

Karel Šmíd, který vedle aktivní účasti na jednáních ve svazu mládeže působil v časopise Univerzita Karlova, jehož vedení se ujal v akademickém roce

43 AA, rozhovor s Karlem Šmídem. Koncepce sestavoval prý právě Karel Šmíd ve spolupráci s Jaroslavem Kokoškou.

44 Národní archiv (NA), Návrh na vydávání celostátního studentského časopisu ze dne 19. 1. 1965. (Citované dokumenty z NA nejsou doposud zpracovány do žádného fondu. Pocházejí z ministerstva kultury IV.)

45 *Tamtéž.*

46 ABS, a. č. 318-267-6 MV.

47 AA, rozhovor s Dušanem Macháčkem a s Karlem Šmídem.

48 Dokumenty jsou uloženy ve IV. oddělení NA i v AMV. Jedná se například: AMV, a. č. 318 -276-6 MV, Tematický plán na období říjen–prosinec 1965; NA, Vyjádření ideologického oddělení ÚV KSČ; NA, Stanovisko ideologického oddělení ÚV ČSM.

1964/1965,⁴⁹ neskrýval ambici chopit se šéfredaktorského křesla i v nově vznikajícím listu.⁵⁰ Nakonec musel vzít za vděk pozicí jeho zástupce, protože „bylo nutné, aby Studenta vedl člověk, který má důvěru ve stranickém a svazáckém aparátu a jenž bude vše držet v tendencích politiky partaje a svazu mládeže“.⁵¹ Tudíž výběr padl na dlouholetého funkcionáře ČSM⁵² Václava Krále, Karel Šmíd si ovšem podržel rozhodující slovo při výběru osazenstva redakce, kam přivedl i Vladimíra Petříka, Petra Zemana a právě Petra Feldsteina,⁵³ který za studentských let Šmída považoval za svého nejbližšího přítele.⁵⁴

Petr Feldstein měl tehdy za sebou praxi ve sportovním měsíčníku Stadion, v Československé televizi a přispíval do Univerzity Karlovy, kde se věnoval převážně sportu,⁵⁵ ovšem odvážil se tam publikovat i vlastní verše.⁵⁶ Stejně oblasti zůstal věrný i při výběru tématu diplomové práce *Vztah sportovních pořadů Československé televize a sportovních stránek našich novin, s přihlédnutím k sportovnímu vysílání Československého rozhlasu, jejich místo v dnešní době a společenské poslání*, kterou obhájil 21. dubna 1966⁵⁷ již jako redaktor Studenta, kde se vedle své specializace věnoval i zahraniční rubrice.⁵⁸ Místo měl potvrzené na konci akademického roku 1964/1965, kdy také časopis Univerzita Karlova společně s přiloženým kupónem na předplatné informoval o připravovaném listu. Otevřený dopis⁵⁹ budoucích redaktorů šéfredaktorovi Václavu Královi z 20. května 1965 byl pro čtenáře jasným signálem, že celostátní studentský týdeník začne od září vycházet.

Vedle vrstevníků Petra Feldsteina, Vladimíra Petříka a Karla Šmída, jej podepsal tehdy již zavedený výtvarník Miroslav Klomínek, jenž se věnoval grafické úpravě Studenta. I ostatní osazenstvo redakce se rekrutovalo z lidí

49 Zastřešující osobou časopisu byl vždy někdo z pedagogů. Do poloviny šedesátých let časopis vedl Jan Zelenka. Poč ním se na postu šéfredaktora každý rok střídali studenti, kteří pracovali v listu na zkrácený úvazek. V akademickém roce 1963/1964 týdeník vedl Rudolf Křestan, kterého vystřídal Karel Šmíd. Jan Zelenka v roce 1965 z univerzitního listu odešel, vystřídal ho Jaromír Hořec, jenž se snažil prostřednictvím časopisu naplnit své novinářské ambice.

50 AA, rozhovor s Karlem Šmídem.

51 AA, rozhovor s Dušanem Macháčkem.

52 Nejprve pracoval ve svazu mládeže s dělnickou mládeží, pak se stal předsedou obvodního výboru ČSM v Praze 7, v akademickém roce 1964/1965 byl předsedou městského výboru ČSM v Praze. Zajímavé je, že Václav Král za sebou neměl ani žurnalistickou praxi.

53 AA, rozhovor s Karlem Šmídem.

54 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

55 Petr FELDSTEIN, *Zápočet není vlastně důležitý; rozhovor s Jiřím Žižkou*, Univerzita Karlova (UK) 2, 1964, s. 4; Petr FELDSTEIN, *Revoluce shora ve vysokoškolském sportu*, UK 4–5, 1964, s. 8; Petr FELDSTEIN, *Těžká věc tahle lehká atletika*, UK 16–17, 1965, s. 8.

56 Petr FELDSTEIN, bez názvu, UK 10, 1965, s. 2.

57 Archiv Petra Feldsteina, *Vysvědčení o státní zkoušce*, Fakulta osvěty a novinářství Univerzity Karlovy, vydáno 25. dubna 1966.

58 *Tiráž časopisu Student*, Student 1, 1966, s. 8.

59 Redakce, *Otevřený dopis příštímu šéfredaktorovi celostátního týdeníku pro vysokoškoly*, Univerzita Karlova 18, 1965, s. 4.

Zakládající členové redakce Studenta. Zleva stojí: Václav Král, Vladimír Petřík, Peter Zeman, Pavel Kohn, Přemysl Veverka a sekretářka Dana Schwerknerová (později Havlová). Zleva sedící: Karel Šmíd, Miroslav Klomínek, Petr Feldstein. Foto: Petr Hodan

pohybujících se kolem univerzitního časopisu. Divadelní kritik Pavel Khon se ujal kulturní rubriky a vnitropolitická témata společně s Vladimírem Petříkem zpracovával o tři roky starší Přemysl Veverka. I když věkový průměr redakce později snížila Feldsteinova kolegyně z ročníku Hana Vondřichová, list, na jehož stránkách se pravidelně objevovaly i texty studentů žurnalistiky, nemohl nikdy omezit vliv oficiálních a polooficiálních studentských časopisů, jak předpokládali funkcionáři ČSM.

Výběr redaktorů Studenta byl podřízen ideově-politickým požadavkům orgánů ČSM, kterým Petr Feldstein nepochybně odpovídal. Ač nastoupil do týdeníku zaměřeného na studující mládež, jeho ambice byly jiné, přál si, aby časopis oslovil mladou inteligenci, což se později projevilo i v zaměření Studenta. Osobní postoj mladého sportovního redaktora korespondoval i s představami redakce, přála si, aby list oslovil i absolventy vysokých škol, mladou inteligenci a také čtenáře mimo vysokoškolské prostředí, jejichž zájem týdeník vzbudil.⁶⁰

Studentský živel nepochybně výraznou měrou přispěl k politickým a společenským změnám v Československu, pro mladého redaktora byl ale na okraji zájmu. Podobně na tom byl i jeho přítel Karel Šmíd. Přestože se přikláněl

60 NA, Vyjádření redakce k anketě čtenářů.

k politice ČSM a psal o studentské problematice, rozhodně nepředstavoval vzor svazáka z padesátých let. Na jeho práci si v tomto směru stěžovala i Stáňa Kozáková z oddělení kultury a propagandy ÚV ČSM, že „*ještě není, aspoň podle svých článků, hotovým člověkem [přeškrtnuto a opraveno na „novinářem“; pozn. autora], jeho názor není také zcela vyhraněný a snaha po suverénnosti tyto nedostatky nedokáže zakrýt. Smíd přes svou velkou sympatičnost se nevyhnul dosud mnoha naivností a nerozumným klukovinám...*“⁶¹ Feldstein se podobným kritikám na počátku druhé poloviny šedesátých let vyhnul.

Nesplněná očekávání funkcionářů ČSM

5. října 1965 se v distribuci objevilo první číslo Studenta, osmistránkového týdeníku Československého svazu mládeže, v jehož vydavatelství Mladá fronta začal vycházet společně s dalšími tiskovinami pro mladé čtenáře, jako byl Mladý svět, Mladá fronta, Věda a technika mládeži nebo My (dříve Práce mladých). K nim patřila i periodika pro mladší čtenáře jako ABC mladých techniků a přírodovědců, Ohníček, Mateřídouška a měsíčník Pionýr. Nepravděpodobně se mezi těmito časopisy objevovala Mladá fronta zahraničním studentům. Mladá fronta navíc vydávala profesní listy Gottwaldovec, Náš beton, Průkopník, Stavbaři vpřed, Prosévačka a jiné.

Časopis začal vycházet v nákladu 30 tisíc výtisků na jedno číslo, přičemž měl poměrně vysokou remitendu 5,28 %, průměr všech tiskovin Mladé fronty byl 2,15 %. Náklad Studenta vzrostl v roce 1966 na 40 tisíc výtisků,⁶² později, jak stoupala jeho popularita, toto číslo mnohonásobně překročil a rozebrán byl prý beze zbytku,⁶³ ovšem přesné údaje chybí. Petr Feldstein s novým, poměrně slušně placeným zaměstnáním⁶⁴ vkročil do životní etapy, která si nepochybně zaslouží přirovnání „zlatá šedesátá“ a na niž sám dnes vzpomíná jako na příjemné a bezstarostné období. Bydlel u rodičů v Kamenické ulici na Letné a do práce dojížděl do budovy městského výboru ČSM v Senovážné ulici, kde sídlila redakce Studenta. Radost z vysněné pozice sportovního redaktora mu snad kazilo jen nedostatečné zázemí pro práci. Již po prvním roce fungování si šéfredaktor v hodnocení práce kolektivu stěžoval na složité pracovní podmínky způsobené špatným materiálním za-

61 NA, Názor ideologického oddělení na hodnocení Studenta.

62 NA, Hodnocení časopisu Student provedené sekretariátem ÚV ČSM za tři čtvrtletí roku 1966 (První stránka dokumentu je ztracena, s největší pravděpodobností nesl podobný název, jak vyplývá z textu. Byl vydán v září roku 1966, neboť se v něm hovoří, o tom, že časopis má za sebou přesně rok existence. Dále jen *Hodnocení Studenta za ¾ roku 1966.*)

63 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem. Rozhovor s Tomášem Pěkným.

64 Při nástupu bral Petr Feldstein s největší pravděpodobností 1400 Kčs měsíčně. V roce 1968 dostával okolo 2000 Kčs. AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

bezpečím.⁶⁵ Redaktoři neměli vlastní stoly. Všichni pracovali za pomoci jedné paralelní telefonní linky. Prostory byly o to více nevyhovující, čím více externích pracovníků a náhodných dopisovatelů se k redakci připojovalo. Václav Král několikrát upozorňoval ÚV ČSM, že situace kolem materiálního zabezpečení časopisu se stále neřeší, proti čemuž se vydavatel ohradil: „*Za významný moment v další práci časopisu pokládáme vyřešení pracovních podmínek redakce. V tom se s redakcí shodujeme. Nesouhlasíme však s formulací, že vydavatel není schopen situaci řešit. Přes několikrát jednání a snahu se však nepodařilo doposud řešení najít.*“⁶⁶

Petr Feldstein redaktorem Studenta

Foto: Archiv Petra Feldsteina

Podle vzpomínek Petra Feldsteina v prvních dvou letech fungování Studenta panovala v redakci přátelská atmosféra, o čemž vypovídají i slova šéfredaktora Václava Krále, který se ve Vysokoškolské radě ÚV ČSM zmiňoval o tom, že pracovní kolektiv je stmelený.⁶⁷ Jisté k tomu přispěl fakt, že většina redaktorů se znala z předešlých let a mnozí byli přáteli ze studií. Jiná situace nastala v roce 1967, kdy se do vztahů a názorů jednotlivých redaktorů promítlo celospolečenské klima.

Do profesního života Petra Feldsteina zasahovala pochopitelně i cenzura. Hlavní správa tiskového dohledu bděla již při přípravách nultého čísla Studenta. Obtahy časopisu a dalších 25 týdeníků a jiných tiskovin četli cenzoři přímo v Mladé frontě,⁶⁸ přesněji plnomocníci HSTD Mareček, Staněk, Roušar, Kasal, Klimeš, Pachovský, Hora, Kožíšek a Měšťánek,⁶⁹ kteří se „*tvářili, že*

65 NA, Materiál pro vedení vysokoškolské rady ČSM předložený Václavem Králem 31. ledna 1966.

66 NA, Stanovisko ideologického oddělení k hodnocení Studenta.

67 NA, Materiál pro vedení vysokoškolské rady ČSM, předložený Václavem Králem 31. ledna 1966.

68 ABS, a. č. 318-267-4 MV, Seznamy časopisů kontrolovaných v Rudém právu (RP), v Lidové demokracii (LD), ve Svobodném slově (SS), v Mladé frontě (MF), v Obranně lidu (OL) a studentské časopisy v českých krajích.

69 ABS, a. č. 318-104-1 MV, HSTD – zadržené materiály ve Studentu v letech 1965–1968.

jsou tak trochu s námi, což mnohdy působilo dost tragikomicky.“⁷⁰ Na obsah časopisu měla dohlížet i redakční rada,⁷¹ která byla ustanovena v průběhu roku 1965.⁷² Podle vzpomínek Karla Šmída do dění v časopise později zasahovala jen sporadicky.⁷³

Od prvních čísel bylo zjevné, že požadavky ČSM⁷⁴ na list se nepodaří nikdy zcela splnit. Redakce tedy musela často čelit kritikám.⁷⁵ Nejen ze vzpomínek Petra Feldsteina, ale i z dobových dokumentů⁷⁶ je patrný rozpor mezi požadavky vydavatele a představami redaktorů, kteří chtěli odvádět především kvalitní novinářskou práci, tedy přinášet čtivé a v rámci možností i objektivní informace ze všech oblastí společenského i politického života. Ideologické oddělení ÚV KSČ je důrazně upozorňovalo, že spíše než „objektivisticky popularizovat kde co“ by měli „účinně zabezpečit marxistickou koncepci“ novin. Časopis „typu Student nemůže pouze seznamovat a přetiskovat materiály, ale měl by soustavně seznamovat své čtenáře s politikou strany a popularizovat ji, vést k aktivní politické činnosti, kriticky hodnotit a zásadově vystupovat proti nesprávným názorům“.⁷⁷ Ideologické oddělení ÚV ČSM pak tlačilo na Vysokoškolskou radu, aby vedla redakci „k větší angažovanosti v problematice práce ČSM na vysokých školách“, doporučovalo jí „posoudit spojení redaktorů časopisu a jejich osobní zainteresovanost v práci ČSM na vysokých školách“,⁷⁸ což bylo absurdní, neboť Petr Feldstein, podobně jako řada dalších kolegů, měl k organizaci, již i většina studentů považovala za zbytečnou,⁷⁹ velmi chladný vztah.

V roce 1966 si redakce nechala od Ing. Jiřího Trpkoše a Ing. Petra Hebráka z Vysoké školy ekonomické v Praze vypracovat studii sondující názory čtenářů na obsahové zaměření listu. Anketa oblíbenosti rubrik dopadla v neprospěch problematiky ČSM, což posloužilo jako argument v konfron-

70 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

71 Přesné složení redakční rady se dá z pramenů jen obtížně vyčíst. Určitě v ní zasedali Dušan Macháček za oddělení školských organizací ÚV ČSM, Stáňa Kozáková za oddělení kultury a propagandy ÚV ČSM, dále také lidé z Vysokoškolské rady. S největší pravděpodobností se v otázkách časopisu angažoval i předseda vysokoškolského výboru ČSM Josef Ondrouch. Dalo by se předpokládat, že právo hovořit do utváření celostátního týdeníku měl i předseda ÚV ČSM Miroslav Žavadil. V redakční radě nesměl chybět i někdo z redakce. Zasedal v ní Václav Král a Karel Šmíd.

72 ABS, a. č. 318-267-6 MV.

73 AA, rozhovor s Karlem Šmídem.

74 Kontrola a působení na regionální studentský tisk. Ovlivňování myšlení a morálně politického profilu studentů. Zatraktivnění školských organizací ČSM a ČSM jako celku. Propojování studentů s ostatní mládeží.

75 NA, Stanovisko ideologického oddělení k hodnocení Studenta; *Hodnocení Studenta za ¼ roku 1966*.

76 NA, Vyjádření ideologického oddělení ÚV KSČ o obsahovém zaměření týdeníku; NA, Stanovisko ideologického oddělení k hodnocení Studenta; NA, Stanovisko ideologického oddělení k hodnocení Studenta nebo *Hodnocení Studenta za ¼ roku 1966*.

77 NA, Vyjádření ideologického oddělení ÚV KSČ o obsahovém zaměření týdeníku.

78 NA, Stanovisko ideologického oddělení k hodnocení Studenta.

79 Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa*, s. 63.

taci s požadavky vydavatele.⁸⁰ Student nepochybně nechtěl přijít o čtenáře, kteří mu navíc několikrát vyčítali „*politickou sterilitu a impotenci*“,⁸¹ nejvíce v souvislosti s odvoláním oblíbeného ministra školství Čestmíra Císaře.⁸² Redaktoři Studenta balancovali mezi požadavky vydavatele, zásahy cenzury, očekáváním cílové skupiny a s tím spojeným výběrem témat podle atraktivnosti, nikoliv podle ideově-výchovného klíče. To se odrazilo i ve výtce vydavatele, že redakce neřeší tlak čtenářů odpovědí s „*jasným politickým stanoviskem, nýbrž kompromisem*“.⁸³ Ve stejném dokumentu jsou redaktoři napomínáni, že některé momenty „*svědčí i o nedostatečné politické prozíravosti a orientaci samotné redakce*“.⁸⁴ Vydavatele v této souvislosti nejvíce pobouřilo 12. číslo druhého ročníku Studenta, které vyšlo ve stejný den, kdy byl zahájen XXIII. sjezd KSSS. Nejenže se v časopise o tom neobjevila žádná zmínka, ale titulní strana, již dominovala fotografie ženského aktu, celá patřila dívce roku 1966, což „*působilo v této souvislosti jako provokace*“.⁸⁵

Podle vzpomínek Petra Feldsteina provokovat nechtěli. Redakce tak tehdy nebyla ani vnitřně nastavena. V opomenutí sjezdu se odrážel jen nezájem,⁸⁶ jak je patrné i v 22. čísle Studenta roku 1966 z krátkého titulku „Dnes zahájen XIII. sjezd KSČ“,⁸⁷ který nedoprovází žádný další komentář. Ani anketa o vztahu studentů k Leninovi z roku 1965, kde funkcionáře ČSM pobouřila lhostejnost respondentů,⁸⁸ nebyla zamýšlena jako provokace. S nelibostí reagoval vydavatel i na komentář k anketě, ve které se Jiří Kantůrek Leninovými slovy dotkl soudobých nešvarů byrokratismu, dogmatismu a nedostatku sebereflexe politických chyb.⁸⁹ Šesté číslo prvního ročníku Studenta, kde byla publikována anketa, přineslo i kritický článek *Vy jste přesvědčen, že dvakrát dvě jsou čtyři? Já ne. Einstein aneb Povídání o našem životním stylu*,⁹⁰ v němž autor naráží na nedostatečné fungování služeb, kritizuje přílišné vychvalování hospodářských úspěchů zakrývajících opak, ironizuje brigády mládeže, píchačky v zaměstnání ubíjející talenty či kádrování. Ostrou reakci vyvolala

80 NA, Vyjádření redakce Studenta k anketě čtenářů.

81 NA, Materiál pro vedení Vysokoškolské rady ČSM, předložený Václavem Králem 31. ledna 1966.

82 *Tamtéž*.

83 NA, Stanovisko ideologického oddělení k hodnocení Studenta.

84 *Hodnocení Studenta za ¾ roku 1966*.

85 *Tamtéž*.

86 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

87 Redakce, *Dnes zahájen XIII. sjezd KSČ*, Student 22, 1966, s. 1.

88 *Hodnocení Studenta za ¾ roku 1966*; NA, Stanovisko ideologického oddělení k hodnocení Studenta. Anketa: Redakce, *Jaký je tvůj osobní vztah k osobě Lenina, co si o něm myslíš?*, Student 6, 1965, s 4–5.

89 Jiří Kantůrek, *Je pro nás Lenin aktuální*, Student 10, 1965, s. 3.

90 Miroslav SAMEŠ, *Vy jste přesvědčen, že dvakrát dvě jsou čtyři? Já ne. Einstein aneb Povídání o našem životním stylu*, Student 1, 1965; Student 6, 1965, s 4–5.

například i odpověď Jaromíra Hořce ve Studentu na pořad Zvědavé kamery.⁹¹

Z hodnocení vyplývá, že podobných problémů s nadřízenými orgány měla redakce víc. V roce 1967 se Antonín Novotný vyslovil, že již po třech měsících v distribuci v sobě celostátní studentský týdeník „*ve skutečnosti koncentroval to špatné z celých vysokých škol*“,⁹² namísto toho, aby korigoval názory ve studentských a fakultních časopisech. Na druhou stranu se redakce nikdy nedostala do tak závažného rozporu s požadavky orgánů ČSM a KSČ, aby muselo dojít k personálním změnám či k úplnému zastavení listu, čehož by vydavatel v krajní situaci nepochybně využil.⁹³ Uvážíme-li, že každý námět na text musel projít výše popsaným schvalovacím mechanismem, bylo prakticky vyloučeno, aby se Student do podobné „ostré“ konfrontace dostal. Navíc časopis, od něhož se očekávalo, že bude plnit cíle stanovené ČSM, byl pod důkladnějším dohledem cenzorů. V této souvislosti vydavatel redakci napomínal, že se „*pouští do problémů, které jsou nad její síly*“, o čemž prý vypovídal i „*trvale značný počet zásahů HSTD*“.⁹⁴ ÚV ČSM doporučil ideologickému oddělení uspořádat besedu s vedením nakladatelství Mladá fronta, kde by měli starší kolegové ukázat mladým redaktorům, jak správně nakládat s informacemi, aby se počet cenzurních zásahů snížil.⁹⁵ Podle nadřízených orgánů se situace zlepšila až na konci akademického roku 1966/1967,⁹⁶ pravděpodobně v souvislosti se silícím tlakem Novotného vedení na kulturu.

Ožehavým tématem byla emancipace studentského živilu v rámci ČSM. Přestože měl Student jako orgán Vysokoškolské rady a Ústředního výboru Svazu mládeže přispívat k „*ideovému sjednocování všech sociálních skupin mládeže*“,⁹⁷ objevily se na jeho stránkách silné „*náznamy přeceňování úlohy studentů v jednotné organizaci, nedostatečné respektování zájmů a potřeb ostatních sociálních skupin mládeže, extrémně u některých jedinců požadavek federalizace ČSM v různých odstínech*“.⁹⁸ Na počátku roku 1966 otiskl časopis rozsáhlý materiál z I. celostátní vysokoškolské konference, která se uskutečnila v prosinci předešlého roku. Student Fakulty strojního inženýrství ČVUT Jiří Müller tam vystoupil jménem několika pražských fakult s požadavkem federalizace ČSM provedené na základě sociálního postavení, věku a skupinových

91 Jaromír HOŘEC, *Především ještě více pravdy*, Student 22, 1966, s. 3.

92 Karel KAPLAN, *„Všechno jste prohráli!“*, Praha 1997, s. 70.

93 AA, rozhovor s Dušanem Macháčkem.

94 *Hodnocení za ¾ roku 1966*.

95 NA, Stanovisko ideologického oddělení k hodnocení Studenta.

96 NA, Poznámky k hodnocení Studenta za listopad 1966 – červen 1967.

97 NA, Stanovisko ideologického oddělení k hodnocení Studenta.

98 *Tamtéž*.

zájmů.⁹⁹ Dále navrhoval, aby se svazová organizace ujala role oponenta komunistické strany. Své názory publikoval již dříve ve fakultním časopise *Buchar*, který vedl společně s Lubošem Holečkem. Student místo toho, aby tyto odstředivé tendence korigoval, Müllerovy názory přetiskl. Diskuse na konferenci podle redakce poukazovala na to, „že v ČSM není již delší dobu všechno v pořádku“.¹⁰⁰ Navíc časopis nechal zaznít i názor, podle kterého organizace „existuje díky podpoře státu, nikoliv díky podpoře mladých lidí“.¹⁰¹

Při přípravě následujícího čísla, kde byla otištěna rezoluce studentské konference, „přitvrdila“ cenzura, které se nelíbil devátý bod dokumentu. Redakce se proti zásahu ohradila. Následovalo vyjednávání v orgánech ČSM, jemuž přihlíželi i funkcionáři KSČ.¹⁰² Sekretariát ÚV ČSM rozhodl, aby věta byla přeformulována, rotačkami tiskárny Mír prošla až napodruhé.¹⁰³ Tlaku vydavatele vedení Studenta později ustoupilo, ale ne nadlouho. Na počátku roku 1967 píše například kriticky o ČSM Jan Molík, když poukazuje na to, že svaz přestává být organizací svých členů nejen tím, jak ztrácí členskou základnu.¹⁰⁴ Ačkoliv se redaktori a externí přispěvatelé snažili reflektovat soudobou problematiku, ztrácel časopis s děním ve studentském hnutí krok. V lednu 1967 se zcela vyhnul jakémukoliv komentáři k mocenskému zásahu proti Jiřímu Müllerovi, což nepochybně souviselo s tlakem orgánů KSČ, které chtěly zabránit tomu, aby se o represivním opatření psalo ve studentských časopisech.¹⁰⁵

Časopis *Student* měl i uklidňovat nálady ve studentském hnutí v souvislosti s událostmi, které státní moc hodnotila jako výtržnosti a projevy nespokojenosti při shromážděních studentů na Petříně po oslavách Prvního máje a oslavách Majáles. Funkcionáři VOV ČSM měli obavy, aby prvomájové události nenarušily přípravy a průběh Majáles '66, rozhodli se tedy veřejně se distancovat od počínání některých studentů po oslavách Svátku práce. Otevřený dopis, který předsednictvo VOV ČSM zaslalo do redakce, zadržela cen-

99 Milan OTÁHAL, *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*, s. 16; Jaroslav PAŽOUT, *Mocným navzdory*, s. 87–103; Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa*, s. 63–69.

100 Redakce, *I. celostátní konference studentů vysokých škol*, *Student* 4, 1966, s. 4. Příspěvky z konference byly otištěny na stranách 1, 4–7.

101 *Tamtéž*.

102 ABS, a. č. 318-104-1 MV, HSTD – zadržené materiály ve *Studentu* v letech 1965–1968, *Student* 5, 1966.

103 Devátý bod rezoluce: *Uložit Vysokoškolské radě projednat s orgány ministerstva vnitřní nevhodnost některých zásahů v objektech vysokých škol a projednat, aby nedocházelo k porušování zákonů. První přepracování: Uprávit formy spolupráce orgánu svazu mládeže na vysokých školách s orgány ministerstva vnitřní při řešení společných otázek. Do tisku: Doporučujeme Vysokoškolské radě ÚV ČSM projednat s příslušnými státními orgány spolupráci při řešení společných otázek, které se dotýkají vnitřního života vysokých škol a zejména studentů v kolejiích.*

104 Jan MOLÍK, *O Československém svazu mládeže*, *Student* 8, 1967, s. 5.

105 Jaroslav Pažout, *Mocným navzdory*, s. 96.

zura, neboť studenty nabádal k seriózní kritice vyjádřené recesí a alegorií.¹⁰⁶ Ačkoliv list propagoval studentské oslavy podle představ orgánů ČSM,¹⁰⁷ Petr Feldstein se v jednom příspěvku postavil k jeho organizaci kriticky.¹⁰⁸ Podobně si i redaktor Vladimír Petřík neodpustil drobnou poznámku, že „krále nevolí lid, ale komise.“¹⁰⁹ Přestože byl Majáles '66 v režii ČSM, „incidentům“, kterých se stranické orgány obávaly, se zabránit nepodařilo. V této souvislosti bylo časopisu vytýkáno, že zachoval „nesmírnou zdrženlivost [...] k průběhu majálesu..., protože rychlá, pohotová reakce na průvodní negativní jevy je otázkou dost principiální“.¹¹⁰ Redakce zaujala stanovisko až později, když už ostatní periodika protesty studentů odsoudila, za což byli redaktori také pokáráni.¹¹¹

Z bagančat do Československého vojáka

Časopis Student si přes všechny obtíže získal stále čtenáře. Během prvního roku fungování se v redakci sešlo přes osm set dopisů a kladných ohlasů na otištěné materiály.¹¹² Petr Feldstein patřil k nejoblíbenějším autorům, jak v roce 1966 ukázal průzkum v ulicích. Respondenty ankety upoutaly i texty Hany Vondřichové, Karla Šmída a externisty Rudolfa Křestana.¹¹³ Petr Feldstein měl na starosti zahraniční rubriku. Sám do ní autorsky téměř nepřispíval, ale vytvořil okruh externistů. Renomé si získal jako sportovní reportér, především díky odlehčené sportovní rubrice Gól, kterou vymyslel a při jejíž přípravě se střídal s přítelem Michalem Novotným, tehdejšími redaktorem časopisu My.

Gól byl krátký, výstižný komentář k vážným i nevážným událostem ve sportu. V osmém čísle třetího ročníku Studenta Feldstein například reagoval na dopis otištěný v Rudém právu, v němž si pisatel stěžoval na to, jak při ligových zápasech kamera zabírá hráče v detailu, když si na trestné lavici odplivává a odsmrkává. Petr Feldstein názor čtenáře komentoval následovně: „Každý hokejista by mohl mít ve výstroji ukrytý kapesníček, nejlépe v barvách toho mužstva, za které hraje, aby si je chlapci při eventuální srážce nezaměnili. [...] Kapesníček je dobrá věc [...] A stane se rozhodujícím činitelem v boji za omezení onemocnění chřipkou. [...] Neboť nezapomínejme, lidé sedící okolo

106 AMV, a. č. 318-104-1 MV, HSTD – zadržené materiály ve Studentu v letech 1965–1968, Student 19, 1966.

107 Pavel KHON, *Bude Majáles 1965?*, Student 16, 1966, s. 5. Michal SVATOŠ, *Studentské Majálesy sedesátých let*, in: Zlatá šedesátá, Edice K, Radka Denemarková (ed.), Praha 2000, s. 100.

108 Petr FELDSTEIN, *Jako zabít Majáles*, Student 23, 1966, s. 4.

109 Vladimír PETŘÍK, *Majáles Praha*, Student 24, 1966, s. 4.

110 *Hodnocení Studenta ¾ roku 1966*.

111 *Tamtéž*.

112 NA, Materiál pro vedení Vysokoškolské rady ČSM, předložený Václavem Králem 31. ledna 1966.

113 NA, Vyjádření redakce k anketě čtenářů.

jsou ohroženi. Ponejvíce však časoměřiči, jejichž onemocnění bychom právě nejméně mohli potřebovat.¹¹⁴ V rubrice Gól pokračoval i poté, co odešel na vojnu, jen nakrátko se odmlčel v létě 1966, kdy byl v přijímači v Českých Budějovicích.¹¹⁵

Od 6. září 1966 byl v tiráži časopisu Student uváděn jako sportovní redaktor Ladislav Kadavý. V této souvislosti je potřeba poznamenat, že osazenstvo redakce se několikrát změnilo. O Hance Vondřichové (později Neborové), která přišla v lednu 1966, jsme se již zmínili. Zahraničních věcí se po Petru Feldsteinovi ujal Jaroslav Šmíd, kterého v roce 1967 vystřídal Jiří Slavíček. Po něm se této rubriky chopil Miloš Beneš. Ve stejném roce podepsala smlouvu Helena Votrubová.

Časopis Student se jen velmi těžko prosazoval na Slovensku. Přispělo k tomu to, že slovenský redaktor Petr Zeman v průběhu roku 1966 vážně onemocněl. Nahradila ho sice Olga Suchalová, ovšem již v následujícím roce list opustila. Neúspěch u slovenských studentů byl způsoben pravděpodobně i jejich nedůvěrou k pražskému centralismu. Navíc, jak zaznělo i ve vzpomínkách pamětníků,¹¹⁶ dávali tamní čtenáři přednost studentskému plátku Echo bratislavských vysokoškoláků, který podobně jako v Praze časopis Univerzita Karlova vycházel při katedře novinářství bratislavské Filozofické fakulty Univerzity Komenského,¹¹⁷ později ho vydával vysokoškolský obvodní výbor ČSM v Bratislavě. Na konkurenci čtrnáctideníku Echo si stěžoval i vydavatel.¹¹⁸

Většina vysokoškoláků při vstupu do profesního života vnímala roční vojenskou službu jako nepříjemnou povinnost a ztrátu času, ovšem Petru Feldsteinovi přinesla nové novinářské zkušenosti a zásadní názorový posun, jak zaznívá i v následující citaci: „*První měsíc v Českých Budějovicích mi rychle utekl, načež přišlo několik měsíců v kasárnách v Praze. Mezitím mi Dušan Hamšík dopomohl k tomu, abych se opět dostal k novinářině. Upozornil na mě tehdejšího šéfredaktora časopisu Hlavní správy Československé armády Československý voják Jiřího Pražáka, který mě formálně přijal do redakce, dokonce jsem chodil i v civilu, což se běžně nesmělo. Umožnili mi psát o sportu, přičemž jsem mohl zblízka sledovat práci Hamšíka, kterého jsem obdivoval. To se projevilo i na mém názorovém dozrávání, kdy jsem se od sportovní tematiky postupně dostával k vnitropolitickému dění. V tomto směru měl na mě velký vliv.*“¹¹⁹

114 Petr FELDSTEIN, *Gól, O plivání*, Student 8, 1967, s. 7.

115 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

116 AA, rozhovor s Karlem Šmídem. Rozhovor s Petrem Feldsteinem. Rozhovor s Dušanem Macháčkem.

117 Srov. s PAŽOUT, s. 91–92.

118 NA, Stanovisko ideologického oddělení k hodnocení Studenta.

119 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

Zásadním tématem Dušana Hamšíka byly faktograficky pečlivě zpracované texty o klíčových postavách nacistického Německa,¹²⁰ čemuž se věnoval i na stránkách Československého vojáka v seriálu *Carevna ještě nezemřela*,¹²¹ jenž popisoval osud Adolfa Hitlera v obklíčeném Berlíně. Vedle toho čtenářům přinášel zahraniční reportáže nabízející pohled na realitu západního světa výrazně odlišného od ideologického obrazu, který razilo komunistické vedení státu.¹²² Jeho články se od poloviny šedesátých let objevovaly v Literárních novinách, kde se vyjadřoval i k citlivým společenským tématům.¹²³ Petr Feldstein, který je důsledně sledoval, se již tehdy pravděpodobně zamýšlel i nad filozofickými statěmi Karla Kosíka, Vítězslava Gardavského, Roberta Kalivody či Ivana Svitáka, který později dostal velký prostor právě ve *Studentu*.

Nejen Hamšík měl silný vliv na názorové zrání mladého reportéra, ovšem byl to právě on, kdo ho vedle otce Valtera uvedl do dění v Československém svazu spisovatelů. Petr Feldstein se tehdy přikláněl k myšlenkám většiny komunistických intelektuálů, kteří, jak se ukázalo v první polovině roku 1968, více než o obnovu liberální demokracie usilovali o celkovou demokratizaci stávajícího systému, přičemž byl přesvědčen, že reforma je možná jedině zevnitř komunistické strany, tedy aktivní účastí ve veřejné sféře, v níž se pochopitelně nejvíce uplatňovali komunisté.¹²⁴ Později se od některých názorů odklonil a mnohem více se radikalizoval, v čemž ho zásadně ovlivnil jeho vrstevník Tomáš Pěkný.

V roce 1967, kdy Petr Feldstein docházel do redakce Československého vojáka, se Československo dostávalo do stále hlubší krize, která se odrážela v ekonomice, kultuře, politice i morálce. Již jako redaktor *Studenta* byl konfrontován s tím, jak se komunistické vedení snažilo udržet iluzi úspěšně fungujícího socialistického státu. Pravidelně sledoval, jak se cenzori snaží z článků odstranit věty, které by jen vzdáleně mohly poukazovat na hospodářské obtíže země, problematiku zaměstnanosti žen, problémy seniorů a dalších sociálních vrstev obyvatelstva, sociálně-patologické jevy, lhostejnost k politice strany a svazu mládeže, frustraci z neutěšených poměrů či komplex méněcennosti vůči bohatším západním sousedům. Stále byla tabuizována některá témata související s nedávnou minulostí, velice opatrně se chodilo okolo náboženské problematiky a kritizován nesměl být Sovětský svaz, což platilo i o dalších zemích Varšavské smlouvy, jejichž zásluhy se též nesměly podceňovat, přičemž nežádoucí byla i recese. Tak nemohla být v příspěvku ve

120 Pavel JANOUŠEK a kolektiv, *Dějiny české literatury 1945–1989 III*, 2008, s. 307.

121 Dušan HAMŠÍK, *Carevna ještě nezemřela*, Československý voják 1, 1967, s. 31, Československý voják 2, 1967, s. 14–16.

122 Dušan HAMŠÍK, *Bruselské poznatky a Stolichnaya*, Československý voják 3, 1967, s. 12–13. Srovnej též P. JANOUŠEK, *Dějiny české literatury 1945–1989 III*, 2008, s. 306–307.

123 Pavel JANOUŠEK a kol., *Dějiny české literatury 1945–1989 III*, 2008, s. 70.

124 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

Studentu otištěna zkratka Turistického a srandistického spolku TASS, neboť znevažovala sovětskou tiskovou agenturu.¹²⁵ Potírány byly pochopitelně kritiky nedostatečné svobody slova či narážky na samotnou cenzuru.¹²⁶

Necelé tři roky zkušeností v žurnalistice přímo svázané s ČSM, převodovou pákou mezi stranickými orgány a studentským hnutím, přivedly Feldsteina nejen mezi kritiky Novotného vedení státu, ale zároveň formovaly jeho názor na to, jak by měla novinářská práce vypadat a jakou úlohu by média měla ve společnosti zastávat, respektive jak by měla hájit veřejný zájem a přispívat k demokratizaci systému.

Petr Feldstein několikrát v rozhovorech popsal polovinu roku 1967 jako dobu, kdy teprve všechno sledoval a zpracovával.¹²⁷ Jako voják a mladý sportovní reportér se mohl jen velice těžko pustit do veřejné kritiky režimu, v tehdejší politické konstelaci by se k tomu zřejmě ani neodvážil,¹²⁸ ale již tehdy byl s největší pravděpodobností vnitřně připraven k radikálním postojům, které zastával během pražského jara. Zlomovou zkušeností byl pro něho IV. sjezd Svazu československých spisovatelů (SČSS), kde došlo k otevřené konfrontaci mezi aktivizovanou částí kultury a mocí, reprezentovanou především tehdejším druhým mužem ve státě Jiřím Hendrychem.

Titulní strana prvního čísla časopisu Československý voják z roku 1967. Foto: Tomáš Libánek

125 ABS, a. č. 318-104-1 MV, HSTD – zadržené materiály ve Studentu v letech 1965–1968, Student 22 a 46, 1966.

126 Pro tento odstavec čerpáno z ABS, a. č. 318-104-1 MV, HSTD – zadržené materiály ve Studentu v letech 1965–1968.

127 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

128 *Tamtéž*.

Události kolem sjezdu spisovatelů zpracovali historici Karel Kaplan či Jan Mervart,¹²⁹ podrobně se jim také věnují Dušan Hamšík, Milan Jungmann či Antonín J. Liehm ve svých memoárech.¹³⁰

Již před sjezdem kulminoval společenský konflikt, který se ještě prohloubil v souvislosti s kampaní proti Izraeli po šestidenní válce, načež se nezanedbatelná část inteligence postavila proti protiizraelské kampani korepondující s dikcí Sovětského svazu. Petr Feldstein se 27. června na sjezd SČSS vypravil společně s Dušanem Hamšíkem. Diskusní příspěvky Ludvíka Vaculíka, Milana Kundery, Ivana Klímy, Antonína J. Liehma, Karla Kosíka, Pavla Kohouta, Alexandra Klimenta a atmosféra třídního rokování na něho silně zapůsobily. Informace mu navíc zprostředkoval Hamšík, s nímž je i hodnotil.¹³¹ Ačkoliv následovala řada represivních opatření, která doprovázela kampaň odsuzující protistranické i protistátní vystoupení některých spisovatelů a cenzurní zásahy,¹³² měl sjezd mezi československou inteligencí silné ohlasy. Podobně jako Petra Feldsteina sjezd ovlivnil řadu dalších mladých literátů a novinářů, kteří buď událostem přímo přihlíželi, nebo se k nim informace dostávaly z doslechu či při debatách nad vybranými diskusními příspěvky, širokou veřejnost ovšem bezprostředně po svém skončení sjezd nezasáhl.

V červenci Feldsteinovi končila vojenská služba, ještě před odchodem do civilu se oženil s Janou Juránkovou. V srpnu odjeli na svatební cestu do bulharského přímořského letoviska Varna. V jeho vzpomínkách při rozhovorech vystupoval kontrast mezi tím, jak vnímal vyhocenou situaci mezi kulturou a mocí, a tím, jak intenzivně prožíval všední radosti, kteréžto později v hektické době pražského jara mnohdy zastínily povinnosti spojené s žurnalistickou praxí.¹³³

Návrat do nové redakce i jiné reality

Stížnosti šéfredaktora Studenta Václava Krále na nevyhovující prostory vyslyšel vydavatel až v roce 1967, kdy se někdy na přelomu jara a léta redakce přestěhovala na Staroměstské náměstí, číslo popisné 17. Samostatné kanceláře, velkých místností a balkónku si ovšem Král dlouho neužil. V tiráži listu je

129 Karel KAPLAN, „Všechno jste prohráli!“, Praha 1997; Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa, Kořeny reformy 1956–1968*, Brno 2008; Jan MERVART, *Naděje a iluze, Čeští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*, Brno 2010.

130 Milan JUNGSMANN, *Literárky – můj osud*, Brno 1999; Antonín J. LIEHM, *Minulost v přítomnosti*, Brno 2002; Dušan HAMŠÍK, *Spisovatelé a moc*, Praha 1969; Eduard GOLDSTÜCKER, *Vzpomínky II*, Praha 2005.

131 AA, rozhovor Petrem Feldsteinem.

132 Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa, Kořeny reformy 1956–1968*, Brno 2008, s. 522–549.

133 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

naposledy uveden 27. června 1967,¹³⁴ s největší pravděpodobností dohlížel na přípravu prázdninových čísel, kde tiráž chybí. Jeho odchod přímo souvisí jak s IV. sjezdem SČSS a následnými represivními opatřeními v kultuře, tak i s tím, že časopis v ideově-výchovné rovině nesplnil očekávání ČSM.¹³⁵ Někdejší funkcionář ústředního výboru svazu mládeže Dušan Macháček vzpomínal,¹³⁶ že Král musel odejít, protože byl prý slabý na to, aby usměrňoval redaktory, kteří se přikláněli k liberalizačnímu proudu v kultuře. V návaznosti na otevřenou konfrontaci moci a kultury chtěl mít vydavatel situaci pod kontrolou.

Když se Petr Feldstein v září 1967 po roce vrátil, šéfredaktorské křeslo již patřilo Ivanu Kroftovi, jenž své zkušenosti získal ve vojenském žurnalistickém prostředí. Podle představ orgánů ÚV ČSM měl splnit to, co se Královi nezdařilo.¹³⁷ Na „ideovou čistotu“ článků měl navíc dohlížet Marcel Jansen, který přišel z tiskového odboru ÚV KSČ,¹³⁸ podle vzpomínek Petra Feldsteina měl o případných problémech informovat přímo stranické orgány, s čímž se prý nikterak netajil.¹³⁹ Dokument potvrzující jeho tvrzení chybí. V tiráži časopisu se nové vedení poprvé objevilo 27. září 1967, přičemž Jansen byl společně s Karlem Šmídem uváděn jako zástupce šéfredaktora. V personálních opatřeních ve *Studentu* se zrcadlí mnohem závažnější mocenský zásah v kultuře, přesněji proti redakci *Literární novin*, což Petr Feldstein podobně jako řada jeho vrstevníků intenzivně sledoval.

Tiskový orgán SČSS byl převeden do pravomoci ministerstva kultury a informací. Svazu byla zamítnuta registrace listu a původní redaktori dostali výpověď. Časopis měl de iure zaniknout, ale komunistické vedení chtělo využít jeho prestiže ve společnosti, proto nahradilo redakci novými, loajálními lidmi pod vedením Jana Zelenky. Načež se projevila i slabost státní moci, protože mnozí autoři Zelenkovy *Literární noviny* bojkotovali,¹⁴⁰ dost sporné bylo „*používat téhož titulu. Kuriózní ovšem je, že [noviny; pozn. autora] nezačaly vycházet od prvního čísla prvního ročníku, nýbrž od čísla čtyřicátého šestnáctého ročníku.*“¹⁴¹

Napětí v kultuře i ve společnosti se odrazilo i v mezilidských vztazích v redakci *Studenta*, která byla již před letními prázdninami názorově rozštěpena.

134 *Student* 26, 1967, s. 11.

135 Srovnej s kapitolou Nesplněná očekávání funkcionářů ČSM.

136 AA, rozhovor s Dušanem Macháčkem. V podobném duchu hovořil i Karel Šmíd a Petr Feldstein.

137 AA, rozhovor s Dušanem Macháčkem.

138 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

139 *Tamtéž*.

140 Tomáš PĚKNÝ – Petr FELDSTEIN, *O Literárních listech a poslání publicistiky*, *Student* 9, 1968, s. 1 a 3; Milan JUNGSMANN, *Literárky – můj osud*, Praha 1999, s. 247; Karel KAPLAN, „*Všechno jste prohráli!*“, Praha 1997; Jan MERVART, *Naděje a iluze, Čeští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*, Brno 2010.

141 Tomáš PĚKNÝ – Petr FELDSTEIN, *O literárních listech a poslání publicistiky*, *Student* 9, 1968, s. 1 a 3.

Petr Feldstein vzpomínal, že po vojně přišel do zcela jiné atmosféry, než jakou si pamatoval z minulosti. Část novinářů, mezi něž patřili Hana Vondřichová, Vladimír Petřík a Emanuel Pluhař, byla ovlivněna liberalizačním proudem v kultuře a snažila se časopis nasměřovat po vzoru původních Literárních novin a dalších kulturních časopisů. K nim se připojil i Petr Feldstein, což navíc ovlivnilo jeho přátelství s Karlem Šmídem, který se společně s vedením redakce snažil udržet časopis ve svazáckých mantinelech a v intencích politiky strany.¹⁴²

Tlak orgánů ÚV ČSM na Studenta vzrostl, což se nejvíce projevilo v souvislosti se strahovskými událostmi. Redaktoři se již dříve snažili upozorňovat na problémy vysokoškoláků,¹⁴³ Petr Feldstein například informoval o neutěšených ubytovacích podmínkách na Slovensku a nízké kapacitě tamních kolejí,¹⁴⁴ paradoxně článek vyšel v den, kdy se pražští studenti vzpomínali ze zásahu policie v Nerudově ulici a na Strahovských kolejích. V následujícím 45. čísle z 8. listopadu 1967 Student na věc nereagoval.¹⁴⁵ Nepochybně to souviselo s postupem vysokoškolského výboru KSC, který se demonstrací zabýval až 15. listopadu.¹⁴⁶ Ve stejný den se k demonstraci a následnému zásahu vyjádřil šéfredaktor listu Ivan Krofta v článku s příznačným názvem *Budiž světlo*, kde mimo jiné na adresu studentů píše, že „každá masová, živelná demonstrace bez ohledu na příčiny a na počáteční úmysly jejich účastníků vede k projevům vandalismu a často bývá zneužita k pochybným politickým cílům. [...] Kdo chce hájit své právo, a nejen své, měl by mít přece sám čisté ruce.“¹⁴⁷ Studenti v časopise prostor nedostali. Vedení časopisu se přidrželo vzorce, podle kterého byla demonstrace vnímána jako protisocialistický čin. Jistý posun ve stanovisku redakce můžeme zaznamenat až 29. 11. 1967, kdy se list omluvil za některá zkreslující fakta, která uvedl Krofta.¹⁴⁸

V přípravných materiálech pro rozhlasový rozhovor si po dvaadvaceti letech Petr Feldstein poznamenal: „Celkem dvanáct zraněných, učinili jsme rozhovor

142 Na atmosféru v redakci vzpomínali shodně Petr Feldstein, Karel Šmíd i Tomáš Pěkný.

143 Kristýna VLACHOVÁ, *Remcat dovede každý*, Student 40, 1967, s. 1. V článku například píše: „Kvalita každý menzy záleží na tom, jak moc ten personál krade, ženský v kuchyni mají malý přjem, protože se už napřed počítá s tím, že si něco domů odnesou.“ Podobné souvěti by ještě před pár týdny zachytila cenzura. Kristýna Vlachová je mimo jiné autorkou předlohy filmu Hra o jablko. Podílela se i na přípravě filmu s Věrou Chytilovou.

144 Petr FELDSTEIN, *2000 studentů nemá kde bydlet*, Student 44, 1967, s. 11.

145 V žádném případě na mlčení Studenta nemohla mít vliv týdenní periodicitu listu, respektive dlouhodobější příprava materiálů. Redakce s aktuálními stránkami čekala do poslední chvíle, podle vzpomínek pamětníků den či dva před distribucí časopisu.

146 Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa*, s. 85.

147 Ivan KROFTA, *Budiž světlo*, Student 46, 1967, s. 1. Student dále přinesl příspěvky: *Stanovisko rektora ČVUT*, *Věc: Koleje Strahov a Deset otázek Prokurátorovi*, Student 46, 1967, s. 3. Tematickou stranu připravovali Ivan Krofta a Marcel Jansen.

148 Redakce, *Znovu o Strahově*, Student 48, 1967, s. 7. Jednalo se o tyto věty: „Jak je i z výpovědí studentů bezpečně zjištěno, nepodařilo se přes upřímnou snahu orgánů Bezpečnosti přimět studenty k vytvoření nějaké delegace, s níž by se dalo jednat. Strahovští – a nejen oni – vědí, že se už před zásahem bezpečnosti ozývaly výkřiky, které nesvědčí o přílišné zralosti a soudnosti jejich výrobců.“

se jedním zraněným, ale pravdu jsme mohli psát až v roce 1968“.¹⁴⁹ Někteří lidé ze Studenta nepochybně připravovali reportáže v terénu se záměrem přinést co neobjektivnější informace, vedení redakce mělo ale na podzim navrch a dokázalo „neposlušné“ redaktory pacifikovat.

Ke strahovským událostem ještě jedna drobná poznámka: Časopis přetiskl stanovisko rektora ČVUT profesora Josefa Kožouška, který ač vyjádřil pochopení nad rozhořčením studentů, nesouhlasil s protestní demonstrací, „protože nebylo využito mnoha správných prostředků jako např. tisku“.¹⁵⁰ Byla to ale redakce časopisu Student, kdo se měl po podobných věcech pít. Navíc když uvážíme, jak starou záležitostí problémy na Strahově byly,¹⁵¹ z novinářského hlediska v předešlých měsících redakce selhala.

Říjnová studentská demonstrace nejen dovršila rozchod studentů s vedením ČSM, ale také připravila půdu pro odtržení Studenta od svazu mládeže i od studentského hnutí. K tomu ovšem mohlo dojít až po lednových změnách, k nimž studentská demonstrace přispěla. V roce 1967 dosáhla krize politického systému svého vrcholu. Antonín Novotný se pokoušel o ostrý obrat k utužení poměrů. Jeho postup vyvolal nejen odpor kulturní inteligence, studentů a dalších skupin obyvatelstva, ale i v mocenských špičkách KSČ.¹⁵² V Čechách a především na Slovensku se proti Novotného vedení postupně formovala opozice uvnitř KSČ. Na konci roku 1967 se mezi slovenskými funkcionáři rozšířily obavy, že se první muž ve státě pokusí obnovit své ztracené pozice zatýkáním a represí v KSS. V říjnu 1967 na zasedání ÚV KSČ Novotný otevřeně vystoupil proti Dubčekovi a plánoval jeho odvolání. Proti Novotného vedení se zformovala opozice složená ze slovenských funkcionářů a reformních komunistů. Na začátku roku 1968 byl donucen vzdát se funkce prvního tajemníka.¹⁵³

Mocenský boj měl přímý vliv na československou žurnalistiku. Podle Jiřího Hoppeho odpůrci Novotného „zatím nedisponovali takovou silou, která by jej donutila k rezignaci“¹⁵⁴ na prezidentské křeslo, proto přenesli mocenský boj do veřejného prostoru. Vynutili si přímý, necenzurovaný přístup do médií. Průkopníkem v tomto směru byl Josef Smrkovský s článkem v deníku Práce ze dne 21. 1. 1968.¹⁵⁵ Předpokládám, že již mnohem dřív se snažil využít sdělovacích prostředků a vytvářel si mediální obraz progresivního politika, přičemž se zpočátku zaměřil na studující mládež, s níž se v besedách snažil

149 Archiv Petra Feldsteina, příprava k rozhovoru.

150 Josef KOŽOUŠEK, *Stanovisko rektora ČVUT*, Student 46, 1967, s. 3.

151 Redakce, *Znovu o Strahově. Příčiny, které vedly k událostem 31. 10. 1967. Zpráva z jednání KRAS po 31. říjnu 1967, Ke stanovisku rektora ČVUT, Poslední zpráva*, Student 48, 1967, s. 3.

152 Karel KAPLAN, *Československo v letech 1967–1968*, Praha 1993, s. 8.

153 Jan PAUER, *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí, plánování, provedení*, Praha, 2004, s. 22–23.

154 Jiří HOPPE, *Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období Pražského jara*, Praha 2009, s. 21.

155 Jiří HOPPE, *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*, Praha – Brno 2004, s. 11.

navodit atmosféru otevřené diskuse.¹⁵⁶ Podobně do veřejných sdělovacích prostředků vstupovali Zdeněk Mlynář, Václav Slavík či čerstvě zvolený předseda SČSS Eduard Goldstücker, čímž také prolomili cenzuru.

Lednové změny na politické scéně vedení redakce časopisu Student (Ivan Krofta, Marcel Jansen a Karel Šmíd) ještě přestálo, ale tlak od liberálně smýšlejících redaktorů zesílil, k čemuž výrazně přispěl Tomáš Pěkný, jehož na konci roku 1967 do časopisu přivedl Petr Feldstein.¹⁵⁷ V tiráži byl poprvé uveden 29. listopadu jako redaktor zodpovědný za kulturu, Pavel Khon totiž emigroval do západního Německa. Na atmosféru po Novém roce vzpomínal Petr Feldstein následovně: „*Ivan Krofta, Marcel Jansen a Karel Šmíd drželi spolu, kdežto já a Tomáš Pěkný jsme na ně tlačili, protože jsme je považovali za brzdu, přičemž Tomáš byl z nás dvou ten radikálnější.*“¹⁵⁸

Prakticky již během ledna přestalo brát radikální křídlo ve Studentu v potaz cenzuru. Ústřední publikační správa (ÚPS), která nahradila v roce 1967 HSTD, povolila již v únoru a do článků v časopise přestala zasahovat.¹⁵⁹ Mladí novináři se tak důsledně řídili prohlášením svých starších kolegů, kteří se v lednu dohodli na dvou velkých mítincích, že cenzuru nebudou nadále akceptovat.¹⁶⁰ 7. února 1968 časopis otevřel, nejspíš zásluhou kulturního redaktora Tomáše Pěkného, první tabuizované téma nedávné minulosti. Od 6. čísla začaly na pokračování vycházet texty Emila Filly, ¹⁶¹ které psal v padesátých letech jako reakci na články Ladislava Štolla, Jiřího Taufera a Jana Čumpelíka a v nichž se obhajoval poté, co byl nad jeho kubistickými díly vynesena nemilosrdný „soud“. Nad českou žurnalistikou se pak ve stejném čísle zamýšlel další výrazný spolupracovník Studenta Oleg Sus, když mimo jiné psal, že „*pro mnohého jeho noviny znamenají úplný myšlenkový svět. A v tom všem nám bránili dogmatikové. Pořád hlásali společenskou potřebnost.*“¹⁶²

Již v únoru se progresivní křídlo v redakci setkalo s kladnými ohlasy z řad veřejnosti i osobnostmi české kultury. Přímo Petru Feldsteinovi psal 15. února Ota Pavel. „*Už dávno jsem Vám chtěl napsat, že se mi Student líbí. Děláte to fakt dobře a myslím, že jste nejodvážnější časopis u nás, velmi se mi líbilo to číslo, jak byl Váš Gól, Soeldnerův článek o Paříži a reportáž o neštěstí*

156 Michal BENDA – Jan STANĚK, *Oponenturu ano*, Univerzita Karlova 20, 1967, s. 1; Redakce, *Beseda posluchačů pražské fakulty osvěty a novinářství s členem ÚV KSČ ministrem Josefem Smrkovským*, Student 25, 1967, s. 1.

157 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

158 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

159 Poslední zadržovaný materiál ve Studentu je ze 7. února 1968. AMV, a. č. 318-104-1 MV, HSTD – zadržené materiály ve Studentu v letech 1965–1968.

160 Jiří HOPPE, *Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období Pražského jara*, s. 22.

161 Redakce, *Boje a zápasy Emila Filly*, Student 6, 1968, s. 6; Student 7, 1968, s. 6; Student 8, 1968, s. 10. Text redakci poskytl Čestmír Berka.

162 Oleg SUS, *Imagint. Z dějin českého novinářského myšlení*, Student 6, 1968, s. 7.

v horách.¹⁶³ Na tomto místě si dovoluji malou odbočku. Ota Pavel v dopise zmínil tragickou událost, která se stala v lednu 1968 nedaleko chaty na Kubínské holi v Tatrách. Na neoznačené louce zavalila několik studentů lavina, šest z nich přišlo o život. Ladislav Kadavý v pátém čísle Studenta přinesl z místa rozsáhlou reportáž s příznačným názvem *Smrt má bílou barvu*.¹⁶⁴

Na konci února média informovala o tzv. Šejnově aféře, v jejímž důsledku byla 4. března předběžně zrušena cenzura.¹⁶⁵ Ivan Krofta jako odpovědný redaktor se i poté snažil situaci korigovat, ale scházela mu k tomu dostatečná autorita, navíc vystupoval loajálně i k novému vedení strany. Mezi ním a Petrem Feldsteinem došlo k otevřenému názorovému střetu, který oba přenesli na stránky listu. Ačkoliv ani jeden nikoho konkrétně nejmenoval, je z textů patrné, jak „ostrá“ atmosféra v redakci panovala. Paradoxně vše doprovázelo i nadšení z nových politických změn.¹⁶⁶

Dva dny po předběžném zrušení cenzury psal Petr Feldstein na adresu svého šéfredaktora následující věty: „*Jak mohu věřit člověku, který zosobňoval kožený socialismus tvrdé ruky? [...] a po krátké době, když vítr změnil směr [...] říká, soudruzi nacházíme se v konkrétní historické situaci.*“¹⁶⁷ Ačkoliv text stavěl do obecné roviny, hlavním adresátem byl Ivan Krofta.¹⁶⁸ Ten ve stejném čísle přinesl svůj pohled na soudobou situaci. Z řádků zaznívá i to, že již není v jeho silách vystupovat proti svým podřízeným autoritativně, „*šéfredaktor má právo s konečnou platností rozhodnout, co bude v tisku. Jenže všelijakých těch zákazů a pohlavků máme v současné době všichni plné zuby. Bude tedy moudřejší a obecnému blahu prospěšnější spíš veřejně polemizovat... Znáte přece tu Leninovu větu, že administrativní opatření může být použito (tedy nemusí) až po ideové porážce odpůrce. A k ní přeci nemůže dojít zamlčováním, zakazováním, nebo bouchnutím do stolu.*“¹⁶⁹

V obdobném duchu se nesla polemika spolupracovníka Studenta Radoslava Seluckého s redaktorem Zelenkových Literárních novin Karlem Tomáškem, který v souvislosti s možným vznikem nového tiskového orgánu SČSS volal podobně jako Ivan Krofta po otevřené diskusi, přičemž byl jedním z těch, kteří se podíleli na podpoře Novotného politiky v kultuře.¹⁷⁰ Nejen tento článek dokládá, jak se Student ještě před 4. březnem radikalizoval.

Tlak radikálních novinářů vedení redakce nakonec nevydrželo. Ivan Krofta i Marcel Jansen se rozhodli situaci vyřešit odchodem, Karel Šmíd vzpo-

163 AA, Dopis Petru Feldsteinovi od Oty Pavla, 15. 2. 1968.

164 Ladislav KADAVÝ, *Smrt má bílou barvu*, Student 5, 1968, s. 1 a 8–9.

165 Jiří HOPPE, *Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období Pražského jara*, s. 22.

166 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

167 Petr FELDSTEIN, *O putování a amputování hlav*, Student 10, 1968, s. 3.

168 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

169 Ivan KROFTA, *Když je ta demokracie*, Student 10, 1968, s. 2.

170 Radoslav SELUCKÝ, *O toleranci, normalizaci a demagogii*, Student 8, 1968, s. 7.

mínal, že jej inicioval Tomáš Pěkný prohlášením, pod které se podepsala většina reportérů,¹⁷¹ dokument potvrzující jeho tvrzení chybí. V tiráži časopisu se Krofta s Jansenem objevili naposledy 27. března. Od 10. dubna jsou jako „vedení redakce“ uváděni Petr Feldstein a Tomáš Pěkný, kteří změnou podtitulu listu na *Týdeník mladé inteligence*, deklarovali jak nezávislost na vydavateli, respektive na ČSM, tak směr, jímž by se časopis podle jejich představ měl ubírat, tedy vystoupit ze svazáckých mantinelů do světa československé žurnalistiky.

Vedle politických změn jim k tomu pomohl i další faktor, postupný rozklad ČSM a zahleděnost studentů do příprav organizace reprezentující studenty všech vysokých škol. Jejich snahy vyvrcholily 25.–26. dubna založením Svazu vysokoškolského studentstva Čech a Moravy (SVS). Jednání do jisté míry studentské hnutí zbrzdila, iniciativu v demokratizačním procesu převzaly jiné složky společnosti. Ačkoliv se studentští funkcionáři v čele s Petrem Rybářem snažili získat vliv ve Studentu, nikdy se jim to nepodařilo. Podle vzpomínek pamětníků vedení SVS proti redakci několikrát vystoupilo s kritikou.¹⁷²

V prvních měsících roku 1968 se časopis intenzivně věnoval událostem ve studentském hnutí,¹⁷³ ovšem již od dubna bylo zjevné, že toto téma, byť ne zcela okrajové, zastíní mnohem závažnější materiály. I přesto je Student, především kvůli článkům Jana Kavana, důležitým pramenem k dějinám studentskému hnutí, které důsledně popsal Jaroslav Pažout ve své knize *Mocným navzdory*. Na tomto místě je třeba doplnit, že Petr Feldstein i Tomáš Pěkný do dění ve studentském hnutí vstoupili 6. března 1968 článkem, jímž otevřeli titulní stranu 10. čísla.¹⁷⁴ Vyjádřili podporu studentům v jejich emancipačních snahách vůči ČSM a KSC, ale zároveň deklarovali nezávislost listu jak na ČSM, tak i na nově vznikající studentské organizaci. Text navíc krásně odráží společenské nálady a dobovou dikci, když na závěr hlásá, že „*umožnit studentům, aby mohli říkat úplnou, byť někdy trochu nepříjemnou pravdu, by nemělo být považováno za benevolenci z kterékoliv strany, ale za samozřejmost, jinak s úkoly, které máme před sebou, nepohneme*“.¹⁷⁵ Popisem dovršení nezávis-

171 AA, rozhovor s Karlem Šmídem.

172 AA, rozhovor s Tomášem Pěkným. Rozhovor s Petrem Feldsteinem.

173 Redakce, *Beseda vysokoškoláků o Strahově*, Student 2, 1968, 7; Redakce, *Stanovisko předsednictva ÚV ČSM k některým aktuálním problémům mezi vysokoškoláky*, Student 5, 1968, s. 11; Zdeněk ZBOŘIL, *Polemika o aktuálních problémech*, Student 9, 1968, s. 5; Redakce, *Jednalo vedení vysokoškolské rady*, Student 9, 1968, s. 7; Redakce, *Závěry vysokoškolské rady*, Student 9, 1968, s. 7; Redakce, *Studenti a VB*, Student 9, 1968, s. 7; Redakce, *Hladovka vo Zvolene*, Student 9, 1968, s. 7; Redakce, *K situaci mezi vysokoškolskou mládeží*, Student 10, 1968, s. 1 a 2; Jan KAVAN, *David a Goliáš*, Student 11, 1968, s. 1 a 3; Jiří Müller, *Odmítali vnímat, co jsem jim říkal*, Student 11, 1968, s. 5; Jiří Kroupa, *Konflikty a jejich řešení*, Student 11, 1968, s. 5; Redakce, *Co dělá ARS*, Student 11, 1968, s. 5; Redakce, *Prohlášení FV ČSM při PF v Českých Budějovicích*, Student 11, 1968, s. 5.

174 Redakce, *Názor redakce k situaci mezi vysokoškolskou mládeží*, Student 10, 1968, s. 1 a 5.

175 *Tamtéž*, s. 5.

losti časopisu byly splněny i cíle této studie. Přesto je ještě pro úplnost třeba nastínit, jaký význam měl časopis Student v následujícím období.

Zastupujícím šéfredaktorem

K dovršení „převratu“ v redakci došlo v květnu 1968. Po nátlaku progresivního křídla odešel zástupce šéfredaktora Karel Šmíd, což poznamenalo někdejší přátelství s Petrem Feldsteinem, který se 15. května stal z pověření ředitele vydavatelství Mladá fronta oficiálním vedoucím redakce coby zastupující šéfredaktor. Tomáš Pěkný byl pak v tiráži uváděn jako jeho zástupce. Tak tomu bylo až do 3. července, kdy pravděpodobně po intervenci lidí z okruhu Literárních listů do Studenta přišel Alexej Kusák.

Symbolickým vstupem Petra Feldsteina do pražského jara byla beseda *O Únoru a dnešku s těmi, co věděli, že svět patří jim*,¹⁷⁶ kde byli v jeho režii konfrontováni lidé, kteří se výraznou měrou podíleli na mocensko-politickém převratu v roce 1948, s těmi, jež režim dříve perzekvoval. Podobné veřejné debaty patřily ke koloritu obrodného procesu v médiích. Zrcadlí se v nich snaha o vyrovnání se s nedávnou minulostí, respektive snaha veřejně činných osobností ospravedlnit své činy. Podobné tendence se objevily ve sdělovacích prostředcích již dříve.¹⁷⁷ Feldstein prostřednictvím svého otce na veřejnou debatu do kavárny Vltava pozval ústředního ředitele Československé televize Jiřího Pelikána, který jako někdejší předseda vysokoškolského výboru (VV) KSČ stál v roce 1948 za čistkami na vysokých školách. U kulatého stolu zasedli bývalí redaktori Předvoje, Československého vojáka a další komunističtí funkcionáři.¹⁷⁸ Největší pozornost vzbudil ředitel knihovny pro nevidomé, slepec Klement Lukeš, bývalý člen VV KSČ.

Beseda měla přímý vliv i na samotného organizátora. Jak Klement Lukeš, tak Jiří Pelikán patřili před lednem 1968 ke kritikům Novotného režimu. V jejich bytech se odehrávaly diskuse, v nichž se potkávaly různé osobnosti

176 Petr FELDSTEIN, *Beseda o Únoru a dnešku s těmi co věděli, že svět patří jim*, Student 8, 1968, s. 6–7.

177 Například pořad Československé televize z cyklu Zvědavá kamera s podtitulem Spor. Archiv České televize v Praze, pořad archivován pod číslem: 26653131936. Moderoval Pavel Kohout.

178 Besedy se účastnili: Jiří Pelikán, (1948) předseda VV KSČ, (1968) ústřední ředitel Československé televize. Jiřina Trojanová, (1948) šéfredaktorka studentského časopisu Předvoj, (1968) redaktorka časopisu Československý voják. Gabriel Laub, (1948) redaktor Předvoje, (1968) novinář a spisovatel. Ivan Horval, (1948) redaktor Předvoje, (1968) docent psychiatrické léčebny. Luděk Holubec, (1948) místopředseda, později tajemník VV KSČ, (1968) ředitel zahraničního odboru ministerstva školství. Klement Lukeš, (1948) člen VV KSČ, (1968) ředitel knihovny pro nevidomé. Zdeněk Mahler, (1948) redaktor Předvoje, (1968) spisovatel. Jan Brychta, (1948) výtvarný redaktor Předvoje, (1968) svobodný výtvarník. Zdeněk Mlčoch, (1948) výtvarný redaktor Předvoje, (1968) výtvarný redaktor SNDK. Jiří Stano, (1948) redaktor Předvoje, (1968) redaktor Rudého práva. Alena Urbanová, (1948) redaktorka Předvoje, (1968) redaktorka Divadelních novin. Karel Holý, (1948) redaktor Předvoje, (1968) vědecký pracovník Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy.

politického i kulturního života, což pokračovalo i v průběhu pražského jara. Ačkoliv Petr Feldstein nebyl častým hostem těchto intelektuálních kroužků,¹⁷⁹ několik návštěv stačilo, aby se seznámil s dalšími osobnostmi ovlivňujícími pohyb uvnitř společnosti. Postupně se i z redakčních prostor stalo místo, kam přicházeli diskutovat různí lidé. Ze vzpomínek Petra Feldsteina například vystupuje Emil Zátopek.

Ovšem již od počátku roku 1968 bylo v domě na Staroměstském náměstí rušno, protože se vzrůstajícím renomé časopisu přicházela řada externích spolupracovníků. Ke stálým přispěvatelům patřili Kristýna Vlachová, Zdeněk Karlovský, Jan Kavan, Vladimír Železný, Oleg Sus, Václav Benda, Bohuslav Blažek, Jan Osers, Emanuel Mandler, Petr Prouza, Zdeněk Reimenn, Martina Marková, Ivan Diviš, Petr Král, Ladislav Köppl, Milan Ždímal, Antonín Vejtas, Bohuslav Šnajder, Jana Zvoníčková, František Červinka, Eva Coltranová a řada dalších. Nejvýraznější osobností byl Alexandr Kramer. Kolem časopisu se pohyboval již od roku 1967, s Tomášem Pěkným i Petrem Feldsteinem, kteří ho považovali za velmi talentovaného studenta, se brzy sblížil a později se stal kmenovým redaktorem Studenta, na jehož stránkách se společně s Janem Kavanem proslavil seriálem rozhovorů s vdovami po popravených v procesu se Slánským – Hedou Margoliovou Kovályovou, Marií Šlingovou a Lídou Clementisovou.¹⁸⁰ Neméně zajímavé byly Kramerovy reportáže z Izraele.

Časopis od počátku Pražského jara držel krok se společenským diskursem. Hlavním tématem Studenta se staly dlouhou dobu tabuizované oblasti společenského, kulturního i politického života nedávné minulosti, které odstartoval výše zmíněný seriál. V podobném duchu se nesl rozhovor Petra Feldsteina a Emanuela Pluhaře s Charlotte Kreibichovou. Dvoustranu autoři doplnili příspěvkem o jejím muži Karlu Kreibichovi.¹⁸¹ Petr Feldstein se v této době věnoval více organizačním věcem a výběru témat, koordinoval externisty a zastával editorské povinnosti. Časopis se věnoval smrti Jana Masaryka a mnoha dalším historizujícím tématům, včetně odkrývání politických zločinů v Sovětském svazu.

Především přičiněním Tomáše Pěkného převyšoval Student ostatní tiskoviny i tehdejší sociální diskurs v dříve tabuizovaných náboženských té-

179 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

180 Alexandr KRAMER – Jan KAVAN, *Ženy s podobným osudem, Vypráví Heda Kovalyová Margoliová*, Student 12, 1968, s. 1 a 3; Alexandr KRAMER – Jan KAVAN, *Ženy s podobným osudem, Hovoří Lída Clementisová*, Student 13, 1968, s. 3; Alexandr KRAMER – Jan KAVAN, *Ženy s podobným osudem, Hovoří Marie Vilbrová Šlingová, doplňuje Jan Šling*, Student 15, 1968, s. 3.

181 Emanuel PLUHAŘ – Petr FELDSTEIN, *J'accuse! Žalují!*, Student 16, 1968, s. 4–5.

matech,¹⁸² list byl často osočován z přílišného klerikalismu.¹⁸³ Na pokračování vycházely verše Jana Zahradníčka,¹⁸⁴ obecně se týdeník věnoval katolickým básníkům.¹⁸⁵ Na vysoké úrovni byla kulturní tematika. Časopis se dotýkal všech aktuálních témat, která doprovázela demokratizační proces pražského jara. Velký prostor na stránkách Studenta dostal filozof Ivan Sviták. Redakce mimo jiné veřejně vystoupila na podporu sociálnědemokratické strany. Zdeněk Karl (alias Karlovský) adresoval otevřený dopis prezidentu republiky Ludvíku Svobodovi, předsedovi Národního shromáždění Josefu Smrkovskému, předsedovi ÚV Národní fronty dr. Františku Krieglovi a prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ Alexandru Dubčekovi, ve kterém podpořil sociální demokraty.¹⁸⁶

List se pod vedením Petra Feldsteina nadále věnoval studentské problematice, ovšem reflektoval ji v celoevropském kontextu, kdy například přinášel informace o demonstracích v Polsku či o aktivitách levicových studentů v Spolkové republice Německo. Velkým tématem pro Studenta se stal i Izrael. Práce Petra Feldsteina a celé redakce v období pražského jara si ovšem zaslouží samostatnou studii. Úlohu, kterou časopis sehrál, přibližuje následující krátký exkurs do vztahu Studenta a Literárních listů

Roztržka s Literárními listy

„*Tak co, už jste odvážní?*“ zeptal se Dušan Hamšík Tomáše Pěkného a Petra Feldsteina, když s ním v souvislosti s přípravou nového tiskového orgánu SČSS přišli 12. února 1968 udělat rozhovor.¹⁸⁷ V této otázce se zrcadlí vztah budoucího šéfredaktora Literárních listů k lidem ze Studenta, z jejichž vzpomínek zaznívá, že je bral jako mladé kluky, které je potřeba povzbuzovat, ale zároveň i usměrňovat.¹⁸⁸ Jeho pohled odráží i názory ostatních lidí sdružujících se kolem Literárek.

Nulté číslo Literárních listů, kam se vrátili bývalí redaktori Literárních novin, se v distribuci objevilo 22. února 1968 a od 1. března začal časopis vycházet pravidelně. Obdiv Petra Feldsteina a Tomáš Pěkného k Literárkám se projevil i v zaměření jejich listu. To, co Studentu chybělo na profesionalitě

182 Tomáš PĚKNÝ, *Bible není mrtvá kniha, rozhovor s Vítězslavem Gardavským, autorem knihy Bůh není zcela mrtvev*, Student 13, 1968, s. 4.

183 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem. Rozhovor s Tomášem Pěkným.

184 Jan ZAHRADNÍČEK, *Znamení moci*, Student 18, 1968, s. 1 a 5; Student 19, 1968, s. 19; Student 20, 1966, s. 6; Student 21, 1968, s. 6.

185 Josef KNAP, *Básník za mřížemi*, Student 13, 1968, s. 9; Jan ČEP, *Jan Zahradníček*, Student 30, 1968, s. 6; Miloš DVOŘÁK, *K životopisu Jana Zahradníčka*, Student 18, 1968, s. 5; Student 19 s. 6; Student 20, 1968, s. 6; Student 21, 1968, s. 6.

186 Zdeněk KARL, *Otevřený dopis*, Student 21, 1968, s. 1.

187 Tomáš PĚKNÝ – Petr FELDSTEIN, *O Literárních listech a poslání publicistiky*, Student 9, 1968, s. 1.

188 AA, rozhovor s Tomášem Pěkným. Rozhovor s Petrem Feldsteinem.

(v tomto směru se s Literárními listy nemohl rovnat) doháněl otevřeností, spontánností a nezávislostí. Odvahou, na kterou narážel Dušan Hamšík, pak ostatní novináře několikrát zaskočili.

Literární listy se snažily vystupovat jako platforma komunistických intelektuálů podporujících Dubčekovo vedení, zároveň se stavěli do role vůdců protidogmatické opozice.¹⁸⁹ Z pozdějšího Vaculíkova manifestu 2000 slov zaznívá, že Literárky budou za Dubčekovým vedením stát, „*pokud bude dělat to, k čemu má mandát.*“¹⁹⁰ Vedení státu žádný mandát nemělo, protože do čela země se dostalo po převzetí moci ve straně, ale lidé z Literárek vztah k politické reprezentaci podobným způsobem cítili.

Časopis Student takto svázán nebyl. Tomáš Pěkný nikdy nevstoupil do komunistické strany. Svým radikálním postojem navíc zásadně ovlivnil i Petra Feldsteina. Časopis zpřetrhal pouta s ČSM, studentským hnutím, stranickými orgány i s vedením státu, stal se nezávislým na jakékoli nátlakové skupině, což s nelibostí sledovali nejen komunističtí funkcionáři, ale i lidé z Literárních listů, kteří se podle vzpomínek pamětníků redakci několikrát pokoušeli „krotit“.¹⁹¹

Vztah mocenských špiček k osvobozeným sdělovacím prostředkům byl rozporuplný. Na květnovém zasedání ÚV KSČ stanovil Alexandr Dubček jako hlavní téma „*boj proti pravicovým, antikomunistickým silám,*“ jejichž vůdčí osobnosti viděl právě mezi novináři a intelektuály.¹⁹² Snahy o usměrnění médií souvisely s přímým politickým i vojenským nátlakem Sovětského svazu, kde nezůstaly bez povšimnutí ani články ze Studenta. Tzv. Bílá kniha, přesněji brožura *K událostem v Československu* vydaná v říjnu 1968 v Moskvě, na několika místech kritizovala jeho působení.¹⁹³

S tím přímo souvisí příchod nového šéfredaktora do Studenta. Protože podobná rozhodnutí se s největší pravděpodobností dělala ústně, prameny chybí. Pamětníci Tomáš Pěkný a Petr Feldstein se shodují na tom, že změna ve vedení redakce se uskutečnila na základě intervence Literárních listů, jak zaznívá i v následující citaci: „*Lidé z Literárek měli pocit, že to Dubčekovo vedení svojí radikálností kazíme. Navíc jsem byl pro ně příliš mladý na to, abych mohl vést časopis, který si získal takový vliv. Takže k nám přivedli Alexeje Ku-*

189 Petr ŠÁMAL, *Co přineslo Pražské jaro Literárním novinám. Příspěvek k charakteristice jednoho týdeníku (a jedné generace)*, in: *Pražské jaro 1968, Literatura – film – média*, Helena Kupcová (ed.), Praha 2009, s. 176.

190 Ludvík VACULÍK, *Dva tisíce slov*, Literární listy 18, 1968, s. 3.

191 AA, rozhovor s Tomášem Pěkným. Rozhovor s Petrem Feldsteinem.

192 Jiří HOPPE, *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*, s. 15.

193 Mezinárodní redakce Československé tiskové kanceláře (ČTK), (překlad z ruského originálu), *K událostem v Československu, Fakta, dokumenty, svědectví tisku i očitých svědků*, Moskva 1968, s. 6, 7, 12, 15, 26, 33, 34, 38, 47, 49, 80. (Vydala Tisková skupina sovětských novinářů.)

sáka. *Ten nás měl usměrnit.*¹⁹⁴ Alexej Kusák, který byl v tiráži poprvé uveden 10. července, v rozhovorech uvedl, že do časopisu ho přivedl Pavel Kohout po prosbě redaktorů, kteří hledali někoho, kdo by je vedl.

Pokud lidé z Literárních listů skutečně očekávali, že Kusák Studenta usměrní, museli být počináním nového šéfredaktora ve velice krátké době zaskočení. Na jeho popud se totiž část redakce vydala na cestu do rozhlasové stanice Svobodná Evropa. Nejprve do Mnichova odcestoval on sám. O několik dní později ho následovali Miloš Beneš, Tomáš Pěkný, Petr Feldstein a fotograf Petr Hodan. V pozdějších dobách měli redaktori Studenta kvůli tomuto „dobrodružství“¹⁹⁵ časté problémy, jak je možné sledovat v dokumentech StB¹⁹⁶ či v dobovém tisku.¹⁹⁷ Navíc to byl čin, který pobouřil i komunisty v Sovětském svazu.¹⁹⁸ Besedu s reportéry Svobodné Evropy otiskli 24. července 1968 pod názvem *Hovory v Anglické zahradě*.¹⁹⁹ Proti Studentu se pak ostře ohradil Milan Jungmann z Literárních listů:

„Redakci časopisu Student. Praha - Vážení kolegové, víte dobře, že my v Literárkách neradi slyšíme upozorňování na nevhodnost některých článků. Máme s tím své zkušenosti, staré i novější. Odmítli jsme a odmítáme argument, že se ‚nevhodná pravda‘ nemá říkat. Ale to neznamená, že nežijeme na této zemi, že si reklamujeme pro sebe právo říkat kdykoli cokoli. Jsme spjati s tím, čemu říkáme obrodný proces, celým svým životem. Naše kritika nového vedení strany a státu vždycky chtěla a vždycky bude chtít odvrátit nebezpečí návratů, kolísání, úhybů, snažíme se podporovat progresivní kurz. Vy mladí některé taktické ohledy neuznáváte. Proto jste potěšili všechny, kteří mají starost o stav věcí v našem státě, když jste jménem redakce uveřejnili prohlášení, jímž jste jasně řekli, že ‚ve chvíli, kdy [...] jde snad i o zaručení suverenity našeho státu,‘ stojíte za Dubčekovým vedením, za vládou. Uvědomili jste si zřejmě, že všechno maličerné, vedlejší musí jít stranou, jde-li o uhájení základních věcí.

Pak ale nechápu, jak jste mohli v témž čísle uveřejnit Hovory v Anglické zahradě s pracovníky mnichovské Svobodné Evropy. Snad vám dodala odvahu Obrana lidu, která se minulý týden rovněž vrhla na toto senzační téma. Vy jste však celý svůj program i do příštích čísel založili výlučně na tzv. emigrantské tematice. Ne že bych nevěděl o problémech z ní vyplývajících. Ale že jste to věru dobře promysleli a načasovali! Že jste to věru vzali za správný konec! A tak musím i já použít nepřijemného argumentu o nevhodnosti určitého materiálu, byt

194 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

195 AA, rozhovor s Tomášem Pěkným.

196 AMV, a. č. 769 819 MV.

197 Vojtěch DOLEJŠÍ, *Měli u nás své přímé pomahače*, Život strany 16, 1971, s. 41.

198 Mezinárodní redakce ČTK, *K událostem v Československu*, s. 38.

199 Tomáš PĚKNÝ, *Hovory v Anglické zahradě*, Student 30, 1968, s. 1 a 3. (Na zpracování textu se podílel i Petr Feldstein.)

*to v tomhle listě zní skoro absurdně. Buď si skutečně neuvědomujete, jaké jsou před námi alternativy, nebo jste nezodpovědní. Nerad to píšu, ale zasadili jste těžkou ránu prestiži československého socialistického tisku. Mladí přátelé a kolegové, takhle přece ne! M. Jungmann.*²⁰⁰

Přestože si redaktoři Studenta uvědomovali vyhrocenou situaci na mezinárodní politické scéně, reakce Literárek, které obdivovali, se jich velmi dotkla. Po varšavském summitu bylo zjevné, že konflikt mezi nejvyššími představiteli zemí „pětky“ a reformními komunisty ohrožoval nejen liberalizační proces v Československu, ale i suverenitu státu. Po nátlaku v Čierné nad Tisou bylo Dubčekovo vedení připraveno částečně obnovit cenzuru.²⁰¹ Nakonec Petr Feldstein a Tomáš Pěkný ze svého radikálního postoje slevili a seriál o Svobodné Evropě zastavili.

*„První část našich příspěvků vyšla bohužel v době, kdy zahraničněpolitická situace naší republiky je staví do jiného světla, než do jakého jsme je zamýšleli postavit my. Považujeme proto za svou občanskou povinnost nepokračovat v otiskování Rozhovorů v Anglické zahradě a odložit je do doby, kdy bude obsah zveřejněných článků vnímán klidněji a jejich možná dezinterpretace nevyvolá obavy o osud našeho státu. Také k ohlasům tisku, a zejména k otevřenému dopisu pražských vysokoškolských učitelů, se vrátíme ve vhodnější době.“*²⁰²

To už se psal 31. červenec 1968. Redakce Studenta měla před sebou pouhá tři čísla, přičemž poslední oficiální číslo vyšlo 21. srpna 1968. Ve stáncích Poštovní novinové služby zůstalo ležet prakticky bez povšimnutí, neboť do Československa vtrhla intervenční vojska, a jak psal anonymní student, „*dnes ve tři hodiny jsem se probudil do zcela jiného světa. V této chvíli všechno jaksi ztrácí svůj původní smysl.*“²⁰³

Závěrem

Petr Feldstein se zapojil do civilního odporu proti okupaci. Společně s Tomášem Pěkným, Alexandrem Kramerem a pravděpodobně i s Emanuelem Pluhařem a Jiřím Kroupou začali vydávat Ilegálního Studenta,²⁰⁴ kterého tiskli v tiskárně Romajor na Žižkově a v malém nákladním voze rozváželi po Praze. Vydali pět čísel,²⁰⁵ byť to poslední napsal pouze Alexandr Kramer,

200 Milan JUNGSMANN, *Redakci časopisu Student*, Literární listy 22, 1968, s. 2.

201 Jiří HOPPE, *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*, s. 15.

202 Redakce, *Prohlášení k Hovorům v Anglické zahradě*, Student 4, 1968, č. 31, s. 1

203 AA, Anonym, *Všem studentům světa*, Ilegální Student 1, 1968, s. 1. Zvláštní vydání z 22. nebo 23. srpna 1968.

204 „*Kontrarevoluční podzemí využilo zkomplikované situace a začalo vydávat ilegální tiskoviny: Literární lisy, Student, Mladá fronta, Reportér, Práce, Smena, Politika.*“ Mezinárodní redakce ČTK, *K událostem v Československu*, s. 80.

205 V osobním archivu mám uložena čísla 1, 2, 3 a 5. Čtvrté číslo ilegálního Studenta se mi doposud

Titulní strana časopisu Student z 24. července 1968. Foto: Tomáš Libánek

kteří neztrácel bojovnost ani poté, co českoslovenští politici podepsali tzv. moskevský protokol. „Zástupci Československé socialistické republiky na jednáních v Moskvě plně kapitulovali před brutální silou okupantů. Jejich čin, nezávisle na nátlaku, jemuž byli vystaveni, rovná se ZRADĚ této republiky, zradě lidu.“²⁰⁶

V nové politické situaci Petr Feldstein podobně jako Tomáš Pěkný rezignoval. Společně s dalšími redaktory se rozhodli Studenta sami zastavit. Na kritiky, ve kterých mimo jiné zaznělo, že byl časopis ovládan antisocialistic-

nepodařilo dohledat.

206 AA, Alexandr KRAMER, *Bud' budeme žít svobodně, nebo žít nebudeme*, Ilegální Student 5, 1968, s. 1. (Autorství textu potvrdil sám Alexandr Kramer i Petr Feldstein.)

kými silami, redakce reagovala 10. října 1968. „*Chtěli jsme poctivě dělat časopis nezávislý a netaktizující – a v tom smyslu mladý. Chtěli jsme dát místo střetu názorů, což není žádný zločin v civilizované socialistické zemi. To, co chce kdokoliv naší práci podsouvat, je už jeho věcí a především záležitostí jeho svědomí.*“²⁰⁷ V listopadové rezoluci ÚV KSČ zaznělo, že „*přímým útokům proti socialismu propůjčoval své stránky záměrně a soustavně časopis Student, který však svým zaměřením nevyjadřoval postoje převážné části studentstva.*“²⁰⁸ Proti tomu se redakce ohradila. Svůj protest zaslala do Ústředí novinářů, celozávodnímu výboru KSČ v Mladé frontě, předsednictvu Svazu vysokoškolského studentstva, Vysokoškolskému obvodnímu výboru KSČ Praha, sekretariátu ÚV KSČ, Svazu československých spisovatelů, ministerstvu školství a předsednictvu Československé akademie věd. Pod prohlášením byli podepsáni: Petr Feldstein, Ladislav Kadavý, Miroslav Klomínek, Alexandr Kramer, Jiří Kroupa, Tomáš Pěkný, Emanuel Pluhař a Hana Vondřichová.

Petr Feldstein přešel do měsíčníku *My*. Na poslední stránce časopisu vycházela upoutávka na příští články, nad níž se v roce 1969 objevil nadpis ZA MĚSÍC (SNAD). V tomto roce stihl časopis vyjít pouze čtyřikrát. Již v září 1968 byla vznikem Českého úřadu pro tisk a informace (ČUTI) znovu zavedena cenzura. Nástup normalizace s sebou přinesl i likvidaci řady periodik, kulturních časopisů, magazínů, revue a dalších tiskovin. V této souvislosti byl zastaven i měsíčník *My*. Záminkou se mimo jiné stal rozhovor, který vedl Petr Feldstien a Petr Prouza s členem Jihomoravského krajského výboru KSČ a pracovníkem katedry psychologie na Filozofické fakultě univerzity J. E. Purkyně v Brně Jaroslavem Šabatou. Článek nesl příznačný název *Srpen není naší prohrou*.²⁰⁹ Ve stejném čísle redakce otiskla úryvek z dopisu Alexandra Solženicyna.²¹⁰

Petr Feldstein byl podle svých vzpomínek úplně prvním, kdo musel opustit Mladou frontu. Již předtím položil stranickou legitimaci.²¹¹ Následně byl novým komunistickým vedením vyřazen z veřejného života a nakrátko se ocitl bez zaměstnání. Obtížnou sociální situaci mu pomohla vyřešit dočasná brigáda při sčítání lidu, kde se potkal s řadou významných lidí z předsrpnového období. Celou situaci v březnu 1970 podtrhla smrt milovaného otce Valtra Feldsteina, který byl několik měsíců před tím z KSČ vyškrtnut. Petr Feldstein se nakrátko uchytil jako náborový referent v Divadle S. K. Neumanna. Ovšem

207 AA, Prohlášení bývalé redakce časopisu Student ze dne 10. října 1968.

208 AA, Protest bývalých redaktorů Studenta ze dne 20. října 1968.

209 Petr FELDSTEIN – Petr PROUZA, *Srpen není naší prohrou*, *My* 4, 1969, s. 13–19.

210 Alexandr SOLŽENICYN, *V prvním kruhu*, *My* 4, 1969, s. 16.

211 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

nabízení lístků po školách a jiných institucích mu bylo značně nepříjemné,²¹² jak je cítit i v následné citaci z nevydané novely *Kaštanový zákon*.

*„Otevřel jsem dveře jedné ze tříd v prvním patře. Došel jsem k tabuli a poprosil vyučující, která věkem už určitě patřila do penze, zda bych nemohl říci pár slov. [...] Babička u katedry na mne pohlížela s porozuměním jako na mrzáka s chromou nohou, který se sice snaží, ale, málo platné, nemůže jít tak rychle a nonšalantně jako zdravý. Tvrdší povahy, jichž byla v třídě většina, ovšem ve mně viděly komickou figurku a smály se mi do očí. Páteřním žlábkem na zádech mi stékala první kapička potu.“*²¹³

Podle materiálů StB se nechtěl žurnalistiky vzdát. Například v roce 1971 prý požádal Miroslava Hladkého, aby mu dopomohl k místu ve Věstníku Československého rozhlasu. Podal si také žádost do redakce Československého sportu, ale místo se pro něho nikde nenašlo. Ze záznamů StB také vyplývá, že od dalších snah kontaktovat známé v médiích později upustil proto, aby jim nezpůsobil nepříjemnosti.²¹⁴ Nakonec začal pracovat jako studnař a pumpař Zemědělského stavebního podniku v Benešově u Prahy, kam ho přivedl kamarád a kolega ze Studenta Tomáš Pěkný, který v tomto zaměstnání setrval až do roku 1989.

Orgánům StB se zpočátku Petr Feldstein, jemuž se v září 1970 narodil syn Jakub, jevil jako „osoba vhodná pro agenturní využití“,²¹⁵ přičemž se ho snažili „nenásilnou formou přimět ke spolupráci“.²¹⁶ Ten se ovšem stáhl do soukromí a vyhýbal se konfrontaci se státní mocí. Z dokumentů vyplývá, že na spolupráci nikdy nepřistoupil. Snažil se přivydělávat si jako korektor, překladatel a psal krátké pohádky do omalovánky. V roce 1977 sehnal „přes konexe výhodné zaměstnání“²¹⁷ propagačního referenta na Státním závoďišti Praha. Na starosti měl i časopis Dostihový program. Na rozdíl od Tomáše Pěkného či Alexandra Kramera nepodepsal Chartu 77, což nepochybně souvisí s tím, že o nové místo nechtěl přijít. Navíc pravděpodobně rezignoval na veškeré politické aktivity, jak do záznamu z pohovoru zanesl i náčelník I. oddělení IV. odboru StB František Slabý. „V současné době chce mít (Feldstein) klid a nehodlá se angažovat v nepřátelské politické činnosti. K otázce možné spolupráce se jmenovaný vyjádřil negativně, že v současné době nemá žádné kontakty, jež by nás zajímaly a k této spolupráci by se, z důvodů svých povahových vlastností, nehodil. [...] Navrhují sledovat činnost jmenovaného a

212 *Tamtéž*.

213 Archiv Petra Feldsteina, Petr FELDSTEIN, *Kaštanový zákon*, s. 149.

214 ABS, č. 769819 MV, Záznam o kontaktu z 3. 6. 1976.

215 *Tamtéž*.

216 *Tamtéž*.

217 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

v případě aktivizace jeho činnosti či kontaktů s nepřátelským prostředím se jmenovaným provést pohovor s cílem získat jej ke spolupráci.²¹⁸ Tlaku StB se Petr Feldstein ani později zcela nevyhnul. Po roce 1989 se vrátil k publicistice a žurnalistice. Svoji kariéru spojil s Československou a později Českou televizí (ČT). Vystřídal místa zástupce šéfredaktora Redakce zpravodajství ČT, vedoucího zpravodajství a zástupce šéfredaktora Redakce sportu ČT. Od roku 2000 pracuje v ČT jako redaktor a dramaturg. Znáám je především jako autor životopisné knihy o fotbalistovi Josefu Masopustovi a scénářů dokumentárních filmů se sportovní tematikou.²¹⁹

Připravená titulní strana pátého čísla časopisu My '69, které již do tisku nedostalo.

Foto: Tomáš Libánek.

Shrnutí

Časopis Student, respektive jeho význam v kontextu československé žurnalistiky, obrodného procesu a formující se opozice šedesátých let minulého století, nebyl doposud zcela doceněn. Přitom patřil k radikálním listům přispívajícím k aktivizaci společnosti a otevření dříve tabuizovaných sociálních, kulturních i politických témat, na čemž se zásadní měrou podíleli sotva pětadvacetiletí reportéři Tomáš Pěkný a Petr Feldstein. Přestože je většinou týdeník Student spojován se studentským hnutím, v roce 1968 se od něho odklonil a vstoupil na pole republikové žurnalistiky, kde zanechal výraznou stopu. Petr Feldstein působil v tomto časopise od jeho počátků a zásadně přispěl k jeho pozdější proměně. Radikalizace časopisu přímo koresponduje s individuálním a profesním zráním mladého novináře, který ještě před zahájením studia na žurnalistice přijímal oficiální ideologii komunistického vedení státu. Na jeho názorovou proměnu mělo zásadní vliv několik faktorů.

218 ABS, č. 769819 MV, Záznam z pohovoru z 3. 9. 1978.

219 Blíže následující bibliografie.

Určující bylo rodinné prostředí. Ačkoliv se jeho otec Valter Feldstein podílel na utváření mocensko-politických struktur padesátých let, na počátku následujícího desetiletí seznamoval Petra Feldsteina s názory kritiků Novotného vedení státu. U mladého studenta vzbudil obdiv k osobnostem, jako byl Jiří Pelikán, Klement Lukeš či Pavel Kohout. Zásadní vliv na začínajícího novináře měly názory kamarádů a změny nálad ve studentském hnutí, jehož byl určitou dobu součástí. A v neposlední řadě se v druhé polovině šedesátých let názorově identifikoval s lidmi sdružujícími se kolem literárních časopisů. Považoval

Petr Feldstein v sedmdesátých letech

Foto: Archiv Petra Feldsteina

se za osvíceného komunistu, jehož snahou je demokratizace dosavadního politického systému, nikoliv zásadní popření vedoucí úlohy komunistické strany ve státě. Z otištěných materiálů ve *Studentu* je patrné, že i později se časopis více věnoval zločinům spáchaných komunisty na komunistech.

Zásadní zlom u Petra Feldsteina nastal po IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů, kdy se názorově zcela přiklonil k liberalizačnímu proudu v kultuře, což předznamenalo i jeho počínání v průběhu pražského jara. Za zamyšlení stojí, nakolik měl spád událostí v první polovině roku 1968 ve *Studentovi* pod kontrolou. Ve vzpomínkách, shodně s Tomášem Pěkným, toto období popisuje „*jako divoký proud, na kterém se nechal unášet*“.²²⁰ Navíc oba chtěli v co nejkratším čase zveřejnit co nejvíce informací. Snad už tehdy si nepřímou uvědomovali, že „*čas pro svobodu slova je omezený*“.²²¹ Na druhou stranu, srpnová okupace znamenala pro Petra Feldsteina šok, vystřízlivění z „demokratizačního nadšení“ a deziluzi. Na rozdíl od mladšího a radikálnějšího kolegy Alexandra Kramera zcela rezignoval. Již krátce po srpnu 1968 se začal více stahovat do soukromí. V realitě normalizačního

220 AA, rozhovor s Petrem Feldsteinem.

221 *Tamtéž*.

Československa pak hledal kompromis mezi tím, aby si nezahlavil se Státní bezpečností, a tím, jak se aspoň částečně profesně realizovat. V polovině sedmdesátých let je pak u něho patrná únava z politické situace. Odklonil se i od Charty 77, kterou jeho přátelé podepsali.

Rezignaci nakonec vystřídal zlepšení psychického stavu poté, co se mu podařilo sehnat prestižnější zaměstnání na Státním závozišti. Petr Feldstein se upnul k práci a snažil se politicky neangažovat. Pozornosti StB ovšem neunikl, neboť se několikrát objevil v hlášeních agentů, kteří se mnohdy rekrutovali z okruhu jeho nejbližších přátel. Ačkoliv komunistickou ideologii zavrhil již v roce 1968, dodnes o sobě hovoří jako o levicově smýšlejícím člověku.

Autorovy rozhovory

Tomáš Pěkný - srpen 2006

Petr Feldstein - srpen 2006, září-prosinec 2010

Dušan Macháček - září 2006, červen 2009

Petr Krul - červenec 2007, leden 2011

Alexandr Kramer - červenec-září 2007

Karel Šmíd - červenec 2007

Bibliografie Petra Feldsteina

Knihy

Vladimír PETŘÍK – Jiří LACINA, *Mít servis jako d' Artagnan*, Praha 1977. (S Jiřím Lacinou knihu napsal Petr FELDSTEIN, protože nemohl v sedmdesátých letech publikovat, je místo něho uvedeno jméno Vladimíra Petříka)

Michal NOVOTNÝ, *Život s Královnou*, Praha 1977. (Ze stejného důvodu je kniha podepsaná pouze Feldsteinovým spoluautorem Michalem Novotným. Kniha popisuje příběhy slavných atletů.)

Petr FELDSTEIN, *100x přes Taxis*, Praha 1990. (Příběhy hrdinů Velké pardubické.)

Petr FELDSTEIN, *Život mezi překážkami*, Praha 2000.

Petr FELDSTEIN, *Fotbal jménem Masopust*, Praha 2003.

Petr FELDSTEIN, *Dědictví po Napoleonovi*, Praha 2005. (Povídky a fejetony.)

Překlady z ruštiny

B. V. DĚDJUCHIN, *Sláva pro dva*, Praha 1986.

Anatolij SALUCKIJ, *Vsevolod Bobrov*, Praha 1987.

Viktor TICHONOV, *Hokej na celý život*, Praha 1988.

Televizní dokumenty

Velká pardubická koňská opera (autor scénáře společně s režisérem Vladimírem Drhou, Česká televize 1999). **Tenkrát v Melbourne** (autor scénáře, režie Karel Jonák, Česká televize 2000). **Kníže Svatopluk** (autor námětu a scénáře, režie Miroslav Hajný, Česká televize 2000). **Generál fotbalových hřišť** (autor scénáře s Pavlem Kovářem, režie Jozef Horal, 2001). **Chuchelské proměny** (autor námětu a scénáře, režie Karel Jonák, Česká televize 2006). **Sláva vítězům**, 60 dílů (autor projektu, dramaturg, náměty a scénáře k některým dílům, Česká televize 2001–2009). **Slavné olympijské osmičky**, 7 dílů (autor námětu a scénáře, režie Ivan Stehlík, Česká televize 2008). **Začalo to U černého koně** (autor námětu a scénáře, režie Ivan Stehlík, Česká televize 2009). **Zaplatí pánbůh za fotbal** (autor námětu a scénáře, režie Ivan Stehlík, Česká televize 2010). **Tajemství Gutha-Jarkovského** (autor námětu a scénáře, režie Ivan Stehlík).

Novinové články (1964–1968)

1964

Zápočet není vlastně důležitý (rozhovor s Jiřím Žižkou), Univerzita Karlova (UK) 2, 1964, s. 4

Revoluce shora ve vysokoškolském sportu, UK 4–5, 1964, s. 8

O něčem jiném? Ne. O Oldřichu Wenzlovi, My 9, 1964, s. 45–46 (spoluautor Tomáš Pěkný)

1965

- Těžká věc tahle lehká atletika*, UK 16–17, 1965, s. 8
Vojnarka, Student 1, 1965, s. 2
Gól, Josef Tomáš, Student 1, 1965, s. 7
Ještě Chvilku, Student 1, 1965, s. 7
3 předsedové, Student 7, 1965, s. 4–5
Gól, Stanislav Patočka prohrál R. S. C., Student 8, 1965, s. 7
Gól, Kipchoge Keino 13:24,2, Student 10, 1965, s. 7
Gól, Kvašňák není nejlepší, Student 12, 1965, s. 7
Skončila velká soutěž, Student 13, 1965, s. 7
Gól, ???, Student 1, 1966, s. 7

1966

- Gól, ČSSR – NDR 46:48*, Student 3, 1966, s. 7
Gól, NSR-DUKLA 0:2, Student 5, 1966, s. 9
Gól, Mareček je mrtev, Student 8, 1966, s. 7
Gól, Kraus třicátý šestý, Student 9, 1966, s. 7
První Amos, Student 11, 1966, s. 1
Gól, Švédsko – NDR 1:4, Student, 1966, s. 7
Gól, Žitkova osmatřicítka, Student 13, 1966, s. 7
Gól, Jan Havelka, Student 15, 1966, s. 7
Příliš mnoho mrtvého ticha, Student 16, 1966, s. 7
Gól, Tri mezi osmi a jedna mezi čtyřmi, Student 17, 1966, s. 7
Gól, Mária Faithová – 170 cm, Student 19, 1966 s. 7
Gól, Bob Seagren-532cm, Student 21, 1966, s. 7
Hrátky a drápky, Student 22, 1966, s. 1
Hovor s Ámosy, Student 22, 1966, s. 7
Jako zabít Majáles, Student 23, 1966, s. 4
Gól, Spasskij vyrovnal, Student 23, 1966, s. 4
Takový autobus, Studio 24, 1966, s. 1 a 4
Gól, Ludvík Daněk – 66,07, Student 24, 1966, s. 7
Koho papinky provokujete?, Student 24, 1966, s. 7
Gól, Doležal třináctý, Student 41, 1966, s. 7
Ať žije mistryně světa!, Student 43, 1966, s. 7
Svědčiti něčemu, svědčiti o něčem, Student 45, 1966, s. 7

1967

- Ani Páada, ani Bica*, Československý voják 1, 1967, s. 43
Mezi Brokem a Paříží je led, Československý voják 6, 1967, s. 42–43
Dopis pravému obránci, Československý voják 6, 1967, s. 43

- Muž, který porážel Zátopka*, Československý voják 10, 1967, s. 42–43
Gól, Malá česká senzace, Student 2, 1967, s. 7
Gól, Štefl, Student 4, 1967, s. 7
Gól, Mistr se prodá, Student, 1967, s. 7
Gól, O plivání, Student 8, 1967, s. 7
Gól, Brýlatý Baudiš, Student 10, 1967, s. 7
Gól! É, HÁ, HÁ, Student 12, 1967, s. 7
Gól, Nakonec světa, Student 4, 1967, s. 7
Gól, Aféra, Student 24, 1967, s. 7
Návrat ztraceného boxera, Student 39, 1967, s. 7
Napadlo čtenáře detektivek, Student 41, 1967, s. 2
Problém na devět dýmek, Student 41, 1967, s. 5
Gól, Aspoň je legrace, Student 43, 1967, s. 7
2000 studentů nemá kde bydlet, Student 44, 1967, s. 11
Gól, Kopačky nezbačkorovatěly, Student 45, 1967, s. 7
Do Prahy z Ostravy, Student 46, 1967, s. 2
Sexuologický NEvýzkum pražských vysokoškoláků, Student 47, 1967, s. 5
Gól, O prezentaci, Student 49, 1967, s. 7
Manekýni v monokini, manekýni v bikini, Student 50, 1967, s. 8. (Ve stejném čísle udělal Tomáš Pěkný rozhovor s Petrem Feldsteinem a Michalem Novotným. Tomáš Pěkný, *Rozhovor o Gólech*, Student 50, 1967, s. 8.)

1968

- Gól, Antonín Dvořák*, Student 1, 1968, s. 7
Gól, Hana Mašková a Revue, Student 3, 1968, s. 7
Vidina ciziny, Rozhovor s Dušanem Macháčkem, Student 4, 1968, s. 1
Gól, Čile se změnilo Chile, Student 5, 1968, s. 7
Gól, Kruté dítě Ilona Voštová, Student 7, 1968, s. 7
Beseda o Únoru a dnešku s těmi co věděli, že svět patří jim, Student 8, 1968, s. 6–7
Rozhovor s Dušanem Hamšíkem o Literárních listech a poslání publicistiky, Student 9, 1968, s. 1 a 3 (spoluautor Tomáš Pěkný)
Gól, Hübner, Student 9, 1968, s. 7
O putování a amputování hlav, Student 10, 1968, s. 3
Gól, Zimní králové, Student 12, 1968, s. 7
Gól, Tři: Tři, Student 14, 1968, s. 7
J'accuse! Žaluj!, Student 16, 1968, s. 4–5 (spoluautor Emanuel Pluhař)
Gól, Sport vlastně neexistuje, Student 18, 1968, s. 11
A já jsem mu řekl, aby šel..., Student 31, 1968, s. 6 (spoluautor Tomáš Pěkný)
Demokratická země nemá emigraci, Záznam telefonického rozhovoru s Pavlem Tigridem, Student 34, 1968, s. 3 (spoluautoři Tomáš Pěkný a Alexej Kusák)

Anna Slezká a její fundace

Kateřina SLÁDKOVÁ

Abstrakt

Studie se zabývá dcerou Přemysla Otakara I. Annou (1201/1204–1265), provdanou za slezského knížete Jindřicha II. Pobožného. Anna patří do okruhu urozených žen, které pod vlivem duchovní atmosféry doby zvolily asketický způsob života spojený s charitativní a fundátorskou činností. Největší inspirací jí přitom byly její příbuzné, tchýně Hedvika Slezká a mladší sestra Anežka Přemyslovna. Zakladatelským a dobročinným aktivitám se Anna začala samostatně věnovat až po tragické lehnické bitvě roku 1241, v níž padl její muž Jindřich II. Pobožný. S pomocí svých potomků realizovala opravu kláštera minoritů ve Vratislavi, založila klášter benediktinů v Krzeszově, do Slezska uvedla řád křížovníků s červenou hvězdou, založila špitál sv. Alžběty a především klášter klarisek ve Vratislavi, který se po pohřbu Anny Slezké stal mauzoleem slezských Piastovců. Po Annině smrti vznikl v prostředí kláštera klarisek hagiografický spis líčící její skutky.

Abstract

The study deals with the daughter of Přemysl Otakar I Anne, who married Silesian duke Henry II. Pious. Anne is one of the noble ladies who chose, under the influence of spiritual atmosphere of the time, the ascetic way of life connected to charity and foundations. She was mainly inspired by her relatives, mother-in-law Hedwig of Andechs and younger sister Agnes of Bohemia. She began to be concerned with charity work and foundations after the tragic battle of Legnica in 1241 where her husband Henry II. Pious died. With the help of her offspring she carried out the reconstruction of the Franciscan monastery of Wroclaw, founded the Benedictine monastery of Krzeszow and introduced the order of Crusaders with red star into Silesia. She also founded the hospital of Saint Elizabeth. Above all she founded the monastery of the Poor Clares that became the mausoleum of the Silesian branch of the Piast Dynasty after the funeral of Anne of Silesia. After her death a hagiographic script depicting her deeds was written at the monastery.

Klíčová slova

Anna Slezká – Jindřich II. Pobožný – Anežka Přemyslovna – Hedvika Slezká – fundace – klarisky – mauzoleum – Vratislav – Vita Annae ducissae Silesiae

Key words

Anne of Silesia – Henry II.the Pious – Agnes of Bohemia – Hedwig of Andechs – foundations – Poor Clares – mausoleum – Wroclaw – Vita Annae ducissae Silesiae

Ženy fundátorky

V letošním roce si připomínáme 800 let od narození svaté Anežky České. Oslavy výročí jsou spojeny s řadou církevních, kulturních i vědeckých akcí, které vyvrcholí v listopadu 2011 výstavou v Anežském klášteře a vědeckou konferencí *Sv. Anežka Česká a velké ženy její doby*.

Význam a přínos Anežky České v oblasti fundátorských, mecenášských či charitativních aktivit je nepochybný a je mu nejen ve vědeckých kruzích věnována patřičná pozornost. Způsob života, jaký si Anežka zvolila, nepředstavoval v 1. polovině 13. století u urozených žen ojedinělý jev a je třeba jej vnímat v širším středoevropském kontextu. Především v aristokratickém prostředí se totiž od konce 12. století stále více setkáváme se zjevným napodobováním asketického života po vzoru světic, a to nejen v rámci klášterů (monastického modelu), ale také u samotných královen a kněžen.¹ Patřily mezi ně Anežčiny současnice a příbuzné z okolních zemí. V Polsku to byla zejména Hedvika Slezska, Kinga, kněžna krakovská a sandoměřská, Salomea, kněžna haličská, či kališská kněžna Jolenta. Velkou inspirací svým urozeným vrstevnicím byla v Durynsku působící uherská princezna Alžběta (pozdější sv. Alžběta Durynská) či uherská princezna Markéta. Mnohé z těchto žen se, ovlivněny duchovní atmosférou doby, vzhledly v ideálech sv. Františka a sv. Kláry a svobodně se rozhodly pro asketický způsob života spojený s charitativní a fundátorskou činností.²

Do výše jmenovaného okruhu žen bezpochyby patří také starší sestra Anežky Přemyslovny, kněžna Anna, která spojila svůj život zejména se slezským městem Vratislav. Rozsáhlý klášterní komplex se špitálem, který Anna ve slezské metropoli vybuodovala, se rozprostíral na levém břehu řeky Odry a výrazně ovlivnil podobu středověkého města i život v něm. I v dnešní době patří tyto stavby, přestože neslouží totožným účelům a nemají již čistě středověký ráz (prošly především přestavbou v baroku a rozsáhlou rekonstrukcí po druhé světové válce), k nejvýznamnějším památkám Vratislavi a jsou důstojným připomenutím činnosti slezské kněžny, jež pocházela z rodu Přemyslovců.

Česká historiografie životu kněžny Anny věnovala dosud jen marginální pozornost,³ na rozdíl od polské i starší německé odborné literatury.

1 Martin NODL, *Středověké dilema ženské svatosti*, in: Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie, Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráňková (eds.), Pardubice 2006, s. 111.

2 Nejnověji k fenoménu ženské svatosti polských kněžen 13. století Maciej Michalski, jehož publikace se zabývá zejména životy sv. Hedviky, sv. Kingy, bl. Salomey a kněžny Anny Slezske. Maciej MICHALSKI, *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich*, Poznań 2004. Fenoménu ženské svatosti ve střední Evropě se věnuje též monografie uherského historika Gábora KLANICZAY, *Holy Rulers and Blessed Princess*, Cambridge 2002.

3 K Anně Slezske Josef ZEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, Praha 1986, s. 64–65; Helena SOKUPOVÁ, *Anežský klášter v Praze*, Praha 1989, s. 111, 173.

Zájem o osobnost kněžny Anny Ize ve Slezsku pozorovat již v 19. století, kdy byl nejprve jako součást latinské edice *Scriptores rerum Silesiacarum*⁴ a poté v *Monumenta Poloniae historica*⁵ vydán hlavní pramen k životu kněžny *Vita Annae ducissae Silesiae*. Roku 1865 vyšla ve Vratislavi nejstarší německy psaná monografie věnující se Přemyslovně *Herzogin Anna von Schlesien (1204–1265)*.⁶ Nová vlna zájmu o sestru svaté Anežky a snachu svaté Hedviky Slezské se objevuje zejména v posledních patnácti letech, kdy vedle monografie *Księżna Anna Śląska, 1204–1265 – w służbie ludu śląskiego i kościoła*⁷ z roku 2007, oživující opět myšlenku beatifikace kněžny, vycházejí četné odborné články a drobné studie zabývající se nejen Anninými slezskými fundacemi, ale také jejím druhým životem.⁸ Slezská kněžna zaujímá důležité místo v monografii Macieje Michalského *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich*⁹ nebo v publikaci *Holy rulers and Blesses Princess*¹⁰, zasazující její působení do středoevropského kontextu.

Anně se zejména v Polsku dostává podobné pozornosti jako jejím současnicím, které se však již ve středověku, jako Hedvika Slezská,¹¹ nebo v 19. či 20. století, jako Kinga, Salomea a Jolenta, dočkaly kanonizačního či beatifikačního procesu. Anna Slezská blahořečena nebyla, přestože se na to zvláště v prostředí klarisek vždy pomýšlelo.¹² A nutno podotknout, že touha po beatifikaci Jindřicha Pobožného a jeho ženy v katolickém Polsku přežívá až do dnešních dnů. Důkazem je samotná biografie kněžny od Władysława

4 *Scriptores rerum Silesiacarum II.*, G.A. Stenzl (ed.), Breslau 1839, s. 127–130.

5 *Monumenta Poloniae historica IV.* (dále MPH), A. Semkowicz (ed.), Lwów 1884, s. 656–661.

6 Mnohé informace z této publikace jsou dnes již překonány, viz Augustin KNOBLICH, *Herzogin Anna von Schlesien (1204–1265)*, Breslau 1865.

7 Władysław BOCHNAK, *Księżna Anna Śląska, 1204-1265 - w służbie ludu śląskiego i kościoła*, Wrocław 2007.

8 Patrycja Magdalena KSYK, *Vita Annae Dusissae Silesiae*, *Nasza Przeszłość* 78 (1992), s. 127–149; Marek CĘTWINŃSKI, „Anna beatissima“, *wokół średnio-wiecznej biografii dobrodziejki benedyktynów krzeszowskich*, in: *Krzeszów łaską uświęcony*. H. Dziurla – K. Bobowski (eds.), Wrocław 1997; Władysław BOCHNAK, *Księżna Anna i Piastowska Fundacja w Krzeszowie*, Legnica „Atla 2” 2002; Władysław BOCHNAK, *Życie i duchowość księżnej Anny Śląskiej*, *Tygodnik Katolicki Niedziła* 44, 2001; Maria PRZYWECKA-SAMECKA, *Z dziejów wrocławskich konwentów klarisek urszulanek*, Wrocław 1996; Anna SUTOWICZ, *Fundacja Klasztoru klarisek Wrocławskich na tle fundacji innych placówek żeńskiego zakonu frantiszkańskiego na ziemiach Polskich*, *Perspektiva*, Legnickie studia Teologiczno-historiczne 2006; Paulina GAŚSIOROWSKA, *Fundacje Anny Śląskiej (1204–1265)*, *Studia Franciszkańskie* 11, 2001.

9 Maciej MICHAŁSKI, *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich*, s. 56–60, 77–79.

10 Gábor KLANICZAY, *Holy Rulers and Blessed Princess*, s. 204–205, 241–254.

11 Kanonizována již krátce po smrti roku 1267.

12 Dokládá to samotná existence hagiografického spisu *Vita Annae*. V kapli sv. Hedviky, kde je Anna pohřbena, se nachází dva obrazy ze 17. století od Michaela Leopolda Willmanna. Je na nich vyobrazen Jindřich Pobožný jako svatý a Anna jako blahoslavená.

Bochnaka vyzdvihující v první řadě Anniny zbožné skutky¹³ či aktuální prosba věřících v Lehnici o zahájení beatifikačního procesu.¹⁴

***Vita Annae ducissae Silesiae* jako hlavní pramen**

Hlavním středověkým pramenem k Přemyslovně je hagiografický spis, druhotně nazvaný *Vita Annae ducissae Silesiae*.¹⁵ Spis se zachoval pouze v rukopise ze 14. století a původně patřil vratislavským klariskám. Dnes se nachází ve vratislavské univerzitní knihovně.¹⁶ V porovnání s dalšími hagiografickými životy polských kněžen Hedviky, Kingy či Salomey¹⁷ je *Vita Annae* nejkratší, neobsahuje úvod (ani nadpis, ten je přiřazen až druhotně při edici pramene) a závěr a postrádá vnitřní členění. Vzhledem k této absenci nejsou zřejmé důvody, proč autor dílo píše, ani komu byl spis primárně určen.

Patrycja Magdalena Ksyk se domnívá, že dílo vzniklo z popudu vratislavských klarisek, které ovlivněny atmosférou jiných klášterů toužily, aby se jejich zakladatelka stala vzorem křesťanského života a dočkala se svatořečení.¹⁸ *Vita Annae* proto mohla být sepsána narychlo, ještě za života očitých svědků, aby se později na Anniny skutky nezapomnělo, a představovala by základ k pozdějšímu rozsáhlejšímu hagiografickému dílu. Vzhledem k tomu, že Annin kult se dále nerozvíjel a měl jen malý územní dosah, od záměru se patrně ustoupilo.¹⁹ Touha po svatořečení je patrná též z titulování Anny ve *Vita Annae* jako „*beatissima*“ a opakovaně dokonce jako „*sancta Anna*“.

Obsahově ve *Vita Annae* nalzáme na prvním místě výčet zbožných činů kněžny, jejích fundací (ne všech), ctností, charitativní činnosti a asketického způsobu života. Je však pozoruhodné, že zde nejsou popsány žádné zázraky, které kněžna za života nebo po smrti vykonala. Zmíněny jsou pouze hlasy, které před smrtí slyšela a které jí přikazovaly očistit se od všech provinení.²⁰ Přestože hagiografové v případě životů kněžen často zmiňovali rodinné svazky a tzn. rodinnou svatost, informací z *Vita Annae* máme poměrně málo.

13 K tomu práce Władysława BOCHNAKA, *Księżna Anna Śląska, 1204–1265*, s. 22.

14 Prosba lehnického společenství „*Duszpasterstwo Ludzi Prace90*“ o iniciativu ohledně zahájení beatifikace Jindřicha Pobožného a Anny byla adresovaná biskupovi Stefanowi Cichemu dne 31. 3. 2010.

15 *Scriptores rerum Silesiacarum II.*, s. 127–130; MPH, s. 656–661. Dále cituji pouze z MPH.

16 Literární, historickou a hagiografickou hodnotou spisu se zabývala Patrycja Magdalena KSYK v článku *Vita Annae Ducissae Silesiae*, *Nasza Przeszłość* 78, 1992, s. 127–149; dále Marek CETWIŃSKI, „*Anna beatissima*“, *wokół średnio-wiecznej biografii dobrodziejki benedyktyńów krzeszowskich*, s. 31–37. K tomu též Maciej MICHALSKI, *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich*, s. 56–60.

17 *Vita sanctae Hedwigis*, MPH IV., A. Semkowicz (ed.), Lwów 1884, s. 501–655; *Vita et miracula sanctae Kyngae*, MPH IV., W. Kętrzyński (ed.), s. 662–774; *Vita sanctae Salomeae reginae Haliciensis autore Stanislao Franciscano*, MPH IV., W. Kętrzyński (ed.), s. 770–776; *Dodatky k Vita s. Salomeae*, MPH V., W. Kętrzyński (ed.), s. 1014–1017.

18 Patrycja Magdalena KSYK, *Vita Annae Ducissae Silesiae*, s. 132.

19 *Tamtéž*.

20 *Vita Annae*, s. 661.

O původu kněžny se dozvíme pouze, že „*filia regis fuerit*“, skromné jsou rovněž zprávy o Anniných potomcích.²¹ Na prvním místě je zdůrazňován pokorný vztah ke svaté Hedvice.²²

Otazník visí jak nad autorem díla, tak dobou, kdy vzniklo. Jediné, o co se badatelé mohou opřít, je informace, že Anna v době sepsání *Vita Annae* již nežila (tzn. po roce 1265). Zatímco Patrycja Magdalena Ksyk nezachovaný originál *Vita Annae* datuje do doby 1265–1270,²³ Marek Cetwiński se kloní k pozdější dataci až po roce 1328.²⁴ Autor spisu, patrně františkán,²⁵ vycházel při psaní *Vita Annae* z hagiografického pramene o životě sv. Hedviky, listin týkajících se Anniných fundací a svědectví sester z kláštera klarisek. Věrohodnost celého díla má podepřít autorovo ztotožnění se s osobou Annina zpovědníka,²⁶ stejně jako vyprávění očitých svědků, sester Gotlindy, Kristýny a Metzky.²⁷ Dalšími důležitými prameny k životu Anny, o které se opírá také tento článek, jsou *Vita sanctae Hedwigis*,²⁸ *Spominki klarysek wroclawskich*,²⁹ kde je Anna připomínána jako jejich fundátorka, polské středověké kroniky a diplomatický materiál, týkající se zejména Anniných fundací ve Slezsku.³⁰

Anna, královská dcera

Anna, dcera českého krále Přemysla Otakara I. a jeho druhé ženy, uherské princezny Konstancie, se narodila patrně mezi léty 1201–1204 v Praze.³¹ Volba jména, jímž dívku pokřtil pražský biskup Daniel,³² nebyla pro přemyslovský rod do té doby obvyklá a patrně připomínala matku královny Konstancie Annu de Châtillon. Anna Přemyslovna, přestože nebyla prvním potomkem královského páru (před ní se narodil již Vratislav, který zemřel, sestra Judita a snad také předčasně zemřelá Anežka), přišla na svět v poměrně nejistém období. Její otec totiž pod vlivem politických okolností na pražském dvoře na

21 Ke vstupu dcer a vnuček do kláštera *Vita Annae*, s. 659.

22 *Tamtéž*, s. 656.

23 Patrycja Magdalena KSYK, s. 144–147

24 Marek CETWIŃSKI, s. 31–32.

25 K autorovi díla Marek CETWIŃSKI, s. 32–37; Patrycja Magdalena KSYK, s. 144–146. Kamil Kantak uvádí jako možného autora díla františkána Jidřicha z Bren. K tomu Kamil KANTAK, *Bren Henryk*, in: *Polski słownik biograficzny*, sv. II., Kraków 1936, s. 426.

26 *Vita Annae*, s. 661.

27 „*Ista omnia, quo supra scripta sunt, testantur soror Gotlindis, et soror Christina et soror Metzka.*“ *Vita Annae*, s. 661.

28 *Vita sanctae Hedwigis*, MPH IV., s. 501–655.

29 *Spominki klarysek wroclawskich*, MPH III., August Bielowski (ed.), Krakow 1878, s. 691–695.

30 *Schlesisches Urkundenbuch II., 1231–1250* (dále SUB) Winfried Irgang (ed.), Wien – Köln – Graz 1977; *Schlesisches Urkundenbuch III., 1251–1266*, Heinrich Appelt – Joseph Joachim Menzel (eds.), Köln 1984.

31 Přesné datum narození není známo. Přibík Pulkava uvádí: „*Filium peperit Wenceslaum, sed antrum tres filias genuerat, prima duci Karinthie, sekunda duci Polonie sunt tradite in mores, tertia est mortua, Agnes nomine*“ *Kronika Pulkavova*, *Fontes rerum Bohemicarum V*, Josef Emler (ed.), Praha 1893, s. 121. Někteří polští autoři se přiklání k roku 1204 (BOCHNAK s. 31; SUTOWICZ s. 127; GAŚSIOROWSKA s. 223–244.

32 Władysław BOCHNAK, *Księżna Anna Śląska, 1204–1265*, s. 31.

podzim roku 1204 opět na čas přijal svou první manželku Adlétu a královna Konstancie se musela stáhnout do ústraní.³³ K vyřešení složité rodinné situace a definitivnímu zapuzení Adléty přistoupil král Přemysl až po narození Annina bratra Václava, následníka trůnu, roku 1205. Z manželství Přemysla Otakara I. a Konstancie se poté narodili ještě dva synové Vladislav³⁴ a Přemysl³⁵ a dcera Anežka³⁶. Mezi dětmi Přemysla a Konstancie bývá často řazena také Blažena či Vilemína, údajně narozená roku 1210,³⁷ jejíž existence je ale sporná.

Ještě v dětském věku či na prahu dospělosti Přemysl svou dceru Annu zasnoubil. Král kladl u svých potomků velký důraz na sňatkovou politiku, která představovala nezbytnou oporu při navázání a utužení přátelských vztahů s urozenými rody či posílení politického vlivu. Otázkou vhodného sňatku se u některých dětí zabýval již záhy po jejich narození.³⁸ Nejprve, již v roce 1207, zasnoubil svého dvouletého syna Václava s Kunhutou, dcerou Filipa Švábského.³⁹ Přestože se samotný sňatek musel vzhledem k věku snoubenců uskutečnit až o několik let později, mladá Kunhuta ještě před uzavřením manželství u pražského dvora i s početným fraucimorem pobývala. Roku 1213 provdal král svou nejstarší dceru Juditu do Korutan za tamního vévodu Bernarda.

Další zemí, na kterou Přemysl v rámci sňatkových aliancí zaměřil svou pozornost, bylo tehdy dynamicky se rozvíjející Slezsko spravované knížetem Jindřichem Bradatým.⁴⁰ Kontakty mezi přemyslovským a piastovským dvorem měly utužit plánované sňatky Přemyslových dcer Anny a Anežky se syny Jindřicha Bradatého a Hedviky Slezské. O zasnoubení mladší Anežky nalézáme

33 Královna Konstancie ale Čechy v té době neopustila. K tomu Marie ČERNÁ, *Rozvod Přemysla Otakara I. s Adléťou Míšeňskou*, Časopis společnosti přátel starožitností českých 30, 1922, s. 9–44.

34 Vladislav narozený roku 1207 byl v letech 1224–1227 moravským markrabím. Zemřel roku 1227.

35 Přemysl narozený roku 1209 se po Vladislavově smrti stal dalším moravským markrabím a jeho manželkou byla Markéta Meranská. Zemřel roku 1239.

36 Jelikož dříve narozená dcera Anežka zemřela v dětském věku, bylo toto jméno znovu použito pro poslední dceru narozenou roku 1211. K Anežce Přemyslovně Jaroslav POLC, *Světice Anežka Přemyslovná*, Praha 1990; Helena SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter v Praze*, Praha 1989 a další.

37 Josef Žemlička uvádí Vilemínu jako dceru Přemysla Otakara I., ale zároveň dodává, že je to velmi neisté. K tomu Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských, 1198–1253: Proměna státu a bezpečnosti*, Praha 2002; Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar I.: Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*, Praha 1990. Naproti tomu Jaroslav Polc nebo Amedeo Molnár její původ nezpochybňují, viz Jaroslav POLC, *Světice Anežka Přemyslovná*; Amedeo MOLNÁR, *Anežka Česká a Vilema Česká*, Kostnické jiskry 72, 1987, č. 25, s. 3. K možnému českému původu Vilemíny nejnověji Lenka STARÁ, *Vilemína z Milána a její stoupenci*. Diplomová práce FF MU, Brno 2009.

38 Pomineme-li Přemyslovy potomky z prvního manželství s Adléťou Míšeňskou, o jejichž sňatky, s výjimkou Markéty provdané Přemyslem do Dánska, zvláště nepečoval. K tomu Jiřina JOACHIMOVA-VO-TOČKOVÁ, *Královna Dagmar*, in: *Královný, kněžny a velké ženy české*, Jaroslav Stloukal (ed.), Praha 1941, s. 74–84.

39 Tento sňatek představoval důležitý krok k uznání Václavovy legitimacy ze strany Štaufů, neboť popřel nároky Vratislava, syna z prvního manželství.

40 Benedykt ZIENTARA, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1997. K dějinám Slezska například *Historia Śląska*. M. Czapliński (ed.), Wrocław 2002 nebo 2006; W. KORTA, *Historia Śląska do roku 1763*, Warszawa 2003.

zprávy v její legendě.⁴¹ Vyplývá z ní, že již někdy v první dekádě 13. století putovala z Prahy do Slezska (slezské Třebnice) tehdy patrně tříletá princezna Anežka, neboť se měla podle slov hagiografa v budoucnu vdát za jakéhosi slezského knížete.⁴² Z tohoto plánu ale sešlo a Anežka se vrátila zpátky do Prahy. Od sňatkové aliance mezi rody však upuštěno nebylo. Do Slezska se vypravila Anežčina starší sestra Anna (pokud v Třebnici nepobývaly již obě Přemyslovny společně a nedjednalo se o smluvený dvojitý sňatek⁴³), aby se zde provdala za tehdy nejstaršího žijícího syna Jindřicha Bradatého, který se jmenoval stejně jako otec Jindřich.

Z uvedených zpráv tedy není zřejmé, kdy přesně se Anna do nové domoviny vydala. S přihlédnutím k často praktikované tradici pobytu královských dcer u dvora budoucích manželů za účelem seznámení se s tamními zvyklostmi, poměry i jazykem, bych se přikláníla již k době okolo roku 1214. Než bylo manželství uzavřeno, žila Anna patrně pod výchovným vlivem Hedviky Slezské v klášteře cisterciacek v Třebnici.⁴⁴ Klášter, založený Jindřichem Bradatým a jeho ženou roku 1202,⁴⁵ plnil mj. funkci výchovného centra, do něhož byly posílány urozené dívky často spojené s piastovským rodem.⁴⁶ Některé svůj život s klášteřem spojily natrvalo a staly se řeholnicemi či představenými kláštera.⁴⁷

Nejistota panuje rovněž ohledně data, kdy bylo manželství Anny a Jindřicha uzavřeno. Nejdříve se tak mohlo stát již roku 1214,⁴⁸ nejpozději 1220.⁴⁹ Většina badatelů se přiklání k období 1217/1218,⁵⁰ čemuž by odpovídal také fakt,

41 „Když pak dospěla třetího roku věku svého, rodiče její, chtějíce ji šlechtně, jak se slušelo, provdati, zasnoubili ji jakémusi vévodovi polskému a ona, byvši dovedena chůvou svou a počestným průvodem do jeho země, v klášteře, který se jmenuje Třebnice, s poctivostí byla přijata, a tu ponejprv z úst dcery svaté Hedviky základy mravů a víry v ucelivé srdce si všípila.“ Z textu legendy, pocházející ale až z počátku 14. století, lze odvodit pouze dobu, kdy Anežka v Třebnici pobývala. Pokud přijmeme rok jejího narození 1211, pak její slezský pobyt můžeme datovat do let 1214 až 1217. *Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy sv. Kláry*. Jan K. Vyskocil (ed.). Praha 1932, s. 102.

42 Šlo patrně o jednoho z předčasně zemřelých synů Jindřicha I. Bradatého. Podle Benedykta Zientary se měl Anežčiným mužem stát Konrád, který zemřel roku 1213. Benedykt ZIENTARA, *Henryk Brodaty i jego czasy*, s. 265. Naopak Kazimierz Jasiński identifikoval Anežčina snoubence s anonymním synem Bradatého, narozeným roku 1208. Kazimierz JASIŃSKI, *Rodowód Piastów śląskich*, Wrocław 1973, s. 104–105

43 Z tohoto předpokladu vychází Helena SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter v Praze*, s. 28–29.

44 Z *Vita Annae* vyplývá, že Hedvika měla na svou snachu vždy velký vliv. K tomu více v kapitole Ženské vzory.

45 *Codex diplomaticus Silesiae II.*, K. Maleczyński – A. Skowronska (eds.), Wrocław 1959, č. 129, 130. Hedvika se této fundaci od počátku věnovala a poté, co přijala model asketického manželství a zřekla se společně s Jindřichem pohlavního života (1209), strávila v třebnickém klášteře podstatnou část života.

46 K výchově Piastoven v klášteřích Krzysztof RATAJCZAK, *Edukacja kobiet w kręgu dynastii piastowskiej w średniowieczu*, Poznań 2005, s. 100–133.

47 Například Gertruda, Hedvičina dcera, která v Třebnici žila od roku 1212 a později, se stala abatyší.

48 Kazimierz JASIŃSKI, *Rodowód Piastów śląskich*, s. 95, 96; Jindřich DEJMEK, *Děpoltici. K mocenskému postavení a osudům jedné vedlejší větve Přemyslovců*, MBH 1, 1991, s. 137.

49 Gottschalk se domnívá, že manželství bylo uzavřeno v letech 1218–1220. Joseph GOTTSCHALK, *St. Hedwig. Herzogin von Schlesien*. Köln – Graz 1964, s. 186.

50 Benedykt ZIENTARA, *Henryk Brodaty i jego czasy*, s. 216; Josef, ŽEMLIČKA, *Počátky Čech králov-*

že Anna byla podle středověkých měřítek v této době již dospělá (i kdyby se narodila až roku 1204) a mohla zahájit manželský život.⁵¹

Přemysl i Jindřich Bradatý, jak již bylo řečeno, usilovali prostřednictvím sňatku v první řadě o podepření a utužení vzájemných vztahů. Ty patrně v prvním desetiletí 13. století narušovala otevřená podpora Děpolticů u slezského dvora. Děpoltici, příbuzensky spjatí s Jindřichem Bradatým, u něj nakonec po konfliktu s Přemyslem Otakarem II. našli politický azyl.⁵² Většina badatelů proto vidí jako hlavní politický motiv sňatku Anny a Jindřicha urovnání napětí, které kvůli konfliktu s Děpoltici vzrostlo mezi přemyslovským a piastovským dvorem.⁵³

Jak je z výše uvedeného textu patrné, nad okolnostmi uzavření sňatku Anny a Jindřicha zůstává mnoho otázek. Budoucnost však ukázala, že tento manželský svazek výrazně přispěl k dobrým vztahům a čilým kontaktům mezi přemyslovskými Čechy a piastovským Slezskem, které přetrvávaly ještě dlouho po Annině smrti.

Manželství a potomstvo

Annin manžel, pozdější vratislavský kníže Jindřich II. Pobožný, byl pravděpodobně přibližně stejně starý jako jeho žena (narodil se 1196/1204).⁵⁴ Po předčasné smrti svých dvou starších bratrů se stal dědicem vratislavského knížectví. Již od 20. let se aktivně podílel na expanzivní politice svého otce, za jehož vlády země vzkvétala také po hospodářské a kulturní stránce. K nejdůležitějším ziskům obou Jindřichů ve třicátých letech patřilo Krakovsko a podstatná část Velkopolska, další oblasti se stávaly na Vratislavi závislémi. Jindřich II. Pobožný se teprve roku 1234 oficiálně stal správcem části země.

Jindřich s Annou měli již za života Jindřicha Bradatého vlastní dvůr

ských, s. 139.

51 Kanonický věk pro uzavření manželství byl u dívek 12 let.

52 Děpolt III. byl manželem Adély, sestry vládnoucího Jindřicha I. Bradatého. Děpoltici našli po konfliktech s Přemyslem Otakarem u dvora Jindřicha I. Bradatého politický azyl. Přesný rok, kdy Děpoltici opustili Čechy, není jasný – vzhledem k neúčasti Děpolticů na důležitých politických sjezdech české elity od roku 1216 se dá předpokládat, že k rozpadu jejich moci došlo již v letech 1215–1217. Ve Slezsku se dále synové Děpoltů III. a Adély titulovali jako *dux Bohemie*, zaujímal většinou vojevůdcovskou úlohu a patřili k „hostující elitě“. Kníže Boleslav padl roku 1241 u Lehnice. Postupně mizí i další Děpoltici z psané historie. (Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české II.*, Praha – Litomyšl 2000, s.117–120; Josef, ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1193–1253. Proměna státu a společnosti*, s. 133–138. Děpolticům byly věnovány zatím jen dílčí studie: Kazimierz JASIŃSKI, *Studia nad genealogia czeskich Dypoldowiców*, Slaski Kwartalnik Historyczny Sobótka 36, 1981, s. 59–67; Jindřich DEJMEK, *Děpoltici. K mocenskému postavení a osudům jedné vedlejší větve Přemyslovců*. MBH 1, 1991, s. 118–120.)

53 Tuto hypotézu hájí kupříkladu Benedykt ZIENTARA, *Henryk Brodaty i jego czasy*, s. 215–218. Naopak Přemysl Bar připouští i jinou možnou interpretaci a domnívá se, že sblížení pražského a vratislavského dvora mohlo souviset se situací v Říši po roce 1211 a podporou štaufského tábora. Přemysl BAR, *Monarchie slezských Jindřichů (1201–1290). Politika – paměť – symbolika*. Disertační práce FF MU, Brno 2010, s. 56.

54 Kazimierz JASIŃSKI, *Rodowód Piastów śląskich I.*, s. 94.

a sídlili převážně ve Vratislavi (Annin pobyt zde byl ještě častější než Jindřichův). Manželé užívali vlastních pečeti a Anna se ve většině listin titulovala až do smrti své tchýně Hedviky v roce 1243 jako *mladší kněžna slezská*.

O Anniných aktivitách ve 20. a 30. letech toho víme velmi málo, neboť ji zaměstnávaly především rodinné a mateřské povinnosti. V této době totiž svému muži porodila dvanáct dětí, pět synů, pět dcer a dvě děti, jejichž pohlaví neznáme, protože zemřely krátce po narození. Kazimír Jasiński se kloní k následující posloupnosti a dataci potomků Anny a Jindřicha: Gertruda (1218/1220–1247), Boleslav Holý (1220/1225–1278), Měšek (1223/1227–1242), Konstancie (nejpozději 1227–1257), Alžběta (1224/1232–1265), Jindřich (1227/1230–1266), Konrád (1228/1231–1274), Anežka (1230–1278), Vladislav (1237–1270), Hedvika (1238/1241–1318).⁵⁵

Slezská kněžna se na výchově svých potomků, zvláště dcer, podílela, přestože hlavní slovo měl její muž a v nemalé míře také tchýně Hedvika.⁵⁶ Anna udržovala se svými potomky kontakty i v dospělosti a těžce nesla časté konflikty odehrávající se mezi jejími syny kvůli dědictví. Nejbliže měla k Jindřichovi a Vladislavovi, kteří podporovali její fundátorské a charitativní aktivity ve Vratislavi, a nejmladší dceři Hedvice, řeholnici v klášteře klarisek.⁵⁷

Ženské vzory – Hedvika Slezská, Alžběta Durynská, Anežka Přemyslovna
Život kněžny Anny, její zájmy a směřování do značné míry formovalo působení jejích urozených současnic. Mezi Anniny nejdůležitější ženské vzory patřily Hedvika Slezská, Alžběta Durynská a Anežka Přemyslovna, ženy, které mezi sebou pojilo mj. také příbuzenské pouto.

Stěžejní hagiografické prameny k životu kněžny Anny *Vita Sanctae Hedwigis* i *Vita Annae ducissae Silesiae* zdůrazňují v prvé řadě vliv, jaký na svou snachu měla Hedvika Slezská. Měla být pro Annu vzorem a Přemyslovna její způsob života v některých aspektech, zvláště v askezi, skutečně následovala.⁵⁸ Údajně před svou tchýní mnohými skutky demonstrovala pokoru a úctu.⁵⁹ Ve *Vita Annae* je Anna vylíčena jako „*subdita et obediens*“, která „*in omni sanctitate conformabat se sancte Hedwigi*“.⁶⁰ Vzájemnou důvěru podepírají také zmínky o tom, že jediné Anna směla po mši pobývat v Hedvičině

55 *Tamtéž*, s. 106–136. K potomkům *Genealogia s. Hedwigis*, MPH IV., s. 647–649.

56 Dcery byly vychovávány pod vlivem Hedviky v třebsnickém klášteře stejně jako dříve kněžna Anna.

57 K potomstvu viz přílohu.

58 Každý den společně se svým mužem vstávala na jitřní modlitby, později se stejně jako Hedvika bičovala apod. *Vita Sanctae Hedwigis*, MPH IV., s. 515; *Vita Annae*, MPH IV., s. 657.

59 Usedala vždy níže než Hedvika, ačkoli sama pocházela ze vznešenějšího rodu. *Vita Annae*, MPH IV., s. 657.

60 *Tamtéž*.

blízkosti a znala všechna tajemství jejího srdce.⁶¹ Největší vliv Hedvika uplatnila zřejmě při křesťanské (a snad v některých případech nuceně asketické) výchově svých vnoučat. Hagiograf například uvádí, že měla ve zvyku omývat svá vnoučata vodou, ve které si předtím řeholnice v Třebnici myly nohy.⁶² Anniny dcery (prameny zmiňují Anežku a Alžbětu, ale patrně zde žily všechny dcery) byly vychovávány v Třebnici pod dohledem Hedviky a abatyše Gertrudy.

Na historickou hodnotu hagiografických spisů je však nutné nahlížet kriticky. Primárním účelem těchto pramenů je zachycení ideálního modelu křesťanského života, který je vhodné následovat. Vzorce ctností a chování se v nich často opakují a nezachycují přitom historickou skutečnost, ale náboženský ideál. Z uvedených pramenů si můžeme dovolit vyčíst, že si Hedvika a Anna byly blízké a měly podobné zájmy. Trávily společně mnoho času a sdílely jak chvíle radosti, tak tragické okamžiky, zvláště po smrti Annina muže. Hedvičin přímý vliv (a jistě nemalý) na Annin život a její kroky lze pozorovat zvláště v první půli jejího života.

Od poloviny třicátých let se Anna postupně vydala jiným směrem, jak o tom svědčí její fundátorské a charitativní aktivity. Vzhledla se v činnosti svých současnic a příbuzných, sestřenice Alžběty Durynské, která založila v Marburku špitál pro chudé,⁶³ a především své mladší sestry Anežky, realizující ideály františkánské zbožnosti v Praze. S nimi spojila také Anna svou budoucnost.

Anna s Anežkou (a pražským dvorem) zůstala po celý život v kontaktu. Osobně se sestry setkaly v Praze v únoru 1228, kdy Anna se svým mužem město navštívila, aby se zde zúčastnila korunovace bratra Václava I. a Kunhuty Štaufské.⁶⁴ Anežka se při této příležitosti již mohla sestře svěřit se svým zaujetím mendikantskými řeholemi. Další setkání sester se teoreticky mohlo odehrát roku 1230, kdy zemřel jejich otec Přemysl Otakar. Avšak pravděpodobnější se zdá přítomnost Anny v Praze až při Anežčině slavnostním vstupu do kláštera klarisek roku 1234, kterého se účastnili vedle královské rodiny mnozí důležití hosté z řad příbuzenstva i duchovních.⁶⁵ Anna k fundaci

61 *Tamtéž*.

62 *Vita Sanctae Hedwigis*, MPH IV., s. 515. Středověké ztvárnění scény nalezneme v legendě o sv. Hedvice obsažené v hornigovském kodexu z roku 1451. Illuminace zachycuje Hedviku se svatozaří, jak omývá svého vnuka, z druhé strany stojí jeho matka Anna, také se svatozaří, a zakrývá si oči. Vpravo sedí řeholnice a omývají si nohy.

63 O Annině úctě vůči sv. Alžbětě Durynské svědčí vybavení bohatého oltáře sv. Alžběty pro třebenický klášter a propagace jejího kultu ve Slezsku. Není proto překvapující, že také svůj špitál svěřila pod ochranu své svaté sestřenice a propagátorky charitativní činnosti, sv. Alžběty. *Vita Annae*, MPH IV., s. 659.

64 Władysław BOCHNAK, *Księżna Anna Śląska, 1204–1265*, s. 96.

65 *Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy sv. Kláry*, Jan K. VÝSKOČIL, 1932, s. 107. K tomu Helena SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter v Praze*, s. 47–50. Bochnak Anninu cestu do Prahy chybně datuje do roku 1235 a uvádí, že se jí účastnili vedle Jindřicha s Annou také jejich starší synové. Odkaz na pramen bohužel schází. Władysław BOCHNAK, *Księżna Anna Śląska, 1204–1265*, s. 107.

své mladší sestry projevovala vřelý vztah i v dalších letech, kdy klášteru darovala vzácné předměty „*casulum cum auro et pallum auro consutam et tapete preciosum*.“⁶⁶ Nejednalo se jen o tento jednorázový dar, neboť autor *Vita Annae* zmiňuje také pravidelné dodávání vosku „*omni anno de cera, quantum suffiebat*“⁶⁷ do pražského kláštera ze Slezska. Anežka na oplátku své sestře pomáhala (například intervencemi u papeže) při zakladatelských aktivitách ve Vratislavi.

Bitva u Lehnice a Annino vdovství

Zásadním způsobem Annin osud ovlivnila bitva u Lehnice. Dala jejímu životu další, nepředpokládaný směr. Když se Jindřich II. Pobožný ujal roku 1238 po smrti otce samostatné vlády, zdálo se, že konečně nastal čas ke znovusjednocení Polska. Možná by se jeho záměr zdařil, nebýt vpádu Mongolů, kteří svým rychlým a úspěšným postupem vyděsili celou Evropu. Situace vyvrcholila roku 1241, kdy po pádu Sandoměře a porážce krakovského vojska postupovaly mongolské oddíly dále do Horního Slezska. Jindřich II. se pokusil jejich postup zastavit a shromáždil vojsko u Lehnice, kde očekával posily z Míšně a Braniborska. Na pomoc mu se silným vojskem vyrazil zejména jeho švagr, český král Václav I., jehož vojsko směřovalo přes Žitavu k Lehnici. K osudové bitvě mezi Jindřichem II. Pobožným a Mongoly došlo 9. dubna 1241.⁶⁸ Tragická porážka křesťanského vojska, jehož vůdce Jindřich Pobožný na bitevním poli padl, předurčila další vývoj ve Slezsku.⁶⁹

V době lehnické bitvy se Anna společně se svou tchýní uchýlila na hrad v Krosnu Odrzańskiem, kde se také dověděly nešťastnou novinu.⁷⁰ Obě ženy se potom vydaly na třídní cestu k Lehnici. Anna na bojišti pomohla identifikovat tělo svého mrtvého muže, jehož ostatky byly bez hlavy. Přemyslovna, jak uvádí kronikář Długosz, jej poznala jenom díky anatomické anomálii, podle šesti prstů na levé noze.⁷¹ Tělo knížete bylo převezeno do Vratislavi a pohřbeno v kostele sv. Jakuba, dnes Vincenta v klášteře minoritů.

Mongolové, kteří po vítězství u Lehnice vtrhli přes Moravu do Uher a po čase se vrátili zpět do východních stepí, za sebou zanechali zpustošenou a vypálenou zemi. Vlády a obnovy Slezska se měla, podle starší literatury,⁷² po smrti

66 *Vita Annae*, MPH IV., s. 659.

67 *Tamtéž*.

68 V době bitvy byl český král Václav s posilami jen jeden den cesty od Lehnice.

69 Nепřátelé slezskému knížeti usekli hlavu a vítězně se jí holedbali před obránci lehnického hradu. Josef ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, s. 64–65. K lehnické bitvě sborník *Bitwa Lehnicka. Historia i tradycja*, Waclaw Korta (ed.), Wrocław – Warszawa 1994.

70 *Vita Sanctae Hedwigis*, MPH IV., s. 561–563.

71 Jan DLUGOSZ, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, Krakow 1867, s. 24. Długoszova verze byla potvrzena při otevření hrobu a průzkumu kosterních pozůstatků knížete r. 1832.

72 Augustin KNOBLICH, s. 48–62, od něj převzal Władysław BOCHNAK, *Księżna Anna Śląska, 1204–1265*, s. 146–160.

svého muže na jeden rok ujmout vdova Anna jako regentka svých synů. Tvrzení se opírá o zprávu z *Vita Annae „post mortem mariri sui uno anno terre prefuit“*⁷³ a dvě listiny vydané roku 1242, kde Anna vystupuje jako „*dei gratia ducissa (maior) Slesie (et Polonie)*“.⁷⁴ Annina vláda ale není těmito prameny dostatečně podložena. Regentská vláda bývala obvykle vykonávána matkou v době, kdy její synové nedosahovali plnoletosti. V tomto světle se jeví vláda Anny jako zbytečná, neboť minimálně dva synové, Boleslav a Měšek, již dospělosti dosáhli. Boleslav mohl mít v době smrti svého otce již okolo dvaceti let. Na druhou stranu je třeba připustit, že Anna mohla vykonávat regentskou vládu za své mladší, roku 1241 ještě nedospělé syny (snad za Jindřicha, Konráda a Vladislava).⁷⁵

Na nejstaršího syna Boleslava měla Anna ještě po několik dalších let určitý vliv, neboť se často vyskytuje v jím vydaných listinách „*nos Boleslaus [...] de voluntate et consensu domine et matris nostre*“.⁷⁶ Vztah mezi ním a matkou se zhoršil až v době, kdy Boleslav bojoval o vládu ve Slezsku se svými bratry.

Když roku 1248 došlo k rozdělení Slezska mezi její syny, získal Vratislavsko Jindřich III. Bílý. Anna, sídlící nadále ve městě, se od té doby vyskytuje v jeho listinách a mnohé fundace pak činí společně s ním.⁷⁷ Se syny Jindřichem a Vladislavem měla patrně velmi dobré vztahy až do konce života, o čemž svědčí kromě Anniny přítomnosti v listinách také to, že bratři na žádost své matky splatili u biskupa Tomáše dluhy za staršího bratra Boleslava.⁷⁸

Po smrti svého muže Anna disponovala poměrně velkým vdovským majetkem, který jí Jindřich ještě za svého života přiřknul. Její vdovský podíl se skládal z důchodů z vratislavského domu kupců, což představovalo příjem 200 hřiven ročně,⁷⁹ a z dalších statků i s výnosy.⁸⁰ Bohaté vdovské zaopatření a podpora ze strany synů jí umožnily nejen rozsáhlé fundace realizovat, ale také je v dalších letech nadále finančně podporovat.

73 *Vita Annae*, MPH IV., s. 658.

74 V první z nich, vydané 8. května 1242, Anna udělila les zvaný „Cressebor“ benediktinům z českých Opatovic. Ve druhé, pocházející taktéž z roku 1242, potvrzuje johanitům území, které mají získat jako náhradu za oblast, o níž přišli kvůli založení města Strzegom. *SUB II.*, s. 139, č. 230 a s. 144, č. 239.

75 Anninu regentskou vládu zpochybňuje Marek CETWIŃSKI v článku „*Anna beatissima*“, *wokół średnio-wiecznej biografii dobrodziejki benedyktynów krzeszowskich*, s. 31–37.

76 *SUB II.*, č. 235 a v dalších listinách č. 236, 252, 253, 255, 300, 438.

77 *SUB II.*, č. 398; *SUB III.*, č. 8, 23, 36, 40, 51, 55, 60, 61, 140, 147, 150, 151, 228, 230, 247, 347, 373, 374, 521.

78 Boleslav byl na počátku 60. let v klatbě. K tomu Magdalena PRZYWECKA-SAMECKA, *Z dziejów wrocławskich konwentów klarisek urszulanek*, s. 11.

79 *Vita Annae*, MPH IV., s. 658.

80 Władysław BOCHNAK, *Księżna Anna Śląska, 1204–1265*, s. 119.

Na rozdíl od některých svých současnic Anna jako vdova nesložila řeholní sliby a nevstoupila do kláštera, ale naopak ještě více rozvíjela své aktivity. Po krátkém období, kdy se snad společně se svými syny podílela na politickém vývoji ve Slezsku a obnově země, se začala naplno věnovat svým fundacím. Její vdovství bylo podle slov hagiografa spojeno s přísnou askézí „*post mortem vero mariti sui, statim induta est grisea tunica et a carnibus abstinuit et capillos capitis sui abscidit [...] fecit verberari se a pedisequis suis valde dure sepissime*“⁸¹ a štědrou charitativní činností. Ta se projevovala mj. mnoha dary a almužnami, jak nás o tom zpravuje *Vita Annae*.

V roce 1243 navštívila Anna doprovázená synem Jindřichem pražský dvůr svého bratra Václava.⁸² Přesný účel této cesty není zřejmý, ale můžeme se domnívat, že Anna chtěla po smrti svého muže upevnit kontakty svých synů s českými příbuznými. Cesta do Prahy se odehrála v době, kdy se zdravotní stav Hedviky, pobývající již výhradně v třebnickém klášteře, prudce zhoršoval, a proto panovala obava, aby se ještě vůbec obě ženy setkaly. Sestry pečující o Hedviku chtěly do Prahy vyslat poselstvo, aby Annu informovalo o dění v Třebnici. Avšak Hedvika to údajně odmítla s tím, že ví, že nezemře dříve, než se Anna vrátí.⁸³ V této předpovědi se nemýlila, neboť Anna skutečně u své tchyně v době její smrti dne 15. září 1243 byla a spolu se svými syny se zúčastnila jejího pohřbu.

O Annině celoživotní úctě k Hedvice svědčí zejména její další činnost spojená s šířením Hedvičina kultu, a to nejen ve Slezsku (Anna nechala zasvětit kapli v klášteře klarisek sv. Hedvice), ale prostřednictvím Anniných příbuzných také v Čechách. Největší zásluhy však Anně patří v záležitosti kanonizace svaté Hedviky, kterou společně s dalšími Hedvičinými potomky a příbuznými iniciovala. Hedviku provázela pověst svatosti již za života, a proto nebylo překvapením, že se o kanonizačním procesu začalo hovořit již brzy po její smrti. Anna se v záležitosti svatořečení Hedviky obrátila na své syny, zejména Vladislava, v té době kanovníka vyšehradské kapituly, Jindřicha III. Bílého a Konráda, u kterých našla podporu. Ti společně s třebnickými řeholnicemi reprezentovanými Gertrudou, představenou kláštera a Hedvičinou dcerou, představili svůj záměr vatislavskému biskupovi Tomášovi. Biskup potom prosbu o kanonizaci Hedviky předložil roku 1261 papeži Urbanovi v Římě. Anna se již Hedvičina svatořečení v roce 1267 nedožila, neboť nastalo až dva roky po její smrti. Slavnostní události se ale účastnili její synové s rodinami,

81 *Vita Annae*, MPH IV., s. 658. Tamtéž ještě další příklady askenze.

82 *Vita sancte Hedwigis*, MPH IV., s. 576.

83 „*Dum autem reversa esset, dicebat: „numquid non dixi vobis, quo ante rektum filie neae non decederem?“* Tamtéž, s. 576.

pražští příbuzní, které reprezentoval zejména český král Přemysl Otakar II.,⁸⁴ a mnozí další významní hosté.

Fundace

Fundátorské aktivity Anny Slezské vycházely zejména, i když ne výlučně, z podpory nově vzniklých mendikantských řeholí, jejichž působení bylo spojeno s městským prostředím.

První mendikantskou fundací byl klášter minoritů ve Vratislavi,⁸⁵ na

Anna s Hedvikou u těla Jindřicha II.
Pobožného.

Fotografie z A. KNOBLICH, *Herzogin Anna von Schlesien (1204–1265)*, Breslau 1865.

jehož založení a budování se Anna aktivně podílela ještě po boku svého muže Jindřicha. Minorité přišli do Slezska ve 30. letech 13. století (po roce 1232) z Prahy,⁸⁶ což dokládá Anniny pokračující kontakty s domovinou.⁸⁷ Bratři patrně dočasně sídlili při kostelu sv. Martina na Ostrově Tumském.⁸⁸ Ke konci třetí dekády došlo k založení jejich vlastního kláštera, neboť nejstarší zpráva o něm pochází z roku 1240. Tehdy Jindřich II. Pobožný rozhodl o přemístění minoritů do nové prestižní lokality, která se nacházela v areálu knížecího dvorce na levém břehu řeky Odry.⁸⁹ Po předčasné smrti vévody zůstal konvent z důvodu mongolského vpádu pobořen a Anna se, již jako vdova, ujala rozsáhlé a nákladné opravy a dostavby kláštera. Proдалa své šperky a na klášter věnovala mj. tisíc hřiven a důchody spojené s „*domum mercatorum*“.⁹⁰ V presbytáři minoritského

84 Po kanonizaci Přemysl převzal pod svou ochranu klášter klarisek ve Vratislavi. Český král dále šířil kult svatě Hedviky např. u cisterciáků. *Statuta Capitulum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1784*, III, J. M. Canivez (ed.), Louvain 1935, č. 54, s. 161 a č. 48, s. 162.

85 K dějinám Vratislavi Cezary BUŠKO, Mateusz GOLIŃSKI, Michał KACZMAREK, Leszek ZIĄTKOWSKI, *Historia Wrocławia. Od pradziejów do końca czasów habsburských I*, Wrocław 2001.

86 První zmínka o působení žebračského řádu ve Vratislavi je z roku 1239. Gabriela WAS, *Klasztory franciszkańskie w miastach śląskich i górnołużyckich XIII–XVI wieku*, Wrocław 2000, s. 18.

87 Jak pražský, tak vratislavský konvent měly totožné patrocinium – sv. Jakuba.

88 Gabriela WAS, *Klasztory franciszkańskie*, s. 19.

89 *Spominki Klarysek wrocławskich*. MPH III, s. 694. K budově kláštera Tadeusz KOZACZEWSKI, *Kościół klarysek, dwór książeczny Anny a dom kupców*. Zeszyty naukowe politechniki wrocławskiej, Architektura IV., č. 36, 1960, s. 83–91.

90 „*Post mortem mariti sui [...] postea statim omnia ornamenta sua vendidit et domum fratribus construi*

kostela sv. Jakuba (dnes Vincenta) nechala svého muže pohřbit.⁹¹ O blízkém vztahu Anny k minoritům svědčí mj. fakt, že z tohoto řádu pocházel bratr Herbod, který byl až do Anniny smrti po dobu třiceti let jejím zpovědníkem.

Jindřich Pobožný pomýšlel také na založení kláštera benediktinů, ale kvůli předčasné smrti na lehnickém poli se i tohoto úkolu ujala Anna, tentokrát v součinnosti se svým synem Boleslavem. V již zmiňované listině z roku 1242 darovala les v místě zvaném Cressebor (dnešní Krzeszów) opatovickým benediktinům, aby zde mohli vystavět nový klášter.⁹²

Do 40. let 13. století spadá Annina aktivita ohledně uvedení řádu křížovníků do Slezska.⁹³ Řád křížovníků s červenou hvězdou, u jehož zrodu stála Anežka Přemyslovna, povýšil ze špitálního bratrstva na samostatný řád papež Řehoř IX. roku 1237. Jejich hlavní náplní zůstala špitální péče. Brzy po povýšení se řád rozšířil na Moravu a první bratři se objevili také ve Slezsku. Nejstarší pramenná zmínka o křížovnících ve Vratislavi pochází z 28. října 1248,⁹⁴ ale bratři zde mohli pobývat již o několik let dříve. Usadili se na pozemcích v blízkosti kláštera minoritů, které jim kněžna společně s kostelem sv. Matěje darovala a kde vznikala nová špitální budova.⁹⁵ Zakládací listina špitálu, který byl patrně z rozhodnutí Anny zasvěcen její svaté sestřenici Alžbětě Durynské, pochází z 26. února roku 1253⁹⁶ a jako fundátoři jsou v ní jmenováni Jindřich III., jeho bratr Vladislav a Anna. Potvrzení ze strany papeže Inocence IV. se špitál dočkal hned následujícího roku 1254.⁹⁷ Kněžna Anna špitál i v dalších letech finančně zaopatřovala⁹⁸ a podle slov hagiografa se také osobně na péči o nemocné podílela.⁹⁹

Annin zájem o aktuální duchovní záležitosti dokládá také její účast na kanonizaci svatého Stanislava roku 1254. Společně s vratislavským bisku-

fecit, ad quod mille marcas contulit [...] dedit etiam eis domum mercatorum, de qua ei etiam provenerant omni anno ducente marce“ *Vita Annae*, MPH IV., s. 658. K tomu též *Spominki Klarysek wroclawskich*. MPH III, s. 694–695.

91 *Sub III*, s. 88, č. 122.

92 *Sub II*, s. 139, č. 230. K tomu Marek CETWIŃSKI, „*Anna beatissima*“, *wokół średnoowiecznej biografii dobrodziejki benedyktynów krzeszowskich*, s. 31–37. Klášter zůstal benediktinům jen krátce, roku 1292 přešel do rukou cisterciáků.

93 Starší odborná literatura přičítá zásluhu na uvedení křížovníků a založení špitálu Jindřichu Pobožnému a Anna jeho záměr měla pouze dokončit. Paul DITTRICH, *Beiträge zur Geschichte des Fürstentum Breslau, II. Die Kreuzherrn*, ZVGS 45, 1911, s. 202.

94 *Codex Diplomaticus Silesiae VII, Regesten zur schlesischen Geschichte*, Colmar Grünhagen (ed.), Breslau 1884, s. 304, č. 684.

95 Norbert JERZAK, *Początki działalności szpitalniczej krzyżaków z czerwonej gwiazdą na Śląsku*, *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* VI., 2007, č. 2, s. 53.

96 *Sub III*, s. 51, 52, č. 61.

97 *Sub III*, s. 83, č. 114.

98 Špitálu darovala své statky „*molendinum etiam et parrochiam et civitatem cum villis adiacentibus et aliam villam cum piscina et silvia dedit*“ *Vita Annae*, MPH IV., s. 658.

99 *Tamtéž*.

pem Tomášem se tehdy vydala do Krakova, aby při tak významné církevní ceremonii mohla být osobně přítomna.¹⁰⁰ Krátce po této události byl kostel ve Svidnici zasvěcen sv. Stanislavu a do třebnického kláštera byl věnován oltář téhož světce. Anna, která kult nového světce šířila ve Slezsku, se patrně podílela i na těchto záležitostech.

Kostel sv. Matěje, Vratislav.

Foto: Kateřina Sládková

Kláster klarisek

Anninou hlavní fundací, již věnovala největší péči a pozornost, byl vratislavský klášter klarisek. Myšlenka na jeho založení existovala již dlouho předtím, než do města přišly první sestry tohoto řádu. Na základě papežské buly se zdá, že Anna záměr založit klášter pojala ještě společně se svým mužem, podobně jako v případě minoritů. Oba manželé jsou uvedeni v bule Alexandra IV. z roku 1256.¹⁰¹ Papež zde jmenuje vratislavského knížete Jindřicha jako hlavního iniciátora „zbožného záměru“, jehož realizaci překazila předčasná smrt. Kněžna Anna v listině vystupuje jako ta, která tento „zbožný záměr“ pro spásu duše svého zesnulého

muže uskutečnila.¹⁰² Na iluminaci ze 14. století, která je součástí rukopisu obsahujícího *Spominki klarysek wrocławskich*, jsou oba fundátoři vyobrazeni. Anna je zde znázorněna v dlouhém šatu s rouškou na hlavě a ve svých rukou společně s manželem drží model gotického kláštera.¹⁰³

Vzhledem ke kontaktům, které Anna udržovala, zápalu pro františkánské ideje i následné péči, již klariskám věnovala, je možné označit za pravou iniciátorku fundace právě ji. Toužila po sobě zanechat dílo, které by v souladu se soudobými náboženskými trendy bylo důstojnou památkou její činnosti. Klášter měl být zároveň duchovním centrem, do něhož by mohly vstupovat

100 Darovala zde kalich a zlatem vyšívaný ornát. *Vita Annae*, MPH IV., s. 659.

101 *SUb III.*, s. 132, č. 193.

102 „*Magne Polonie ducis fuit prepositum coram nobis quod dux ipse firmum haberet prepositum dum vivebat aliquod in civitate Wrtislawiensis ordinis sancti Damiani monasterium construendi. A tam pii operis prepositum quod idem morte preventus adimplere non potuit eodem relicta /Anna/ pro ipsius ducis et sue anime sancte effectu cupiat prosequente complere.*“ *SUb III.*, s. 132, č. 193. K papežským listinám určeným klášteru ve 13. století Anna SUTOWICZ, *Fundacja Klasztoru klarisek Wroclawskich*, s. 136–138.

103 Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego IV F 173.

urozené dívky, které nebyly předurčeny k životu v manželství. Přestože k tomuto účelu sloužil už cisterciácký klášter v Třebnici, představám kněžny patrně nevyhovoval (snad také pro přílišnou vzdálenost od městského centra). V Annině klášteře skutečně později pobývaly významné Piastovny, a to nejen slezské, ale také velkopolské.¹⁰⁴

O okolnostech založení kláštera nás nejpodrobněji zpravuje *Vita Annae*. Jak již bylo řečeno, po smrti Jindřicha Anna od záměru vybudovat klášter klarisek neupustila, ale musela jej s ohledem na stav minoritského kláštera po mongolském nájezdu na čas odložit.¹⁰⁵ V následujících letech narážela na odpor a překážky ze strany minoritů, kteří se stavěli proti příchodu sester do Vratislavi. Autor *Vita Annae* barvitě líčí, jak je Anna musela se slzami v očích a na kolenou prosit, aby příchodu klarisek nebránili.¹⁰⁶ Anna Sutowicz připouští, že uvedený popis může být záměrně přehnaný, aby autor ještě lépe přiblížil Anninu pokoru a duchovní zápal.¹⁰⁷ Na druhou stranu nastiňuje možné důvody, které by bratry k podobnému postoji vedly. Na prvním místě se mohlo jednat o důvody materiální. Pokud přijmeme hypotézu, že Anna o uvedení klarisek do Vratislavi usilovala již okolo roku 1242, byla to právě doba, kdy minoritský konvent potřeboval finanční prostředky na svou obnovu. Bratři se navíc nechtěli vzdát pozemků v sousedství svého kláštera, o které by po příchodu klarisek přišli. Mohli se též obávat, že jim přibude povinnost materiálně vypomáhat sestřám, které nemohou opustit klauzuru.¹⁰⁸

Není pochyb o tom, že Anně při založení kláštera pomáhala její mladší sestra Anežka, jejíž intervence směřovaly až k papeži Alexandrovi.¹⁰⁹ Výsledkem byla papežská bula z 13. října roku 1256 adresovaná vratislavskému a lubušskému biskupovi, kteří byli tímto pověřeni pomoci se založením kláštera.¹¹⁰

První klarisky do Vratislavi přišly 24. dubna 1257 z mateřského kláštera z Prahy.¹¹¹ Nevíme, kolik jich bylo, ale obvykle se jednalo pouze o několik sester v počtu od tří do deseti. Je možné, že některé z nich patřily ještě ke klariskám, které roku 1233 přišly do nově zakládaného pražského kláštera z Tridentu, resp. mateřského kláštera v Assisi. První představenou vratislavského

104 *Spominki Klarysek wroclawskich*, MPH III., s. 694, 695.

105 *Tamtéž*, s. 127.

106 *Vita Annae*, MHP IV., s. 659.

107 Anna SUTOWICZ, *Fundacja Klasztoru klarisek Wroclawskich*, s. 131.

108 *Tamtéž*.

109 O Anežčiných dalších přimluvách nás informují papežské buly vydané roku 1259 a 1260. K tomu Anna SUTOWICZ, *Fundacja Klasztoru klarisek Wroclawskich*, s. 132.

110 *SUb III.*, s. 132, č. 193. Tímto krokem byly překážky kladené ze strany minoritů částečně překonány.

111 „Anno Domini 1257 in festo sanctorum martirum Tyburcii et Valeriani“ *Spominki Klarysek wroclawskich*, MPH III., s. 691. K uvedení klarysek do Vratislavi Kamil KANTAK, *Franciszkanie polscy I.*, 1237–1517, Kraków 1937, s. 22–25.

konventu se stala Vriderudis.¹¹² Z *Vita Annae* známe ještě jména tří sester „*soror Gotlindis et soror Christina et soror Metza*“,¹¹³ z nichž o sestře Gotlindis víme, že byla Annina služebná a často se vyskytovala v její blízkosti.¹¹⁴

Zpočátku, tři až čtyři roky, žily sestry v dřevěné budově, kterou jim dala Anna k užívání do doby, než bude vybudován kamenný klášter. Prozatímní příbytek se patrně nacházel nedaleko místa, kde byl budován nový klášter klarisek.¹¹⁵ Do tohoto období snad spadá také návrh klarisek, které neustále narážely na odpor ze strany minoritů, že se vrátí zpět do Prahy. V tom jim ale zabránil jak rozhodný postoj Anežky Přemyslovny, tak prosby kněžny Anny. Mezi klarisky navíc, patrně na žádost Anny, vstoupila její nejmladší dcera Hedvika, pozdější představená kláštera,¹¹⁶ a také vnučky Hedvika, dcera Konráda, a Eufémie (Ofka), dcera Alžběty.¹¹⁷

Nová budova kamenného kláštera klarisek byla vysvěcena biskupem Tomášem 24. června roku 1260. Sestry se do ní nastěhovaly o tři měsíce později, 21. září 1260.¹¹⁸ Tehdejší klášter měl již konventní budovu a kapli sv. Kláry. Roku 1260 jsou připomínány práce na druhé, s kaplí sv. Kláry těsně sousedící svatyni, která byla již sedm let před oficiální kanonizací zasvěcena sv. Hedvice.¹¹⁹ Obě svatyně byly bohatě vybaveny liturgickými předměty, které klášteru povětšinou darovala právě jeho zakladatelka. Anna o svou fundaci pečovala až do smrti, jak o tom vypovídá *Vita Annae*. V první řadě se postarala o majetkové zajištění kláštera.¹²⁰ Vedle toho jej obdarovala liturgickými předměty (čtyřmi kalichy, křížem, zlatými a stříbrnými ornáty) a bohatými relikviáři, mezi nimiž byl také stříbrný relikviář s ostatkem sv. Hedviky.¹²¹

Klášter, který patřil společně s trebnickým mezi nejdůležitější slezské ženské kláštery, plnil mj. důležitou dynastickou funkci. Vstupovaly do něj, do poloviny 14. století výhradně, urozené dívky a knížecí dcery zaopatřené bohatým věnem (později i bohaté měšťanky). Díky tomu zůstávaly klarisky v úzkém vztahu s hlavní linií vládnoucích slezských Piastovců a až do 80. let 14. sto-

112 *Spominki Klarysek wrocławskich*, MPH III., s. 691.

113 *Vita Annae*, MHP IV., s. 661.

114 *Vita sanctae Hedwigis*, MPH IV., s. 572.

115 Anna SUTOWICZ, *Fundacja Klasztoru klarisek Wrocławskich*, s. 133. Marie Przywecka-Samecka se domnívá, že původní dřevěný příbytek se nacházel v blízkosti dnešního náměstí Nankiera. Marie PRZYWECKA-SAMECKA, *Z dziejów wrocławskich konwentów klarisek urszulank*, s. 10.

116 *Spominki Klarysek wrocławskich*, MPH III., s. 691.

117 *Vita Annae*, MHP IV., s. 659.

118 *Tamtéž*.

119 Hedvičina kaple byla patrně dokončena ještě před rokem 1267. Celý klášter byl pak dostavěn před rokem 1282. K podobě kláštera Tadeusz KOZACZEWSKI, *Kościół klarysek, dwór księżnej Anny a dom kupców*, s. 83–91.

120 *Vita Annae*, MHP IV., s. 659. K tomu též bula papeže Urbana IV. z roku 1263, v níž klariskám umožňuje přijímat materiální dary od své zakladatelky. *SŮb III.*, s. 289, č. 438.

121 *Vita Annae*, MHP IV., s. 659.

letí se jeho představenými stávaly piastovské dcery. Druhou abatyší kláštera byla Annina dcera Hedvika (1267–1280), poté jí vystřídala další Hedvika (1280–1318), dcera hlohovského knížete Konráda, Juta (1318–1324), dcera Přemyslava Velkopolského a Anna (1324–1343), dcera Jindřicha V. Vratislavského, následovaly dcery vratislavského knížete Jindřicha VI. Markéta (1343–1368) a Alžběta (1368–1373). Od 70. let 14. století úřad abatyše vykonávaly dívky z urozených slezských rodin.¹²² Vratislavské klarisky mimo to udržovaly kontakty s třebnickým klášteřem, do kterého se také uchýlovaly urozené Piastovny. Je známo, že třebnická abatyše a Hedvičina dcera Gertruda měla papežské svolení navštívit vratislavský klášter klarisek.¹²³

Klášter klarisek (dnes voršilek), Vratislav. Foto: Kateřina Sládková

Poslední léta svého života Anna fakticky strávila ve svém klášteře. Její dvůr s klášteřem těsně sousedil, což kněžně umožňovalo každodenní kontakt. Přestože nesložila řeholní sliby, směla v klášteře se sestrami trávit čas, účastnit se motliteb, společného stravování apod. Podobné počínání nebylo úplnou výjimkou (např. královna Hedvika, manželka Vladislava Lokýtky, směla na základě papežského povolení svůj klášter klarisek v Krakově také kdykoli navštěvovat) a urozeným ženám umožňovalo dále vlastnit majetek, a materiálně tak zaopatřovat svou fundaci nebo činit jiné dobročinné akty. To byl patrně také hlavní motiv Annina počínání.¹²⁴ Je známo, že v době, kdy již Anna trpěla nemocí a nemohla chodit, se nechávala přinášet na křesle jak do kláštera, tak k nemocným do špitálu.¹²⁵

Kněžna Anna zemřela po dlouhé nemoci 23. června 1265,¹²⁶ dožila se tak přibližně šedesáti let. Před smrtí se vyzpovídala svému zpovědníku,

122 *Spominki Klarysek wrocławskich*. MPH III, s. 691–694. K dalším představným kláštera Magdalena PRZYWECKA-SAMECKA, *Z dziejów wrocławskich konwentów klarisek urszulanek*, s. 12.

123 *SUb III*, s. 222, č. 327.

124 Anna SUTOWICZ, *Fundacja Klasztoru klarisek Wrocławskich*, s. 135.

125 *Vita Annae*, MHP IV., s. 658.

126 „Anna ducissa, filia regis Bohemie, conjunx ducis Henrici et ducissa Wratislavie, fundatrix monasterii sancte Clare obbi anno domini MCCLXV. In nocte sancti Johannis batiste.“ *Spominki Klarysek wrocławskich*. MPH III., s. 692.

bratru Herbodovi, a již dříve rozdala celý svůj majetek ve prospěch minoritů a klarisek. Snad proto po ní nezůstal žádný testament, který by rozdělení majetku upravoval. V době její smrti u ní byl její syn Jindřich III. s dvanáctiletým synem Jindřichem, abatýše Vriderudis, dcera Hedvika a dcera Konráda Hlohovského Hedvika. Annin syn Vladislav se v době matčiny smrti nacházel v Římě. Anna byla pohřbena v klášteře klarisek „*apud chorum sororum in capella sancte Hedwigis*“.¹²⁷ Do rukou jí byl vložen její žaltář, jak se zjistilo po otevření hrobu roku 1858.¹²⁸

Mauzoleum vratislavských Piastovců

Annin pohřeb stojí na počátku tradice pohřbívání vratislavských Piastovců v klášteře klarisek, která pokračovala i ve 14. století.¹²⁹ Zdá se, že záměr vybudovat v kapli svaté Hedviky mauzoleum vratislavských Piastovců pojala již kněžna Anna. Mohla se inspirovat v Praze u své sestry, která od 60. let ve svém klášteře budovala společně s Přemyslem Otakarem II. přemyslovské pohřebiště,¹³⁰ nebo u jiných Piastoven. Kláštery klarisek se totiž i v jiných polských zemích stávaly místy posledního odpočinku vládnoucích knížat a jejich rodin. Díky spojitosti s vládnoucí dynastií vzrostl i význam a prestiž kláštera.

Vedle Anny v klášteře klarisek spočinuli její syn, vratislavský kníže Jindřich III. Bílý (†1266), jeho nástupci Jindřich V. (†1296) a Jindřich VI. (†1335), dále kněžna Beatrix (Božena), manželka markraběte braniborského, dcera českého krále Václava I. a Annina neteř (†1290), manželky a dcery vratislavských vládců Alžběta, manželka Jindřicha V., jeho dcery Alžběta a Anna, dcery Jindřicha VI. Alžběta a Markéta, Hedvika, dcera Jindřicha II., Ofka a Juta, dcery knížete velkopolského, Hedvika Hlohovská, Alžběta Opolská a další Piastovny. V klášteře, který dnes slouží voršilkám, se zachovaly rovněž náhrobní desky slezských knížat a kněžzen ze 14. století,¹³¹ mezi nimiž nalezneme také pískovcový náhrobek Anny Slezké, zdobený nápisem a orlicí. Dodnes z něj můžeme vyčíst nápis:

ANNO. DO. M. CC. LXV. IN. NOCTE. S. JOHIS. B. OBBIT. ANNA. DUCISSA. FL. REG. BOH. FUDATRIX. MOSTERI. S. CLARE. H. SEPULTA.¹³²

127 *Tamtéž*.

128 Žaltáře, který byl roku 1858 ještě v relativně dobrém stavu, se poté ujal vratislavský biskup Jindřich II. Foester. Magdalena PRZYWECKA-SAMECKA, *Z dziejów wrocławskich konwentów klarisek urszulanek*, s. 15.

129 Přestože klášter prošel rozsáhlou rekonstrukcí, zvláště po druhé světové válce, náhrobky slezských knížat se v kapli sv. Kláry stále nacházejí. K tomu Edmund MALACHOWICZ, *Mauzoleum Piastów wrocławskich*, Wrocław 1973.

130 K tomu Helena SOUKUPOVÁ, *Přemyslovské mauzoleum v klášteře Blahoslavené Anežky na Františku*, Umění 3, 1976, s. 193-214.

131 Nejkrásnější náhrobek patří Jindřichu VI.

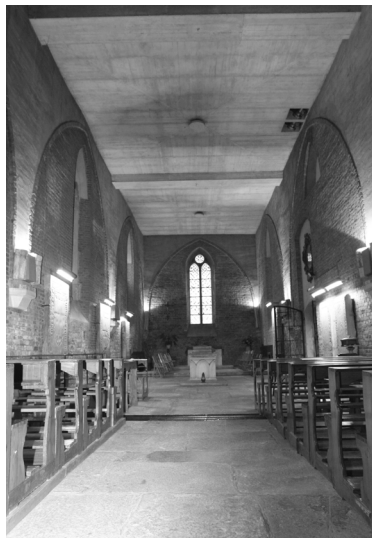
132 Augustin KNOBLICH, s. 121.

Závěr

Kněžna Anna, dcera českého krále Přemysla Otakara I. a manželka slezského vévody Jindřicha II. Pobožného, patří mezi malou skupinu středověkých žen, kterým osud umožnil alespoň částečně rozhodovat o svém životě (v Annině případě zvláště v jeho druhé půli) a ovlivňovat svým působením společenské prostředí, v němž žily. Na její životní postoje měla vliv vedle duchovní atmosféry doby zejména činnost charismatických žen, které jí byly na blízku.

První a největší autoritou, se kterou se mladá Přemyslovna ve Slezsku setkala, byla její tchyně a budoucí světice Hedvika Slezská. Hedvika Annu prakticky vychovávala a vedla ji k asketickému přístupu k životu, jaký sama praktikovala. Jejich vztah, přestože v pramenech přehnaně idealizovaný, měl pro Annu zásadní význam a byl jedním z motivů, které ji později vedly k iniciativě ohledně Hedvičiny brzké kanonizace.

Se svou mladší sestrou Anežkou udržovala Anna po celý život cíle kontakty a obě Přemyslovny spojovaly společné zájmy. Zhlédly se ve fran-tiškánských idejích a rozhodly se v mezích svých možností aktivně podílet na jejich šíření. Vzájemně se přitom podporovaly a posilovaly tím mj. kontakty mezi Slezskem a Čechami. Zatímco Anežka strávila podstatnou část života v pražském klášteře klarisek, který sama založila, a věnovala se tak prakticky od 30. let 13. století rozvoji tohoto řádu, Anna žila až do osudné lehnické bitvy manželským životem a byla matkou dvanácti potomků. Fundátorským aktivitám se tak měla možnost plně věnovat až v poslední třetině života. Svého vdovského postavení, které jí poskytlo relativní samostatnost a finanční zajištění, plně využila, když se podílela na obnově kláštera minoritů, uvedení křížovníků s červenou hvězdou do Vratislavi, budování špitálu sv. Alžběty a především na založení kláštera klarisek. Přestože se obě Přemyslovny věnovaly charitativním činnostem, nezapomínaly na svůj urozený původ a dynastii. Anežka to demonstrovala záměrem vybudovat v klášteře klarisek přemyslovské pohřebiště. Anniny vratislavské fundace, klášter minoritů a zejména klášter klarisek, se také staly mauzoleem slezských Piastovců poté, co zde byli pohřbeni jejich zakladatelé Jindřich Po-

Kaple sv. Kláry, klášter klarisek,
Vratislav.

Foto: Markéta Jarošová

božný a Anna Slezská. Tradice pohřbívání ve vratslavském klášteře přetrvala až do poloviny 14. století.

Obě sestry byly ve svých klášterech uctívány i po smrti a doprovázela je pověst světic. Z toho důvodu byly sepsány také hagiografické spisy líčící jejich životy. Ani jedna se však ve středověku oficiálního uznání ze strany církve nedočkala. Zatímco Annin kult udržovaný pouze v klášteře klarisek postupem času slábl a upadal v zapomnění, Anežčina svatá pověst přetrvala staletí, aby byla nakonec roku 1989 zakončena kanonizací.

Hrob kněžny Anny Slezské. Kaple sv. Hedviky,
klášter klarisek, Vratslav.
Foto: Kateřina Sládková

Náhrobek Jindřicha VI. Klášter klarisek, Vratislav.

Foto: Kateřina Sládková

Náhrobek kněžny Anny Slezké. Klášter
klarisek, Vratislav.

Foto: Kateřina Sládková

Příloha

Potomstvo Anny Slezské a Jindřicha Pobožného¹³³

Synové

1. **Boleslav II., zvaný Holý či Rogatka (1220/1225–1278)**
Nejstarší syn Anny a Jindřicha zdědil po otci vratislavské knížectví, ale v následujících letech o velkou část územních zisků svého otce a děda přišel. Vedl se svými mladšími bratry kvůli dědictví vleklé spory, jejichž první kolo ukončila dohoda z roku 1248. Boleslav si ponechal větší část země, Lehnici a Hlohovsko, Jindřich III. získal vládu ve Vratislavsku. V 50. letech nastaly mezi bratry další konflikty a Boleslav byl nucen podstoupit Hlohovsko svému mladšímu bratrovi Konrádovi. Boleslav Rogatka se dvakrát oženil, s Hedvikou z Anhaltu a s Eufémií, a dočkal se minimálně tří synů a pěti dcer.
2. **Měšek Lubušský (1223/1227–1242)**
Měšek zdědil po otci Lubušsko, avšak zemřel již záhy po lehnické bitvě.
3. **Jindřich III., zvaný Bílý (1227/1230–1266)**
Jindřich III. Bílý se stal po bojích s bratry dědicem vratislavského knížectví. Byl dvakrát ženatý, s Juditou Mazovskou a Helenou Saskou. Jindřichův dědic, Jindřich IV. Pravý (Probus) převzal po smrti svého poručníka, strýce Vladislava, roku 1270 vládu nad vratislavským knížectvím.
4. **Konrád Hlohovský (1228/1231–1274)**
Konrád byl předurčen pro církevní dráhu, která jej však nelákala, a proto post pasovského biskupa odmítl. Chtěl se podílet na vládě ve Slezsku a v bojích s bratry získal nakonec Hlohovské knížectví. Dvakrát se oženil, nejprve se Salomeou Velkopolskou a po její smrti s Žofií Braniborskou. Jeho synové si Hlohovsko rozdělili na menší územní celky, které samostatně spravovali.
5. **Vladislav (1237–1270)**
Nejmladšího syna Vladislava čekala církevní kariéra. Zastával mj. úřad vyšehradského probošta a celý život udržoval s Českým královstvím těsné vazby. Roku 1265 byl zvolen salcburským arcibiskupem. Později se měl postavit také do čela vratislavského biskupství, avšak k tomuto úřadu nezískal papežské potvrzení. Po smrti svého bratra Jindřicha III. se ujal vlády ve vratislavském knížectví a poručnictví nad svým synovcem Jindřichem.

133 Datace podle *Rodowódu Piastów śląskich I.*, s. 106–136. K potomkům *Genealogia s. Hedwigis*, MPH IV, s. 647–649.

Dcery

1. Gertruda (1218/1220–1247)

Gertruda byla patrně nejstarším potomkem Anny a Jindřicha. Nejpozději roku 1233 se, jak dříve dohodla Hedvika Slezska, provdala za Boleslava Mazovského. Z manželství nevzešli žádní potomci a Gertruda zemřela roku 1247.

2. Konstancie (nejpozději 1227–1257)

Konstancie se provdala za Kazimíra Kujavského a manželství taktéž zůstalo bezdětné.

3. Alžběta (1224/1232–1265)

Alžběta již od dětských let pobývala v třebnickém klášteře a snad složila i řeholní sliby. Z rozhodnutí bratra Boleslava Rogatky cisterciáčky roku 1244 opustila a stala se ženou Přemyslava I. Velkopolského. Z manželství vzešly čtyři dcery (z nichž jedna vstoupila do kláštera v Třebnici a jedna ke klariskám ve Vratislavi) a syn Přemyslav II. Velkopolský

4. Anežka (1230–1278)

Anežka strávila život v třebnickém klášteře, jehož představenou byla v 70. letech.

5. Hedvika (1238/1241–1318)

Nejmladší dcera Hedvika byla stejně jako její sestry vychovávána v třebnickém klášteře. V 50. letech vstoupila do kláštera klarisek ve Vratislavi, který založila její matka. Roku 1267 se stala představenou tohoto kláštera, ale po třinácti letech se úřadu vzdala. V klášteře žila až do smrti roku 1318 a byla zde také pohřbena.

Role žen v Augustově politice

Barbora HANUŠOVÁ

Abstrakt

Tato práce pojednává o ženách v rodině prvního římského císaře. Ukazuje, že každá žena v této rodině měla určité místo v Augustově konceptu rodiny a jasně definovanou roli a obraz prezentovaný na veřejnosti. Všechny ženy v této rodině byly na veřejnosti prezentovány jako prototypy symbolizující tradičně přijímané ctnosti. Nicméně nejdůležitější rolí ženy Augustovy krve byl přenos legitimacy na muže, kterého Augustus vybral za svého nástupce. Studie také předkládá širší historický kontext pro tato tvrzení.

Abstract

This work deals with the women in the family of the first Roman emperor. It shows that every woman in this family had a certain place in Augustus' concept of the family and a clearly defined role and image which was shown to the public. All the women in this family were shown to the public as prototypes symbolizing some traditionally accepted virtues. The most important role of a woman with Augustus' blood, however, was the transfer of the legitimacy for a man whom Augustus chose as his successor. The work also provides wider historical context for these hypotheses.

Klíčová slova

Augustus – Iulia – Livia – Agrippina – Antonia – rodina – žena – Řím

Key words

Augustus – Iulia – Livia – Agrippina – Antonia – family – woman – Rome

Již mnoho historiků se zabíralo tématem Augustovy rodiny a stejně tak ženami v období iuliovsko-claudiovské dynastie. Jde o téma velice zajímavé, čtenářsky i badatelsky přitažlivé a v antických pramenech poměrně dobře zmapované.¹ Cílem této studie není pouze přispět do tohoto množství, ale ukázat roli žen v Augustově politice z pohledu, který není v tuzemském kontextu příliš známý. Osudy žen v Augustově rodině totiž velmi dobře ilustrují přerod, jenž se odehrál v římské společnosti té doby. Ilustrují změnu nejen v posta-

1 Antické autory cituji podle mezinárodně platné normy uvedené zde: http://www.pegasus-onlinezeit-schrift.de/subsidia_autoren.html. Přepis antických jmen jsem zvolila podle normy platné v *Encyklopedii antiky* od autorského kolektivu pod vedením Ludvíka Svobody (*Encyklopedie antiky*, Praha 1973).

vení ženy, jež je poprvé v historii Říma nositelkou panovnické legitimacy, ale i změnu v pojetí principu následnictví. Pro tento princip je charakteristické vytvoření pojmu „císařská rodina“ (*domus Augusta*²), představuje tak dovršení přeměny republiky v monarchii. Sňatky a vztahy s ženami spřízněnými s Augustem jsou tak prostředkem k získání oprávnění k vládě, či vůbec k zastávání rozhodujících funkcí ve státě. Zmíněná funkce je prosazována Augustovou propagandou a úspěšnost této propagandy dokazuje i reakce veřejnosti popsaná v dochovaných pramenech. K tomu připočtème fakt, že císaři celé iuliovsko-claudiovské dynastie u tohoto trendu zůstali. Tento motiv sice mnohokrát zmiňuje odborná literatura zahraniční, ale v české historiografii mu zatím příliš prostoru věnováno nebylo.³

Pro pochopení situace, v níž se nastíněná změna odehrála, je nutné objasnit nejprve obecné právní normy týkající se postavení ženy v římské společnosti. Stěžejní pro pochopení Augustova obrazu rodiny jsou potom jeho vlastní reformy rodinného práva, které během své vlády společnosti představil. K postavení ženy v římském právu je dostupná kromě knih věnujících se čistě římskému právu především publikace anglické historičky Jane F. Gardnerové *Women in Roman Law and Society*, která kromě právní teorie zohledňuje i její praxi ve společnosti. Augustovy právní reformy jsou zpracovány v samostatné monografii Pála Csillaga *The Augustan Law on Family Relations*. Ta se věnuje jednotlivým legislativním změnám, jež Augustus představil, s vyčerpávající přesností.

Římská žena je nejen v legislativě, ale především ve společnosti a ve výtvarném umění představena v práci autorského kolektivu pod vedením Elaine Fathamové *Woman in the Classical World. Image and Text*, která také dobře mapuje vývoj postavení ženy v historii Říma. Další velmi podnětnou prací k zpracování tohoto tématu je práce Karla Galinskiho *Augustan Culture*, jež charakterizuje Augustovu společnost, jeho zásahy do této společnosti včetně otázek rodinného práva. Mimo zmíněné monografie existuje celá řada publikací mapujících Augustovu společnost, rodinnou legislativu a ženy v Augustově rodině.

Písemné prameny se tématu věnují také celkem obsírně. Jde především o historiky Suetonia, Tacita a Velleia Patercula. Žádný z nich nemůže být brán v potaz sám o sobě, ale pouze ve vzájemné konfrontaci z důvodu jejich ne úplné spolehlivosti.

2 Tento pojem se oficiálně začal používat mezi lety 15–20 n. l. (Mireil CORBIER, *Male Power and Legitimacy Through Women*, in: *Women in Antiquity. New Assessments*, Richard Hawley – Barbara Levick (eds.), New York 1995, s. 178; dále jen M. CORBIER, *Male Power and Legitimacy Through Women*).

3 Nejpodrobnější rozbor viz M. CORBIER, *Male Power and Legitimacy Through Women*. Dále především v souvislosti s *Ara Pacis*: Karl GALINSKI, *Augustan Culture*, 1996, s. 141–155 (dále jen K. GALINSKI, *Augustan Culture*); Elaine FANTHAM a kol., *Women in the Classical World. Image and Text*, New York 1995, s. 307–308 (dále jen E. FANTHAM, *Women in the Classical World*).

Tato studie tedy poznatky obsažené v zahraniční literatuře a v písemných pramenech shrnuje a klade si za cíl přenést toto téma na pole tuzemského historického diskurzu.

Žena v římském právu a společnosti

Antický pohled na ženu jako slabší pohlaví

Ačkoliv postavení ženy v Římě bylo mnohem svobodnější než v Athénách, společnost přebírala převážně názor na ženu formulovaný Aristotelem. Skutečnost, že vidění ženy jako muži podřízené bytosti přetrvalo i v Augustových časech, dokazuje například často citovaná pasáž z Ciceronovy řeči: „*Všechny ženy mají být z ustanovení našich předků v moci poručníka pro svou duševní slabost...*“⁴

Antická (a později v pozměněné verzi i středověká) společnost akceptovala Aristotelovo tvrzení, že žena má být muži podřízena. Aristoteles věc vyložil jak v kontextu biologickém, tak politickém. Žena je podle Aristotela emotivnější, spíše náchylná k žárlivosti a hádkám. Dále upadá do malomyslnosti častěji než muž, postrádá pocity hanby a sebeúcty, častěji lže a podvádí.⁵ Vztah mezi mužem a ženou je vztah politický, vztah mezi vládcem a ovládanou. Aristoteles ovšem odlišuje tento vztah od moci otce nad dětmi a pána nad otrokem, protože u žen jde o vztah nikdy nezrušitelný. A dále je moc manžela nad ženou odlišena od moci úřední, protože vztah úřední může být za jistých okolností převrácen.⁶

Římské právo tedy tyto poznatky odráží, jak rozvedu níže. Co se týče reálné moci žen v politice, byla v antice vnímána jako něco nepřirozeného. Vláda orientálních královen na východ od Říma se považovala za důkaz slabosti a úpadku těchto civilizací.⁷ Už řecká společnost znala mýtus o mocných bojovnicích Amazonkách, jejichž vláda byla symbolem nepřirozenosti řádu, proto musela být nejprve porážena, aby mohla společnost správně fungovat.⁸ V tomto kontextu vznikly a fungovaly zákony, které postavení ženy ve společnosti definovaly a v tomto kontextu musejí být vnímány.

4 „*Mulieres omnis propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt...*“ Cic. Mur. 27. Pokud jsou doslovné citace latinských autorů uváděny v češtině jde o překlad můj. V případě autorů písemných starověky (v práci citováni Aristoteles, Cassius Dio) jsem vycházela z anglických překladů.

Infirmitas= bezmocnost, duševní slabost, nepevnost. V kontextu možno přeložit i jako vrtkavost a nestálost, což byla vlastnost ženám připisovaná.

5 Aristot. Hist. 9, 1.

6 Aristot. Pol. 1, 2. Nejpodrobnější rozbor viz Roger JUST, *Women in Athenian Law and Life*, London and New York 1989, s. 188–191.

7 Jasper BURNS, *Great Women of Imperial Rome. Mothers and Wives of the Caesars*, London 2007, s. 9, (dále jen Jasper BURNS, *Great Women of Imperial Rome*).

8 Více o symbolice Amazonek jako symbolu nepřirozenosti a jejich obrazu v umění viz Elaine FATHAM, *Women in the Classical World*, s. 128–135.

Malý exkurz do právní teorie

Než pojednáme o vlastním tématu této studie, je nezbytné zmínit se alespoň okrajově o právních aspektech výrazně ovlivňujících postavení ženy v dané době. Ačkoliv praxe byla od právní teorie často odlišná, odráží už pouhá podoba zákona vztah, který společnost k právnímu subjektu zaujímá. Postavení ženy před zákonem v antickém Římě (mluvíme především o období republiky a principátu) jasně ukazuje pohled na ni jako na stvoření slabší, které nutně potřebuje mužskou ochranu. Jakýkoliv právní akt musela žena vykonat skrze poručníka, jehož totožnost buď vyplývala z rodinné situace, nebo jí byl legálně přiřčen.

Dokud dívka byla součástí své biologické rodiny, byla zcela v moci otce (*pater familias*) stejně jako její celá rodina včetně nedospělých bratrů. Ale zatímco chlapi byli s dosažením plnoletosti otcem často emancipováni, a tím byli poručnictví zbaveni, dívek se toto netýkalo. Jedinou výjimkou až do Augustovy reformy rodinného práva, jíž se budeme zabývat podrobněji v dalších kapitolách, byly kněžky v chrámu bohyně Vesty (*virgines Vestales*), které byly z dosahu rodinného práva vyloučeny.⁹

Rodina v Římě (*familia*) byl pojem označující nikoliv jen osoby spojené biologickým příbuzenstvím, ale všechny členy domácnosti včetně otroků a k tomu veškerý rodinný majetek. V čele této jednotky stál *pater familias*. Jemu všichni členové rodiny podléhali a on jediný byl způsobilý k právním úkonům (*sui iuris*).¹⁰ Postavení manželky nebylo úplně stejné jako postavení dítěte ani v případě níže popsaného sňatku *cum manu*. Moc, kterou měl otec nad dětmi (*patria potestas*) mu umožňovala rozhodovat o životě a smrti (*ius vitae necisque*), odložit novorozeně nebo prodat dítě do otroctví. Ještě je nutno dodat, že *pater familias* nemusel být vždy otec, ale mohl jím být i nejstarší žijící člen v rodině. Toto právo tedy mohlo v případě předčasné smrti otce přejít na nejstaršího plnoletého syna. Augustus byl *pater familias* celé císařské rodiny (svých dcer, ovdovělých sester a jejich dětí) kromě Livie (předpokládejme, že byla provdána *sine manu*, jak bylo tou dobou zvykem) a synů, které si do manželství přivedla.

Sňatky byly dvojího typu, z nichž prvního se hojně využívalo v raném období římské republiky, ale postupem času se od něj upouštělo. V Augustově době už byl spíše výjimkou. Manželka provdaná *cum manu* byla v moci svého manžela a právně jí v rodině náleželo podobné postavení jako dětem. Manžel byl její *pater familias* a muž zastávající tuto roli v její domovské rodině už nad ní prakticky žádnou moc neměl. V druhém případě, který v průběhu doby nabýval na oblibě, kdy byla žena provdána *sine manu*, zůstávala formálně v moci

9 Elaine FATHAM, *Women in the Classical World*, s. 237.

10 Milan BARTOŠEK, *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*, Praha 1988, s. 161 (dále jen Milan BARTOŠEK, *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*).

svého otce (svého *pater familias*), ten ovšem neměl právo ženu z manželova domu svévolně odvádět. Příčinou, proč se druhá forma stávala oblíbenější, byla nechuť k tříštění rodinného majetku. V případě zániku manželství (z důvodu ovdovění nebo rozvodu) měla žena právo znovu se vdát. Tradice byla v kontrastu s pozdějšími Augustovými zákony, které opětovný sňatek velmi podporovaly. Dle tradice byla žena, která se za život provdala pouze za jednoho muže (*univira*), hodna té největší úcty a některé náboženské rituály byly vyhrazeny pouze ženám takto označovaným.¹¹

Vzhledem k tématu je třeba stručně přiblížit ještě právní zakotvení prohrěšků proti mravnosti, jak byly definovány, popř. trestány. Augustovy zákony zasahující do rodinného práva budou zmíněny později, proto se teď zaměříme jen na obecný trend platící po dobu republikánského období. Sexuální aktivita vyvíjená mimo manželské lože byla považována za prohrěšek nikoliv pouze morální, ale právní. Nešlo tedy jen o odsouzeníhodný morální čin, ale o vyvíjení ilegální činnosti. To je třeba mít na paměti při posuzování událostí spojených s Augustovou dcerou, popř. vnučkou, kdy obě byly za tento prohrěšek poslány do vyhnanství.

Pro tuto činnost měla latina dva výrazy s odlišnými významy a z toho vyplývajícími trestními postihy. *Adulterium* se dá přeložit přímo jako cizoložství. Žena páchala cizoložství, jestliže měla sexuální poměr s kýmkoliv kromě svého zákonného manžela, muž byl trestán za sexuální poměr s vdanou ženou a přitom na jeho vlastním stavu nezáleželo.¹² Právo tak nedávalo ženě možnost žalovat manžela za prohrěšek, protože ten se provinil pouze vůči tomu manželství, ve kterém byla vázána žena, s níž měl poměr. Mohla se s ním však rozvést a na základě jeho nevěry získat zpět věno v plné výši. Právo odlišovalo od cizoložství *stuprum*.¹³ Tohoto přestupku se dopouštěla neprovdaná žena, která měla jakýkoliv sexuální poměr. Před Augustem, jehož zákony všeobecně převáděly prohrěšky proti rodinnému právu z rodinné do veřejné roviny, se ponechávalo právo trestu tohoto prohrěšku na otci (*pater familias*). Co se trestu týče, žena odsouzená za *adulterium* patřila do kategorie *probrosae*. Jako taková byla zbavena způsobilosti k některým právním úkonům a nesměla se provdat za svobodného plnoprávného občana. V případě *stuprum* mohl *pater familias* provinitou dívku dokonce zabít.¹⁴

11 F. Jane GARDNER, *Women in Roman Law and Society*, Bloomington, 1986, s. 51 (dále jen F. Jane GARDNER, *Women in Roman Law and Society*).

12 F. Jane GARDNER, *Women in Roman Law and Society*, s. 127.

13 *Stuprum* se volně překládá jako smilstvo. Tohoto přestupku se dopouštěla neprovdaná žena, která měla jakýkoliv sexuální poměr. Mezo *stuprum* a *adulterium* tedy tkví podstatný rozdíl, jednoho se dopouštěla žena neprovdaná, druhého žena provdaná – i když v širším pojetí je možné říci, že *stuprum* je nadřazeným pojmem právního pojmu *adulterium* (*tamtéž*, s. 120).

14 Což vyplývá z podstaty moci, jakou otec nad dcerou měl (*ius vitae necisque*).

Z uvedeného stručného shrnutí jasně vyplývá, že jestli žena měla jakýkoliv vliv na politiku v Římě v období principátu, tento její vliv v žádném případě neměl právní základ, a nebyl proto nikdy oficiální. Politickou roli mohla tedy žena stavět na vlivu, jaký měla na mužské členy své rodiny – manžela, bratry nebo syny. Dále od Augustovy reformy, která zbavovala matku tří a více dětí poručnictví, a tak jí dovoľovala volně disponovat s majetkem, mohla i tento svůj majetek užívat k posílení vlastního postavení ve společnosti. To, co přišlo v období principátu, bylo ovšem novinkou. Žena se stala prostředkem k získání doslova panovnické legitimacy, tj. oprávnění vládnout nebo zastávat vedoucí funkce ve státě. Do jaké míry tato pozice, která byla vlastně jedinou politickou rolí Augustovy dcery Iulie, přinášela ženě samotné možnosti politické aktivity, je diskutabilní. Žena tím ovšem určitě získala na důležitosti a vážnosti. To jsou ovšem kategorie, které právo nedefinuje, a proto v tuto chvíli legislativní stránku ženské otázky opustíme a podíváme se na praxi, jakou byla tato otázka realizována. Shrnutím této kapitoly je, že politická činnost, prokazatelně vyvíjená některými římskými ženami, nebo vliv a až panovnická úcta, jaké se ženy mohly těšit, nebyly v římském právu nikde zakotveny a vyplývaly z čistě neoficiálních faktorů.

Vývoj postavení ženy v římské společnosti

V další části studie budou diskutovány legislativní změny, které Augustus pro římskou společnost zavedl. Pro hlubší pochopení situace, v níž se ženy iulio-sko-claudiovské dynastie nacházely, je nutné osvětlit, jaké trendy se ve vývoji ženské otázky uplatnily s postupem času. Správa římského státu byla vždy vyhrazena pouze mužům a žena byla odsunuta do více či méně podřadné role. Ale stejně jako v každé společnosti v dějinách docházelo i zde postupně k jisté emancipaci. Nejde ani tak o posun v legislativě, jako o posun v praxi. Ten logicky vyplýval ze změny smýšlení. Původní praxe, při které byla žena zcela podřízena muži, neměla žádná práva disponovat s majetkem a ani právo na vlastní děti, musela být v průběhu doby opouštěna. V důsledku častých válek se zvýšil počet vdov nebo rodin, kde byl manžel dlouhodobě nepřítomen. Manželka musela být schopná vzít vládu v rodině do vlastních rukou, ačkoliv oficiálně při nakládání s majetkem a jakýchkoliv jiných právních úkonech musela mít svého poručníka. Poslední kapkou v přerodu společnosti bylo období občanské války. V Augustově době byla žena osoba sice neplnoprávná,¹⁵ ale v praxi více či méně samostatná.

Ctnosti, jakými měla oplývat ideální Římanka, se v průběhu času neměnily. Měnil se pouze důraz, jaký na ně společnost kladla, ale i tak zůstávaly

15 Z právního hlediska by bylo přesněji říci nesvéprávná.

hluboce zakořeněny v mysli lidí. Byla to především mravní bezúhonnost nebo cudnost (*castitas*). Žena vstupovala do manželství jako panna, manželovi byla věrná, a ač existovaly rozvody a vdova se běžně mohla znovu vdát, ideální žena zůstávala po smrti svého manžela dále neprovdanou vdovou. Vžil se pojem *univira*, tedy žena jednoho muže, a taková žena se těšila velké úctě. V době, jíž se zabýváme, byla takovou ideální *univira* Drusova manželka Antonia. Narušovala tak Augustovu koncepci, která přikazovala ženám vdát se co nejdříve po smrti manžela. Přesto se těšila pro své důstojné vdovské postavení značné vážnosti. Cudnost, neposkrvněnost před svatbou a věrnost manželovi byla samozřejmostí. Žena byla proti nemístným nabídkám chráněna zákonem, ale sama k nim nesměla vybízet.

Vzor cudnosti představovala z legendárních ženských postav Lucretia, která byla znásilněna synem posledního římského krále Tarquinia Superba, svou hanbu neunesla a spáchala sebevraždu.

Žena byla dále vybízena k umírněnosti nejen v mravech, ale i v oblékání a zdobení se. Musíme mít na paměti, že římská společnost byla původně zemědělská a svou slávu si získala díky častým válkám. Žena, která byla ochotna se pro blaho rodiny a potažmo státu uskromnit, byla ideálem. Tento ideál ztrácel na přitažlivosti po vítězství nad Kartágem v punských válkách, kdy Řím bohatl. Bylo přirozeným efektem, že ženy se začaly více zdobit bez ohledu na pohoršení v konzervativních kruzích. Pokusy omezit tento trend zákony¹⁶ nebyly úspěšné, a tak se u bohatých Římanek místo toho vyvíjely nové módní trendy a v Augustově době působily mravokárné přednášky o nutnosti návratu ke staré střídmosti v odívání skoro až směšně. O Augustových snahách obnovit staré republikánské ctnosti ve společnosti a o úctě k nim budeme ještě hovořit. Zde jen připomeňme, jak paradoxní tyto snahy byly. Když pomíneme, že dvě Iulie, Augustova dcera a vnučka, byly vyhnány pro nemravnost, tak všechny ženy v jeho rodině (kromě sestry Octavie a neteře Antonie), žily v přepychu, kterým byly i obě Iulie proslulé.

Od Římanky se také očekávalo, že bude statečná, a především ochotná snášet strasti, které prožívá ve válkou neustále ohrožované vlasti. V Augustově době už toto nebylo příliš důležité, protože Řím dávno nebyl ohrožován nikým, a nejen ženy, ale i bohatí muži žili v přepychu a klidu. Každé dítě ale znalo příběh Cloelie, jež se spolu s dalšími římskými dívkami ocitla v zajetí etruského krále Porsenny. Nezaváhala a společně se všemi, které ji byly ochotny následovat, přeplavala řeku a dopravila své společnice zpět do Říma. Její čin byl od spoluobčanů odměněn jezdeckou sochou na konci *Via Sacra* a Porsenna, král

16 Např. *Lex Oppia* z roku 215 př. n. l., který omezoval zdobnost ženského oděvu a zakazoval ženám jezdit v kočáru.

Etrusků, jí vyslovil největší uznání a obdiv a dovolil jí odvést zpět do Říma ze skupiny rukojmích ty, které si vybrala.¹⁷

Úctu ke všem těmto ctnostem měla společnost v živé paměti i v Augustově době. Ještě uvidíme, jak jednotlivé členky jeho rodiny zapadají do obrazu prototypů římských ideálů a hrdinek z doby republiky. Agrippina, která doprovázela manžela Germanika do Galie a Germánie a svou neohrožeností nejednou zachránila situaci, připomíná Cloelii více než jasně. Augustova manželka Livia ve své „image“ ráda připomínala skromnou ženu starých časů, když oblékala manžela do podomácku upředěných látek. Otázka, jak dalece se těmto ideálům zmíněné dámy podobaly samy, jak dalece byla vystavěna tato „image“ za jejich života, a co dokreslila historiografie po jejich smrti, nebude asi nikdy úplně uspokojivě zodpovězena. Ale už fakt, že do těchto „typů“ zapadají tak ideálně, vypovídá o tom, jak Augustovi samému na obnově starých římských ctností záleželo.

Ještě je nutné zmínit roli matky. Matce v rodině náležel titul *mater familias*.¹⁸ Ve společnosti byla sice velmi vážená, nicméně z tohoto titulu žádná práva nevyplývala. Jak už bylo řečeno, matka neměla nad svými dětmi žádná práva, ani právo poručenství v případě smrti manžela. Všechna práva nad nedospělými členy rodiny držel jejich *pater familias*. Tolik teorie. Praxe ovšem bývá taková, že vliv, jaký měla matka na svého syna, byl nejdůležitější způsob, jakým mohla ovlivňovat politiku v Římě. Z doby Augustovy se samozřejmě vkrádá na mysl Tiberiova matka Livia, ale i tato role má svůj předobraz v republikánské historii. Z legendárních římských hrdinek je to především matka Marka Coriolana. Coriolanus byl hrdina z války proti Volskům. Pro neshody Řím opustil a postavil se do čela armády Volsků, s nimiž hodlal zaútočit na Řím. Senát ani kněží ho neobměkčili. Až jeho matka Veturia spolu s manželkou Volumnií pronesla řeč, která odradila Coriolana od útoku na Řím.¹⁹ Důležité je, že Veturia nejednala s Coriolanem z podřízené pozice, ale ze samozřejmé mateřské autority, před níž se vojevůdce sklonil. Její řeč ovšem odkazuje nejen na loajalitu, kterou je syn povinován matce, ale i na loajalitu ke své druhé/první matce, Římu, a v řeči stárnoucí Veturie jsou tyto dva city spjaty nerozlučitelně.²⁰ Vyjadřují jak citové pouto syna k matce, tak i emoci, jež stála u zrodu úcty k matce rodiny. Matka dávala vlasti, matce všech Římanů, další syny, kteří za ni (za ně za obě) mohli bojovat.

17 Liv. 2, 13.

18 Milan BARTOŠEK, *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*, s. 163.

19 Liv. 2, 40.

20 „Jak jsi mohl pustošit tuto zemi, která tě zrodila a která tě vychovala? [...] A nepřišlo ti na mysl, když se ti z dálky objevil Řím: Za těmi hradbami je můj dům, můj domov s ochrannými bůžky, matka, žena, děti?“ (Liv. 2, 40.)

Období formování římské společnosti bylo až do Augustovy doby (popř. do doby občanských válek) dobou republiky. Občanské války vynesly na vrchol výrazné osobnosti, věc v republice nevídanou. Výrazná individualita byla pro republiku vždy ohrožením a i množství významných jmen, které z období konce republiky známe, je znamením když ne úpadku, tedy jistě změny hodnot. I ženskému postavení přinesla tato změna ve smýšlení nový rys. I žena nyní vystupuje z anonymity. Z doby republiky známe několik (většinou již v této práci zmíněných) bezmála legendárních hrdinek. Ale z doby občanských válek a doby následující známe mnohá ženská jména. Jmenovitě Corneliu, matku reformátorů bratrů Gracchů, či Iulii, manželku Gaia Maria, na jejíž památku pronesl Iulius Caesar oslavnou pohřební řeč. Řím²¹ oslavoval ctnosti Porcie, manželky Marka Iunia Bruta. Již v minulosti bylo běžné stvrzovat smlouvy mezi rodinami manželskými svazky, ale málokterý měl takový význam jako manželství Caesarovy dcery Iulie s Gnaemem Pompeiem, jehož zánik po Iuliině smrti předznamenal rozpad triumvirátu. Stejně jako mužské individuality jsou oslavovány a nezanikají v anonymitě většiny, tak i žena je vyzdvihována nebo haněna jako jedinečná osobnost.²²

Osoba Gaia Iulia Caesara vůbec přináší do římské politiky novum v pojetí ženské otázky. Oslavná řeč, kterou pronesl na pohřbu Iulie, vdovy po Gaiu Mariovi, nebyla pouze vzpomínkou na milovanou tetu. Caesar zde jasně demonstroval svou příslušnost k Mariově straně, připomínal svým budoucím voličům, čím je příbuzný a že se ke svému dědictví hlásí. Vzpomínkový akt na tetu Iulii se tak stal manifestací Caesarova přihlášení se k odkazu Gaia Maria.²³ Augustus tento prvek hojně využíval, jak dále uvidíme. Žena se dostává do nové role, přenáší panovnickou legitimitu na muže. Tento trend logicky nemohl být uplatněn v době republiky, kde nemluvíme o panovnících. Ale ani Augustův principát nebyl monarchií v pravém slova smyslu, a už vůbec jí nebyla nejistá doba občanských válek. Stejně jako se Caesar přihlásil k politickému odkazu Gaia Maria skrze pokrevní příbuzenství s jeho manželkou, tak i Octavianus²⁴ byl příbuzný s Caesarem pouze v ženské linii. Tento fakt ztratil na důležitosti, když ho Caesar adoptoval, ale již před tímto aktem byl Octavianus svým strýcem všemožně povyšován. Přitom bylo příbuzenství mezi nimi pouze skrze Attii, Caesarovu neteř a Octavianovou matku.

21 A po něm Shakespeare ve slavné hře Iulius Caesar.

22 Jistě by bylo možno uvést i další ženy aktivní v politice pozdní republiky, např. Brutovu matku Servilii, manželku Marka Antonia Fulvii a další.

23 Luciano CANFORA, *Gaius Julius Caesar. Demokratický diktátor*, Praha 2007, s. 33.

24 Pro větší přehlednost textu užívám jméno, které Octavianus dostal poté, co byl adoptován Caesarem, i v případech, kdy mluvím o době před adopce, a bylo by tak přesnější mluvit o Octaviovi. Stejně tak jméno Augustus, které princeps získal až v pozdějším období své vlády, používám bez časového rozlišení, protože se v odborné literatuře běžně užívá jako označení prvního římského principa.

Vztažení právní teorie k tématu

Roli, kterou mohla žena hrát v politice Augustovy doby, nedefinovala legislativa, která vnímala ženu jako osobu neplnoprávnou. Vliv, který žena vyvíjela, mohl být tedy pouze neoficiální.

V období republiky byla ideální žena ve stínu svého muže, ale některé vystoupily do popředí a skutečně politiku ovlivnily. Jediné, co ovšem mohly provést, byla motivace k rozhodnému politickému činu jako v případě Lucretiiny sebevraždy, která byla poslední kapkou v poháru nespokojenosti s vládou králů a vyprovokovala Římany k jejich vyhnání a k nastolení republiky.

S koncem občanských válek a úpadkem republikánského zřízení získává žena novou roli – stává se prostředníkem mezi mužem a jeho oprávněným zastávat vysoké funkce a nakonec i přímo vládnout.

Augustova reforma rodinného práva

Augustus a jeho představa o rodině

Augustus představil světu své pojetí rodiny všemi způsoby, které se mu jako faktickému vládci Říma nabízely. Zaprvé, zpřísnění mravů a opětovné vnesení morálky do rodinných vztahů proklamoval v projevech. Ne vždy byl v tomto úsilí úspěšný. Cassius Dio²⁵ nás obšírně seznamuje s Augustovou reakcí na uvolnění mravů i s tím, v jakém rozporu to bylo s jeho vlastním chováním k ženám. Jednou například, když apeloval na senátory, aby drželi své manželky zkrátka, sklidil výsměch a musel čelit otázkám, zda on drží zkrátka svou ženu Livii.²⁶ Zadruhé, snažil se svou vlastní rodinu prezentovat jako vzor ideální rodiny. U některých členů tak činil s úspěchem, u některých tvrdě narazil. Augustova široce rozvětvená rodina nebo alespoň její obraz v písemných pramenech zdaleka neodpovídá vzoru obnovené římské morálky. Třetí, nejúčinnější zbraní v boji za ozdravení mravů byla Augustova reforma rodinného práva. Nebo spíše nové zákony regulující rodinné právo, které Augustus během své vlády představil. Jim se budeme věnovat pozorněji níže. Nejprve si ale musíme ukázat, do jaké situace byly tyto zákony vneseny.

Společnost a rodina po skončení občanských válek

Římská říše při nástupu prvního z řady principů prošla od začátku občanské války značnou proměnou. Byla teď vskutku říší a produkty i otroci putující z provincií do Říma představovali příliv bohatství, na jaký nebyla tradiční

25 Ve své práci na Cassia Diona poměrně často odkazují. Jsem si vědoma, že je to autor pro toto období velmi nespolehlivý a přistupuji k němu tedy kriticky.

26 Cass. Dio 54, 16.

společnost připravena. *Familia* jako soudržná jednotka s všemohoucím *pater familias* se stala neúčelnou. Žena již zdaleka nebyla muži tak podřízena jako dřív, protože během poměrně dlouhého období válek muselo mnoho vdov, ať již skutečných, či slaměných, vzít běh rodiny a správu rodinného majetku do vlastních rukou. Tento proces samozřejmě nezačal za Augusta, nýbrž se vyvíjel postupně. Za jeho nástupu už byla římská společnost, a především rodinné vztahy, v jisté morální krizi a teprve následující období míru dávalo příležitost k jejich ozdravení. Tradiční ctnosti římské ženy, zmíněné v minulé kapitole, společnost stále ctily, ale nevyhledávala. Mladí muži z vyšších tříd se neženili, dávali přednost soužití s konkubínami a dědictví předali tomu ze svých nelegitimních potomků, který se jim pro adopci zdál nejvhodnější.²⁷

Kromě všeobecného úpadku mravů měla tato morální krize za následek i pokles porodnosti legitimních dětí vyšší třídy římského obyvatelstva, jinými slovy – ubývalo lidí svým rodem a původem oprávněných zastávat vedoucí funkce ve státě. Augustus se z pozice své *auctoritas*²⁸ cítil oprávněn, ba přímo povinen společnosti nabídnout, či dokonce vnutit východisko z krize, protože vlast, jejímž byl „otcem“, byla pokládána za centrum civilizovaného světa. A jelikož své právo ovládat cizí národy Římané vždy odvozovali od vlastní civilizační vyspělosti a vyššího stupně morálky, musela být tato morálka nutně ozdravena, aby právo Římanů na světovládu nezaniklo.²⁹

Posílení starobylé moci otce rodiny nad jejími členy by bylo jen nespelnitelnou iluzí, stejně jako by jí bylo obnovení republikánského zřízení, to si Augustus dobře uvědomoval. Proto stejně jako v politické sféře se sám ujal vedení státu, tak v jeho zákonech reformujících rodinné právo se rozhodující role ujímá stát, jehož on je hlavou.

Augustova rodinná legislativa

Zákony, kterými Augustus ovlivnil rodinné právo, byly *Lex Iulia et Papia Poppaea* (9 n. l.)³⁰ a *Lex Iulia de adulteriis* (koncem roku 18 př. n. l.).³¹ Účelem

27 Pál CSILLAG, *The Augustan Laws in Family Relations*, Budapest 1976, s. 55 (dále jen Pál CSILLAG, *The Augustan Laws in Family Relations*).

28 Podrobněji k Augustově rodinné legislativě v kontextu doby a Augustova konceptu vlastní vlády (zahrnující oprávněnost propůjčenou mu jeho *auctoritas*) viz Karl GALINSKI, *Augustan Culture* (Auctoritas s. 10–28, Legislativa ovlivňující morálku a sňatky s. 128–141).

29 Karl Galinski tuto teorii dále rozvíjí (Karl GALINSKI, *Augustan Culture*, Princeton 1996, s. 128–141).

30 Ve skutečnosti jde o dva zákony vydané v různou dobu. *Lex de maritandis ordinibus* z roku 18 př. n. l. a *Lex Papia Poppaea* z roku 9 n. l., ale již klasičtí právníci je chápali jako jeden zákon pod souhrnným názvem *Lex Iulia et Papia Poppaea*. (Milan BARTOŠEK, *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*, s. 170). *Lex Papia Poppaea* je pak možno chápat jako dovršení Augustovy reformy rodinného práva, který mohl uveřejnit až uvedeného roku 9 n. l., protože až v tuto dobu si mohl dovolit nařídit takto razantní zásah do rodinného práva (Pál CSILLAG, *The Augustan Laws in Family Relations*, s. 32).

31 Přestože Bartošek uvádí rok 17 př. n. l., kloním se k Csillagově tezi, která je podložena rozsáhlejší analýzou, a navíc se k roku 18 př. n. l. kloní i další historikové (FÁTHAM, s. 303; GARDNER, s. 20).

celé reformy bylo především obnovení vážnosti a pevnosti římského manželství. Všechny nově uvedené zákony vedou k upevnění manželského svazku, odstranění překážek k uzavření manželství, a nejen že podporují, ale přímo nařizují život v manželství občanům v produktivním věku. *Matrimonium*³² má pro Augusta především účel reprodukční. Porodnost byla podporována a bezdětnost trestána. Ale principovi nešlo pouze o zvýšení počtu obyvatel. Občanů jiného než římského občanství, nesvobodných či propuštěnců se zákony nedotýkaly zdaleka tolik jako vyšší vrstvy. Účelem bylo především zvýšit počet legitimních dětí ve vládnoucí třídě a udržet „čistotu“ této třídy. Především šlo o stav senátorský. Náhradou za odebrání starých pravomocí senátu udělal princeps ze senátorů a jejich rodin nejvyšší společenskou třídu,³³ již svými zákony izoloval od míšení s vysloveně nízkými společenskými třídami. V neposlední řadě se Augustus z moci své *auctoritas* cítil oprávněn zabránit dalšímu morálnímu rozkladu ve společnosti vyššími tresty za cizoložství a jiné sexuální delikty a omezením počtu nemanželských dětí. Jak dalece byla společnost jeho zákony ovlivněna, se můžeme jen dohadovat. Za důkaz toho, že všechny zákony, které zasahují mravy společnosti, jsou všemožně obcházeny, svědčí nejen dochovaná milostná poezie, například Ovidiova, ale i zmínky v pracích starověkých historiků. Suetonius v Augustově životopise tvrdí, že již za Augustova života se obyvatelstvo dodržování těchto předpisů vyhýbalo.³⁴

Lex Iulia et Papia Poppea

Nejpodstatnějším bodem prvního zákona byl povinný život v manželství. Muž se musel oženit, pokud byl ve věku od dvaceti pěti do šedesáti let a žena od dvaceti do padesáti.³⁵ Kdo tak neučinil, byl právem definován jako *caelebs*³⁶ a jako takový byl právně diskriminován. *Caelebs* nesměl dědit, a to ani v případě, pokud byl výslovně uveden v závěti. Ani řádné manželství nemohlo zaručit občanu plnoprávné postavení. Aby ho získal, musel ještě přivést na svět potomstvo vzešlé z tohoto řádného manželství. Ti, kdo žili v řádném manželství, ovšem bez potomstva, se nazývali *orbi*³⁷ a jako takoví se mohli dožadovat pouze poloviny dědictví, které jim bylo v závěti odkázáno. Zákon dále nařizoval rozvedeným a vdovám i vdovcům opětovně se oženit či provdat. Zatímco první bod zákona o povinnosti života v manželství a povinnosti rozmnožovat římský

32 Manželství.

33 Pál CSILLAG, *The Augustan Laws in Family Relations*, s. 67.

34 Suet. Aug. 34.

35 Pál CSILLAG, *The Augustan Laws in Family Relations*, s. 81.

36 Tj. neženatý. Pro přesnost budu nadále používat odpovídající latinské právnícké termíny, protože český překlad ne vždy odpovídá významu originálu.

37 Tj. bezdětní.

národ byl v souladu s klasickou morálkou, druhý bod už byl v rozporu s tradicí. Tímto zákonem tedy Augustus protičil tradiční římské morálce a nemůžeme už mluvit o snaze obnovit staré rodinné tradice.

Navíc *Lex Iulia et Papia Poppaea* obsahoval článek, který rušil podmínku často uváděnou pro nabytí dědictví v závěti, jež zakazovala vdovám znovu se provdat nebo dědicům vůbec zakazovala uzavřít manželství (z různých důvodů – pozůstavitel například nechtěl tříštit rodinný majetek).³⁸ Zákon dále zakazoval příslušníkům senátorského stavu a jejich synům a dcerám (od doby Marka Aurelia až jejich potomkům do třetí generace) ženit se s propuštěnci, herci, prostitutkami, kuplíři, odsouzenými cizoložnicemi a osobami stíhanými trestním právem.³⁹ Toto omezení senátorského stavu bylo vyváženo svolením sňatku mezi svobodným občanem a propuštěnkou. Děti vzešlé z tohoto manželství, dříve považované za nelegitimní, se nyní rodily jako plnoprávné.

Již z obsahu zákona je jasné, že byl velmi přísný a pochopitelně vyvolal mezi těmi, jichž se nejvíce dotýkal, mezi nejvyššími vrstvami, odpor. Jak píše Suetonius: „*Zákon naposled uvedený [zákon na podporu sňatků v jednotlivých stavech; pozn. aut.] vybavil poněkud přísněji než ostatní, a proto jej pro bouři odporu mohl prosadit teprve tehdy, když zrušil nebo alespoň zmírnil část trestů, prodloužil lhůtu pro obnovení manželství na tři roky a zvýšil odměny.*“⁴⁰

Lhůta pro opětovné manželství byla stanovena pro rozvod na osmnáct měsíců⁴¹ a pro vdovu dva roky. Jednou z lákavých odměn, kterou Augustus svým zákonem představil a která podporovala manželství, bylo *ius liberorum*. Zákon, jenž zbavoval matku tři a více dětí všech forem poručnictví a dělal z ní plnoprávnou osobu (*sui iuris*).⁴² Postupem času se tento zákon stal odměnou udělovanou senátem,⁴³ k čemuž vytvořil precedens sám Augustus, když právem *ius liberorum* udělil plnoprávné postavení své manželce Livii, která měla jen dva žijící syny.

Lex Iulia de adulteriis

Druhý ze zmíněných zákonů zpřísnoval zejména postih za cizoložství a měnil postup při zjišťování a souzení sexuálních deliktů. Tento zákon především dané delikty nově definoval. *Adulterium* bylo definováno tak, že se jej mohla dopustit pouze vdaná žena a muž s vdanou ženou. Tím bylo definitivně odli-

38 Pál CSILLAG, *The Augustan Laws in Family Relations*, s. 88.

39 F. Jane GARDNER, *Women in Roman Law and Society*, s. 32.

40 Suet. Aug. 34.

41 Původní lhůta, kterou musel dle Suetonia Augustus zmírnit, byla šest měsíců (F. Jane GARDNER, *Women in Roman Law and Society*, s. 52).

42 Pro propuštěnkyni byl počet dětí nutných k dosažení stavu *sui iuris* zvýšen na čtyři. (Pál CSILLAG, *The Augustan Laws in Family Relations*, s. 123).

43 Později bylo toto privilegium udělováno i mužům, a to bezdětným, čímž se úplně ztrácí smysl jeho původního určení.

šeno *stuprum*, kterého se tak dopouštěla žena neprovdaná nebo vdova.⁴⁴ Výše bylo již zmíněno, že cizoložství se v Římě nepokládalo pouze za osobní přečin, ale za újmu na cti celé společnosti. *Lex Iulia de adulteriis* šel ještě dále. Žalovat za cizoložství nemuseli provinilou pouze „poškození“, tedy manžel nebo otec, ale kdokoliv, pokud do dané lhůty (šedesát dní) tak manžel nebo otec cizoložnice neučinil.⁴⁵ Manžel, který se s usvědčenou cizoložnicí ihned nerozvedl, byl obviněn z tzv. *lenocinium*. Augustus v tomto zákoně užívá pojem, který právo znalo i dřív. *Lenocinium* bylo činností provozovatelů veřejných domů, lazebnic a lazebníků nebo osob usvědčených z kuplířství. Zde tedy získává nový obsah.

Zákon nejen zpříšňoval postihy, ale především zbavoval rodinu a hlavně manžela či otce práva soudit a trestat cizoložství v rodině. Tradiční procedurou bylo cizoložnici odevzdat k rodinnému soudu,⁴⁶ kdy *pater familias* z moci svého starodávného práva mohl provinilou dceru odsoudit až k smrti⁴⁷ a přitom mohl, ale nemusel dát na radu rodiny. Augustus zavádí *quaestio perpetua*, tedy zvláštní typ soudu, který vyřizoval všechny delikty novým zákonem definované.⁴⁸ To mělo víc oprávněných důvodů. Především zde jako v mnoha dalších případech přebírá stát představovaný Augustem odpovědnost za soukromé záležitosti Římanů. Tím praktičtějším důvodem je změna postavení ženy. Žena, která získala právem *ius liberorum* plnoprávné postavení, nebyla už v moci svého *pater familias*, natož manžela, a domácí soud nad ní tudíž neměl žádnou pravomoc. Otci zůstalo právo zabít provinilou ženu, pokud byla přistižena, ale musel přistihnout daný pár při činu v domě svém nebo svého syna a na místě zabít nejen dceru, ale i jejího milence.⁴⁹ Trestry za cizoložství byly zpřísněny. Provinilí a provinilé byli vyhoštěni na ostrov (v případě milenců každý na jiný ostrov) a jejich majetek byl zkonfiskován. Pokud by se odsouzená cizoložnice chtěla znovu vdát, nesměla si vzít za manžela svobodně narozeného Římana. Spadala do kategorie *probrosae*, tedy neplnoprávných žen, spolu s kuplířkami, herečkami a prostitutkami, z čehož vyplývala další omezení. Například nesměla svědčit u soudu.⁵⁰

44 F. Jane GARDNER, *Women in Roman Law and Society*, s. 121.

45 Pál CSILLAG, *The Augustan Laws in Family Relations*, s. 193.

46 *Iudicium domesticum*.

47 *Ius vitae necisque*.

48 F. Jane GARDNER, *Women in Roman Law and Society*, s. 123.

49 Později bylo toto právo omezeno a otec mohl dcerina milence zabít na místě jen, pokud byl neplnoprávný vinou svého povolání (herec, leno, usvědčený podle trestního práva nebo propuštěnec dané rodiny). Pál CSILLAG, *The Augustan Laws in Family Relations*, s. 190.

50 *Tamtéž*, s. 196.

Augustova reforma rodiny a její obraz na císařském dvoře

Zákony, které Augustus představil společnosti, ukazovaly ideál, jaký by si princeps pro římskou společnost představoval. Páry žijící v řádném manželství, které dají Římu co nejvíc dětí, budou si věrné a celkově budou oba manželé morálně bezúhonní. Nové zákony částečně představovaly pokus o návrat starých tradic, o oživení staré morálky, ale zároveň byly značně progresivní tím, že omezovaly již tak nevýraznou moc otce rodiny, dávaly ženě po splnění dané podmínky plnoprávné postavení anebo ignorovaly tradiční vážnost, jaké se těšila nikdy znovu neprovdaná *univira*.

Augustova rodina měla být obrazem ideální rodiny, leč nebyla. Jeho dcera a vnučka byly vyhnány pro cizoložství. Přestože rodiny ve společnosti princeps nepodporoval, sám inicioval hned čtyři ve vlastní rodině. Přes propagaci ideálu, jakým byla rodina s minimálně třemi dětmi, měl sám jen jednu dceru a jeho manželka, ač matka pouze dvou synů, obdržela z jeho vůle plnoprávnost na základě *ius trium liberorum*. Jeho neteř Antonia se po smrti manžela Drusa nikdy neprovdala.

Přesto je možné vysledovat, jak sám Augustus ženy ve své rodině prezentoval římské veřejnosti. V císařské rodině se tak našly představitelky všech z tradičních ctností, ke kterým se snažil společnost navrátit.

Ženy v Augustově rodině

Na Augustově dvoře⁵¹ počtem ženy muže převyšovaly a všechny tyto osobnosti měly místo v principově sňatkové politice i v jeho propagaci vlastní osoby. Dobrým příkladem je oltář *Ara pacis*, kde jsou v římském umění poprvé zobrazeny ženy spolu s muži (mimo obrazy bohů a bohyň) a plní zde důležitou funkci především tím, že představují pojítka mezi zakladatelem Augustem (potomkem božského Iulia) a jeho následníky z vládnoucí dynastie.⁵²

Nejvýraznější osobností na Augustově dvoře byla jeho manželka Livia Drusilla, kterou podle slov historika Suetonia Augustus „obzvlášť miloval a vytrvale ctil.“⁵³ Před sňatkem s Livií byl dvakrát ženatý. Prvním politickým sňatkem, nikdy nenaplněným, byl svazek s Claudií, nevlastní dcerou Marka Antonia. A podruhé byl ženatý se Scribonií, tchyní Sexta Pompeia. S tou se rozvedl hned, jak mu porodila dceru Iulii, kterou si poté odvedl do svého domu. Ani

51 Ze stylistických důvodů budu i nadále používat toto označení. Ačkoliv současníci sotva mluvili o „dvoře“ a i pojem „*domus Augusta*“ je mladšího data. Začal se užívat mezi léty 15–20 n. l., tedy až za vlády Tiberia (M. CORBIER, *Male Power and Legitimacy Through Women*, s. 178).

52 Více o *Ara pacis* viz Karl GALINSKI, *Augustan Culture*, s. 141–155, o jeho vtahu k ženské otázce viz FATHAM, *Women in the Classical World*, s. 307–308.

53 Suet. Aug. 62.

jedna z jeho prvních manželek příliš nezasáhla do rodové politiky. Ke své sestře Octavii se choval „s mimořádným ohledem“,⁵⁴ ačkoliv i ji po smrti prvního manžela využil k politickému sňatku s Markem Antoniem. Když ten spáchal sebevraždu po prohrané občanské válce, přišla Octavia se všemi svými dětmi (z prvního i druhého manželství i s Antoniovými dětmi z předchozího manželství) na Augustův dvůr. Ze života dcer, které do domu přivedla, víme něco více o starší ratolesti z prvního manželství s Claudiem Marcellem. Tato dcera jménem Marcella byla provdána nejprve za Augustova přítele a spolupracovníka Marka Agrippu a posléze za Iula, syna Marka Antonia, vychovávaného v Augustově rodině. O její mladší sestře, taktéž jménem Marcella, mnoho nevíme. Z manželství s Markem Antoniem měla Augustova sestra rovněž dvě dcery, z nichž do dějin zasáhla opět pouze jedna z nich – Antonia mladší. Ta byla provdána za mladšího ze synů Livie Nerona Claudia Drusa a již byla několikrát zmíněna. Livia přivedla do domu pouze dva syny, Tiberia a Drusa. A tak z žen, které byly součástí Augustovy politiky společně s jeho dcerou Iulií, musím zmínit ještě Agrippovu dceru Vipsanii, provdanou za Tiberia, s níž se musel budoucí císař rozvést, aby se mohl oženit s Iulií.⁵⁵

Ne všechny ženy Augustova dvora se angažovaly v politice nebo jinak využívaly svého privilegovaného postavení (že Augustova rodina byla privilegovaná jako vládnoucí, o tom není pochyb), ale všechny měly svou roli v dynastické politice. Augustus, jenž sám neměl mužské potomky, propůjčoval sňatkem s ženami ze svého příbuzenstva legitimitu mužům, kteří jinak do jeho rodiny sami o sobě nepatřili.

Jeho dcera Iulia je toho nejvýraznějším příkladem. Narodila se roku 38 př. n. l.⁵⁶ Scribonii, se kterou se Augustus ihned po narození dcery rozvedl, „když byl zhnusen zkažeností jejích mravů“.⁵⁷ Nevíme nic konkrétního o jejím dětství, snad jen obecné poznámky o stylu Augustovy výchovy. Suetonius výslovně říká, že Augustus své dcery a vnučky vychovával velmi přísně.⁵⁸ V Iuliině případě ovšem přísná výchova mnoho nez mohla. Principova dcera je ukázkovým příkladem vzpoury proti pokusu začlenit ji do obrazu bezúhonné rodiny vhodné následování celou společností. Vedla prostopášný život, libovala si v luxusu a obklopovala se mladíky se špatnou pověstí. K tomu rozhodně ne-

54 Suet. Aug. 61.

55 Pro podrobnější popis života Augustovy dcery Iulie a jejího zasazení do Augustovy politické koncepce odkazují na vlastní bakalářskou práci, kde se tématem zabývám obsírněji. (Barbora HANUŠOVÁ, *Životopis Augustovy dcery*, bakalářská práce UK PedF, Praha 2011).

56 Elaine FANTHAM, *Iulia Augusti*, New York, 2006, s. 22.

57 „*morum perversitatem eius*“ (Suet. Aug. 62).

58 „*Filiam et neptes ita instituit, ut etiam lanificio assuefaceret vetaretque loqui aut agere quicquam nisi propalam et quod in diurnos commentarios referretur*“ (Suet. Aug. 64).

oplývala pokorou a úslužným vyjadřováním ani vůči svému otci.⁵⁹ Osudného roku 2 n. l., kdy vinou skandálního incidentu vyšlo najevo její chování, které se přičilo především nově zavedeným zákonům proti nemravnosti, byla vyhánána na ostrov Pandateria, kde byla nucena žít v askezi. Později jí byl povolen návrat na pevninu do města Rhegium poblíž sicilského pobřeží, ale plného odpuštění se jí nikdy nedostalo.⁶⁰ Až do zmíněné chvíle Augustus toleroval fakt, že se jeho dcera do rodinného obrazu vytvořeného k propagaci ideálních ctností odmítá začlenit. Její role v Augustově rodinné koncepci byla totiž úplně jiná. Augustus neměl mužského následníka, a přesto je v jeho chování patrná snaha někomu „odkázat“ vládu nad Římem. Potomka z vlastní krve mohl získat pouze z Iulie, jinou dceru neměl. Postupně provdal svou dceru za tři vyvolené nástupce, za Claudia Marcella, Marka Vipsania Agrippu a pozdějšího císaře Tiberia. Ač vyššího než kojeneckého věku se dožily jen děti z druhého manželství, svou roli tak Iulia splnila. Dva ze synů Marka Agrippy, Gaius Caesar a Lucius Caesar, byli až do své smrti veřejností i Augustem chápáni jako principovi následníci.

Augustus byl přeborníkem ve veřejné propagaci svých ideálů a zde měly všechny ženy v jeho rodině samozřejmě své dané místo. Nejenom, že všichni císaři iuliovisko-claudiovské dynastie bezpochyby zdůrazňovali sňatek nebo příbuzenství se ženami jako pojitko s prvním císařem Augustem a tedy oprávnění k vládě.⁶¹ Již byla zmíněna Augustova představa o rodině, jejímž hlavním principem bylo obnovení tradiční římské morálky. Nemůžeme říci, jak dalece byl obraz členů císařské rodiny v pramenech ovlivněn samotným Augustem ani jak dalece bylo vystupování členů jeho domu na veřejnosti dáno dopodrobna vytvořeným programem. Jinak řečeno, nemůžeme říci, zda nejvýraznější osobnosti na prvním císařském dvoře v Římě byly takové, jaké se z pramenů zdají být. Připodobnění některých z nich k legendárním hrdinkám z republikánské historie Říma se totiž nabízí až příliš očividně.

Ačkoliv je Tacitův nelichotivý obraz Livie jako travičky a pletichářky, která stojí za všemi špatnostmi v císařské rodině, velice pevně zakořeněn v našem povědomí (především díky světoznámému románu Roberta Gravesa *Já, Claudius*, jenž vycházel prakticky výhradně z Tacita jako ze svého zdroje), není to zdaleka jediný obraz nabízený prameny. Vliv, jaký na svého muže Li-

59 Nejvíce o Iulii jako ženě se dozvídáme od Macrobia (*Saturnalia*, kniha II., kapitola 5). Tento autor nám (prostřednictvím anekdotických příhod) podává jako jediný určitější zprávu o Iuliině charakteru.

60 „Eodem anno Iulia supremum diem obiit, ob impudicitiam olim a patre Augusto Pandateria insula, mox oppido Reginorum, qui Siculum fretum accolunt, clausa.“ (Tac. Ann. 1, 53).

61 Nejdále zašel Caligula. V touze zatajit původ matky Agrippiny, která byla dcerou Iulie a Marka Agrippy, prohlásil, že Augustus spáchal incest s vlastní dcerou. Tím by pocházel od Augusta z obou stran a eliminovat tak rušivý prvek, a to svého dědečka Marka Agrippu, který byl lidového původu a nebyl s císařskou rodinou sprízněn pokrevně. (Suet. Cal. 23).

via měla, je ovšem nepopíratelný. I Suetonius říká, že pokud chtěl rozmlouvat princeps se svou vlastní ženou o závažném tématu, připravoval si projevy písemně.⁶² Livia si zvykla uplatňovat skrze Augusta politický vliv, o tom svědčí i konflikt s Tiberiem, který ačkoliv zpočátku jeho korespondence nesla kromě jeho vlastního jména i jméno jeho matky,⁶³ se snažil z jejího vlivu vymanit. Silně se ohradil například, když mu senát chtěl přiřknout jako oficiální titul *Liviin syn*.⁶⁴ Politický vliv ale nebyla ta z ctností, které by Augustus a jeho propaganda v umění a veřejném mínění chtěli u Livie zdůrazňovat.

Livia byla zpodobňována především jako ideální manželka a matka. Stejně jako Augustus zdůrazňoval svou skromnost a skromný životní styl, totéž dělala Livia. Ačkoliv šlo o nejbohatší manželský pár v Římě, Augustus dle Suetonia nosil roucha upředena výhradně svou manželkou, dcerou a vnučkami.⁶⁵ Oddanost a věrnost danou pro ideální římskou ženu jistě nemusíme přičítat nutně pouze propagandě. Kdyby existovaly mezi manžely rozpory nebo kdyby se Livia dopustila přestupku proti manželské věrnosti, jistě by nám to proti ní silně zaměřený Tacitus a věčně drbů lačný Suetonius neopomněli sdělit. Livia představovala také symbol mateřství, což dokazuje především její připodobnění k Ceres, bohyni plodnosti.⁶⁶ Tento fakt je celkem ironický, vezmeme-li v úvahu, že z manželství s Liví neměl Augustus žádné potomky a tato skutečnost ho vedla k nutnosti hledat dědice mimo vlastní pokrevní linii.⁶⁷ Přestože sama neměla tři děti, byla jí právem *ius trium liberorum* udělena plnoprávnost. Pouze u Suetonia nalezneme zmínku o početí v tomto manželství, které skončilo potratem,⁶⁸ ale ani to by ji neopravňovalo k titulu *matky třech*, protože zákon se vztahoval pouze na žijící potomky. Jasper Burns ve svém stručném díle navrhuje, že by toto právo mohla dostat v souvislosti s adopcí Gaia a Lucia (vnuků) Augustem.⁶⁹ Je ovšem pravda, že senát si během času zvykl udělovat toto právo jako odměnu a právě tento Augustův čin mohl být precedentem.⁷⁰ Mateřská role Livie se nejvíce odrážela ve vlivu, jaký měla na své syny, a úcta k matce byla pro Římana obligátní, jak jsem již ukázala na příkladu Coriolana a jeho matky Veturie. Zajímavé je, že mateřská role se nezdůrazňovala u Augustovy dcery Iulie, která porodila dětí přinejmenším šest. Možná by

62 Suet. Aug. 84.

63 Cass. Dio. 57,12.

64 Tac. Ann. 1, 14.

65 Suet. Aug. 73.

66 Jasper BURNS, *Great Women of Imperial Rome*, s. 9.

67 Dnes víme, že těžko můžeme označovat za hlavního viníka bezdětnosti v páru pouze ženu. V antickém Římě, ovlivněném Aristotelovým pohledem na ženu stejně jako po celý středověk padla volba ovšem automaticky na ženu.

68 Suet. Aug. 63.

69 Jasper BURNS, *Great Women of Imperial Rome*, s. 9.

70 Pál CSILLAG, *The Augustan Laws in Family Relations*, s. 124.

byla tato role v přímém kontrastu s jejím chováním⁷¹ nebo měla v Augustově propagandě jiné místo, a to nikoliv jako matka, ale jako manželka. Augustus navíc své vnuky označoval za své syny, což bylo po adopci zcela oprávněné.

Mladší z dcer Augustovy sestry Octavie Antonia byla svým chováním, postavením i vlastnostmi typickou ženou, manželkou i matronou ze starých časů. Všechno v jejím životě odkazuje na oddanost ke starým římským ctnostem⁷² pro ženu typickým. Byla vzornou manželkou mladšímu Liviinu synu Drusovi, jejich manželství proslulo vzájemnou láskou a harmonií.⁷³ Suetonius říká, že s Drusem měli několik dětí, z nichž přežili otce pouze Germanicus, Livilla a Claudius.⁷⁴ Antonia možná nebyla zrovna milující matkou, především v případě mladšího syna Claudia (nazývala ho lidskou zrůdou⁷⁵). Navíc svou dceru Livillu, která se provinila nejenom cizoložstvím s kariéristickým poradcem císaře Tiberia, ale i podílem na vraždě svého manžela, potrestala sama, nechala ji vyhladovět.⁷⁶ I v tomto případě ovšem jednala v souladu s tradicí, protože nad cizoložnicemi míval pravomoc domácí soud, který rozhodoval o jejich životě a smrti. O Antoniiné mateřské roli ovšem rozhodl fakt, že byla matkou velmi oblíbeného a všemi přednostmi obdařeného Germanika, jenž byl po Augustově smrti a víceméně vynucené adopci Tiberiem prvním dědicem trůnu. Antonia snad jako jediná v Augustově rodině plnila dokonale funkci připomínky starých časů, římských republikánských rodinných tradic, a veřejnost ji za to patřičně ctěla.

Závěr

Augustův dvůr nebyl pouhým seskupením rodinných příslušníků. Rodina prvního římského císaře skutečně byla politickou jednotkou, kde každá osobnost měla jasně danou roli.

Je jisté, že žena Augustovy doby nebyla toutéž ženou jako žena žijící v republikánském období. Proces ženské emancipace velmi pokročil, ačkoliv stále musíme mít na paměti, že tato emancipace se týká pouze vyšších společenských vrstev. Emancipační proces ovšem nebyl postižen v legislativě, z právního hlediska byla stále žena vůči muži v podřízeném postavení. Jako jistý posun se jeví pouze upouštění od manželství typu *cum manu* a příklon

71 Albert Earl Pappano ji ve svém životopise nejmladšího syna Agrippy Postuma nazývá dokonce „výrazně nemateřskou“ (orig. *Extremely unmaternal*), Albert Earl PAPPANO, *Agrippa Postumus*, *Classical Philology* 36, 1941, s. 31.

72 Tj. k *virtutes*.

73 Jasper BURNS, *Great Women of Imperial Rome*, s. 26.

74 Suet. Claud. 1.

75 „*Mater Antonia portentum eum hominis dicitabat, nec absolutum a natura, sed tantum incohatum; ac si quem socordiae argueret, stultiorem aiebat filio suo Claudio.*“ (Suet. Claud. 3.).

76 Cass. Dio 58, 11, 7.

k variantě *sine manu*. Tento posun ovšem není dokladem toliko ženské emancipace, protože ženu v žádném případě nezbavuje poručnictví muže, ale je spíš dokladem nechuti rodin tříštit svůj majetek. Změnu v legislativě, která naznačuje postup emancipačního procesu, přinesl až sám Augustus. Touto změnou bylo nepochybně *ius trium liberorum*, kterým mohla žena získat plnoprávné postavení a zbavit se tak poručnictví muže. Nebylo sice pouze na ní, ale i na manželovi a přírodě, jak podmínky k udělení tohoto práva splní, ale do jisté míry bylo v její moci se o to přičinit. Tím, že Augustus tímto právem udělil plnoprávnost své manželce Livii, ačkoliv dané podmínky nesplňovala, a udělil tak ženě čestné privilegium, také zavedl *precedens* ženskému postavení velmi přínosný.

Výše představený pohled na reformu rodinného práva a pečlivost, s jakou se jí Augustus věnoval, ukazuje, že v jeho politické koncepci měla propagace ideálu rodiny nezastupitelné místo; propagace ideálu, pro který princeps využil na prvním místě členy své rodiny, mezi nimi ženy. Jakkoliv si někdy může protiředit skutečnost známá z pramenů a obraz, jaký Augustova propaganda těmto ženám vytvářela,⁷⁷ faktem zůstává, že pro pochopení Augustovy politiky v oblasti rodinného práva jsou role přidělené ženám v jeho rodině stěžejní. Ovšem ženy měly v Augustově politice ještě jedno důležité místo než jen pouhou propagaci jím ctěných ideálů.

Myšlenka předávání panovnické legitimacy v iuliovsko-claudiovské dynastii přes ženské potomky sice není v české literatuře patřičně doceněna, ale přesto byla pro historii první římské panovnické dynastie klíčová. Tento princip nebyl nikde zakotven v legislativě, a přesto všechny generace této dynastie odkazovaly na ženské příbuzné a manželky, aby vysledovaly linii k zakladateli Augustovi. Nejenže to společnost považovala za samozřejmé, ale také to po císařích vyžadovala, jak ukázal například sňatek císaře Claudia s Agrippinou mladší, ke kterému došlo na popud ze senátorských řad.⁷⁸ I zdánlivě šílené tvrzení císaře Gaia, známého jako Caligula, o incestu spáchaném Augustem s dcerou Iulií lze v tomto světle vidět jako pokus o zdůraznění spřízněnosti s Augustem, spřízněnosti skrze ženu, aby Caligulova vláda byla považována za legitimní.⁷⁹ Tento princip zanikl s první římskou dynastií. První vladař z dy-

77 Např. Augustovo a Liviino manželství bylo bezdětné, a přesto byla Livia zobrazována jako bohyně plodnosti Ceres. Iulia měla být vzornou manželkou hned třem mužům Augustem vyvolených k nejvyšším funkcím, leč byla vyhnána za prohršek, který nově definoval a právně upravil právě její otec, tedy za cizoložství.

78 „*Verum inlecebris Agrippinae, Germanici fratris sui filiae, per ius osculi et blanditiarum occasiones plectus in amorem, subornavit proximo senatu qui censerent, cogendum se ad ducendum eam uxorem, quasi rei p. maxime interesset, dandamque ceteris veniam talium coniugiorum, quae ad id tempus incesta habebantur.*“ (Suet. Claud. 26.)

79 Legitimní nikoliv legální. Je nutné stále mít na paměti, že tento princip nikdy nebyl zakotven právně a lze ho pouze vysledovat v činech císařů z iuliovsko-claudiovské dynastie.

nastie následující Vespasianus už měl vlastního syna, který mohl nastoupit po něm a tento princip za jeho vlády tedy mizí. Muži v iuliovsko-claudiovské dynastii, tedy Augustus, Tiberius, Caligula, Claudius i Nero, jako syn Augustovi pravnučky Agrippiny, tento postup využívali, jak dokazují výše uvedené citace z písemných pramenů. Předložená studie se zabývá především Augustovou politikou v oblasti rodinného práva, vysvětluje, jak Augustus sám využíval tento trend. Téma přenosu panovnické legitimacy na muže po Augustovi následující nebylo zdaleka vyčerpáno, a poskytuje tak prostor k dalšímu bádání.

Petr KUBÍN (ed.), *Svatý Václav. Na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého.*

Praha, Univerzita Karlova – Katolická teologická fakulta 2010, 450 s., ISBN 978-80-87258-23-1

Kmotrem „nového svatováclavského sborníku“, svým způsobem volně navazujícího na tři objemné svazky z let 1934–1939, byl zjevný vědecký a ideový kompromis. Poté, co větší část vědecké komunity uznala jako datum skonu českého patrona 28. září 935, nepřipadá dost dobře v úvahu spojovat jubilejní slavnosti a vzpomínky s rokem 929, do něhož staroboleslavskou vraždu klade legenda tzv. Kristiána a nepřímo též první slovanská svatováclavská legenda. A tak kolokvium *Svatý Václav a jeho kult* uspořádala Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy v listopadu 2008, zdůvodňujíc je výročím narozením křesťanského martyra, ač rok 908 bychom v pramenech marně hledali a badatelé k němu dospěli pouze na základě krkolomné kombinace několika ne zcela spolehlivých údajů. Pro oslavy a pořádání konferencí se ovšem v českém prostředí vždy najde jak záminka, tak dostatek finančních prostředků.

Tímto konstatováním nemíním nijak snižovat vědeckou hodnotu příspěvků, které na kolokviu zazněly a jež shrnula graficky pozoruhodná publikace, vytištěná na opravdu kvalitním papíře. Kdo od knihy očekává převratné poznatky, bude možná zklamán, neboť sborník má v zásadě bilanční charakter a obsahuje vesměs již dříve prezentované výsledky základního výzkumu. Podle mého mínění proto osloví spíše širší kulturní veřejnost, zatímco odborník využije svazek, příznačně věnovaný památce Dušana Třeštíka, jako užitečné kompendium. Právě bilanční ráz publikace však poskytuje recenzentovi příležitost přehledně rekapitulovat přínos novějšího bádání o svatováclavské problematice, bezprostředně se týkající i počátků českého státu, přijetí křesťanství, kontinuity národního vědomí a klíčové dějinné tradice.

Pro první okruh otázek má zásadní význam příspěvek *Jiřího Slámy*, resumující poslední zjištění spjatá s Václavovou osobností a jejím působením. Zájemce se z něho doví, že opevnění Pražského hradu vzniklo za vlády knížete Spytihněva I., že budečská škola, v níž malý Václav údajně získával první vzdělání, neexistovala, že družina českého knížete četla přibližně sto mužů, že Václav byl opravdu ženatý, že se závěry Emanuela Vlčka o Václavově stáří (podle známého antropologa se narodil v letech 890–895) nezakládají na hodnověrné metodě, že si Václav v legendách počíná jako přívrženec gorzské reformy benediktinského řádu (Oldřich Králík svého času pomýšlel na reformu clunyjskou) a že mnohoženství v Čechách 10. století bylo, jak ostatně

už dlouho tvrdí Petr Charvát, nesporným faktem. Sláma přijímá též závěry archeologa *Jana Frolíka*, který ve svém článku opětovně doložil, že Svatovítská rotunda měla původně jedinou (východní apsidu), k níž po translaci Václavova těla přibyla apsida jižní, zatímco dříve uvažovanou existenci západní apsidy archeologický výzkum neprokázal. Slámovo a Frolíkovo rezervované stanovisko souzní s míněním *Petra Sommera* (do sborníku přispěl článkem o charakteru českého křesťanství Václavovy doby), jenž podstatně redukoval počet známých kamenných křesťanských kostelů v Čechách 10. století, byť o stáří svatopetrské rotundy na Budči nikdo nepochybuje. Na druhé straně *Ivana Boháčová*, zasluživší se svého času o senzační objev zbytků hradby, vybudované „opere Romano“ na hradišti ve Staré Boleslavi, nevylučuje možnost, že kostel sv. Kosmy a Damiána, u něhož kníže Václav zahynul, byl z kamene. Archeologicky jeho existenci ovšem doložit nelze, neboť stával v místě dnešní východní krypty staroboleslavské baziliky, založené Břetislavem I. Tato trojlodní stavba, zasvěcená svatému Václavu, je podle autorky nejcelistvěji dochovanou raně románskou architekturou v Čechách, časově předcházející založení sou sedního kostela sv. Klimenta.

Sebevědomí archeologů, podpořených příslušností k relativně „tvrdé“ vědě i nespornými úspěchy při odhalování počátků českého státu, má své limity, poněvadž se ani jejich (zdánlivě celistvé a logicky strukturované) interpretace neobejdou bez četných hypotéz. Pomiňme v daném kontextu okolnost, že i obecně přijímané schéma o středočeské přemyslovské doméně, vymezené soustavou hradů (hradišť), utrpělo v posledních měsících trhliny a setrvejme u článků otištěných ve sborníku. Na hypotézách spočívá též poutavý výklad *Petra Charváta* o vzniku Pražského hradu, který postupně obklopil posvátný pohanský pahorek Žiži (známý z Kosmovy kroniky), v jehož blízkosti se nacházel proslulý kamenný stolec, od 9. století intronizační místo přemyslovských panovníků. Teprve kníže Václav se však odvážil narušit tradici a vybudovat na místě spojeném s pohanským božstvím, obdobou asijského Mithry (odtud se prý prostřednictvím výslovnosti Mira dostal pojem do slovanského lexika v podobě *mir*), křesťanský chrám svatého Víta, zatímco jeho předci opatrně budovali křesťanské svatyně v sousedství pohanského sakrálního území. Charvátovo pojetí, podrobně zdůvodněné v jeho knize *Zrod českého státu* (Vyšehrad, Praha 2007, s. 136–150), vychází sice z imponující komparace, budí však pozornost především provokativností i lehkostí, s níž myšlenkový konstrukt staví proti střízlivým pokusům o rekonstrukci dílčích aspektů minulosti.

Polemický tenor číší i ze statí numismatika *Zdeňka Petráně*, rozhodně a přesvědčivě vyvracejícího dlouho diskutovanou možnost, že ražba českých denárů začala již v průběhu Václavovy vlády, a klasického filologa *Jana Kalivody*. Jeho pozoruhodný pokus zasadit václavsko-ludmilské legendy do vývoje

žánru v evropském měřítku se obešel bez přihlednutí k pracím Hošnovým i Králíkovým, zato zpochybnil Třeštíkovy výklady o Václavově translaci a kanonizaci. Podle Kalivodova soudu musela základní část legendy *Crescente fide* vzniknout již v první polovině 10. století, neboť Boleslav v ní vystupuje jako zlosyn. To by bylo zhora nemožné později v případě panovníka, který v závěru života prosadil bratrovu kanonizaci a usiloval o zřízení pražského biskupství. Mezi léta 963–972 posouvá Kalivoda zrod legendy Gumpoldovy, zatímco v podání tzv. Kristiána spatřuje snahu o integraci dvou tehdy existujících pojetí (slovanského a latinského) „ještě krátkých českých církevních dějin“. Dlouholeté spory o interpretaci počátků českého státu a křesťanství, úzce související s datací a filiací václavsko–ludmilských legend, tak zdaleka nekončí, byť do nich archeologové vnesli nejeden zásadní a osvěžující podnět.

S lítostí přiznávám, že mě druhá polovina sborníku, věnovaná 11.–20. století, tj. fakticky svatováclavské tradici, zaujala podstatně méně. Snad proto, že v ní ubylo kontroverzních problémů, možná proto, že většinu pojednávaných témat relativně dobře znám. V standardně zpracované stati *Josefa Žemličky* o projevech svatováclavské úcty v 11.–13. století si dovoluji upozornit na postřeh, jak dlouho zůstávalo jméno Václav vyhrazeno pouze příslušníkům přemyslovského rodu. *Zdeňka Hledíková* by jistě mohla prodlévat u václavského kultu v lucemburských Čechách v rozsáhlejší příspěvku, stránkový limit ji však přiměl, aby se zastavila u jeho prvního doloženého projevu ze strany Karla Lucemburského. Pozdější český král a římský císař inicioval roku 1338 jmenování Mikuláše Eberhardova z Brna biskupem v tyrolském Tridentu a zřejmě též udělení svatováclavské plamenné orlice do znaku zdejšího biskupství. Svátý Václav tak měl zdůraznit nároky Lucemburků jako českých králů na sporné teritorium Tyrolska, které však dynastie záhy ztratila. Zrod známé Karlovy svatováclavské legendy, vlastně breviářového čtení, autorka klade do let 1344–1359, polemizujíc tak s datacemi Antona Blaschky a Anežky Vidmanové.

Mezi nejvýraznější projevy Karlova obdivného vztahu k přemyslovskému mučedníkovi patřilo (vedle zbudování Svatováclavské kaple s nádherou světcovou tumbou) zhotovení svatováclavské koruny, jejímž vzhledem i funkcí se dlouhodobě zabývá *Karel Otavský*, známý českému čtenáři spíše z katalogových hesel než fundamentální německou knihou o českém královském diadém. V recenzované publikaci pouze stručně shrnul své předchozí poznatky, zdůrazniv, že koruna zřejmě nespočívala na relikviářové schráně s Václavovou lebkou neustále, nýbrž možná jen ve výroční dny světcovy smrti. Rovněž *Jaromír Homolka* se zastavil u svého oblíbeného tématu a podtrhl podvojnou významovost panovnických náhrobků ve Svatovítské katedrále. Parléřovská huť, inspirovaná zahraničními vzory, je ztvárněna u vědomí, že pohřbení vládci jsou zároveň živí i mrtví, proto současně stojí i leží. Na-

proti tomu plastika „věčného knížete“ ve Svatováclavské kapli se, akcentujíc jeho nadpozemskost, „vznáší“, a zároveň formálně i významově předjímá typy tzv. krásných madon.

Ani husitské a pohusitské období svatováclavskou tradici neoslabilo. *František Šmahel* správně poukázal na národní rozměr Václavova kultu, který již předhusitská epocha využívala proti českým Němcům, i na vyzývání svatého Václava pražskými husity. Přitakává názoru Emila Pražáka o vzniku páte strofy Svatováclavské písně se známým dvojverším (*nedej zahynouti / nám ni budoucím*) v Praze, ohrožované během léta 1420 Zikmundovými křižáky, a zmlčeně tak polemizuje se skeptickým míněním Jana Lehára. Obzíravě a poučeně pak Šmahel sleduje funkci Svatováclavského chorálu v kališnickém i katolickém prostředí. Stati historiků umění, věnované vrcholně a pozdně středověkým zobrazením knížete Václava v českém soustátí i za jeho hranicemi (*Jan Royt, Jiří Kuthan, Aleš Mudra, Michaela Ottová*), kolísají mezi deskriptivním a sémiotickým přístupem, přinášejíce ne jeden cenný postřeh.

Kupodivu slabě je na stránkách sborníku zastoupena barokní epocha. Toliko dva příspěvky nemohou ani částečně pokrýt bohatství i složitost problému, zvláště když se zabývají specifickými otázkami. Do evropských souvislostí zasazený příspěvek *Jiřího Mikulce* pojednává o nepočtených náboženských bratrstvech nesoucích Václavovo jméno a na původním výzkumu založená stať *Radka Lungy* a *Václava Petrboha* se věnuje svatováclavskému kultu v bavorském Oberlauterbachu a příslušné knižní produkci. Ještě hůře dopadlo 19. století (studie *Václava Babičky* o obraně knížete Václava historikem Josefem Kalouskem) a jen o něco lépe následující dramatický věk (z rozsáhlého pramenného výzkumu vycházející příspěvek *Viktora Velka* o svatováclavské hudební tradici za první světové války, zejména v prostředí českých legií, a přehledně koncipovaná stať *Jaroslava Šebka* o rozporuplnosti svatováclavské tradice v období první republiky a protektorátu).

Nezbývá proto doufat, že budoucí „svatováclavský sborník“, pokud vůbec vyjde, se chopí závažného tématu, souvisejícího s českou národní identitou, proporčněji a vyváženěji. Velké téma stěžejní české dějinné tradice i kultury by si ovšem zasloužila komplexní a syntetické zpracování. Zůstává otázkou, zda česká humanistika nalezne k zdolání tohoto úkolu dostatek sil.

Petr ČORNEJ

Igor NĚMEC, *Práce z historické jazykovědy*, Robert Dittmann – Hana Sobalíková – Miloslava Vajdlová (eds.).

Praha, Academia 2009, 510 s., ISBN 978-80-200-1820-5

Recenzovaná publikace byla vydána u příležitosti nedožitých 85. narozenin legendární postavy české historické jazykovědy Igora Němce (1924–2005). Je to v krátké době již druhý významný knižní počín, jímž oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky vzdává hold svému dlouholetému členu, vůdčí osobnosti redakce *Staročeského slovníku* a jeho pozdějšímu hlavnímu redaktorovi. Výboru *Práce z historické jazykovědy* předcházela v roce 2004 výpravná publikace *Verba et historia, Igoru Němcovi k 80. narozeninám*, sborník referátů ze stejnojmenné konference. Název sborníku byl zároveň aluzí na nadčasově populární dílo *Slova a dějiny*, jež vydal v roce 1980 kolektiv autorů *Staročeského slovníku* právě pod Němcovým vedením.

Práce z historické jazykovědy jsou sdruženy do pěti hlavních kapitol podle svého obsahového zaměření – *Historická lexikologie*, *Historická lexicografie*, *Slovotvorba a slovní druhy*, *Etymologie* a *Historická sociolingvistika*. Knihu uzavírá citlivě napsaný medailon z pera Milady Homolkové, soupis Němcových prací a soupis příspěvků věnovaných jeho jubileím.

V rámci hlavních kapitol jsou jednotlivé studie řazeny chronologicky, což – spolu se *Soupisem prací Igora Němce* – dobře umožňuje sledovat vývoj jeho odborných zájmů v historickém kontextu 2. poloviny 20. století a počátku století dvacátého prvního. Po roce 1989 např. za povšimnutí stojí intenzivní zájem o sakrální výrazy a jejich etymologii, v 2. polovině 90. let zájem o legionářskou tematiku. Svorníkem obepínajícím téměř padesátiletí autorovy vědecké práce se staly studie reflektující jeho celoživotní lásku k historické slavistice: je zde přítomna jak Němcova nejstarší rozsáhlejší studie *O slovanské předponě po- slovesné* z roku 1954 (s. 233–250), tak studie z roku 2001 *Etymologická hodnota kontextové spojitelnosti u lexikálních responzí* (s. 394–397). Nad zařazením některých studií k zvolenému okruhu váhám – např. téma hned úvodní stati kapitoly *Historická lexikologie (Nadbytečnost jako činitel vývoje slovesné morfologie slovanské)* interferuje jak s pohledem morfologickým, tak slovtvorným. Uvítala bych rozsáhlejší ediční poznámku, v níž by bylo vysvětleno kritérium výběru uveřejněných studií. Tvrzení „výbor obsahuje studie, stati a články otištěné v časopisech a sbornících, v současné době ne vždy dobře dostupných“ (předmluva) totiž nevyznívá bezezbytku přesvědčivě za situace, kdy z šedesáti devíti uveřejněných statí jich osmačtyřicet pochází z periodik běžně dostupných, někdy dokonce již přístupných z veřejných elektronických

zdrojů (*Naše řeč*), či z velké části digitalizovaných (*Slovo a slovesnost, Listy filologické, Slavica*). Naopak plně oprávněně se zdá zařazení příspěvků ze zdrojů, které skutečně mohou být širší odborné veřejnosti hůře dostupné – *Slawische Wortstudien, Wiener Slavistisches Jahrbuch*, ale i *Prace filologiczne* aj.

Zmíněný rozpor poněkud osvětluje anonce knihy na internetových stránkách nakladatele; podle ní si sborník kladl za cíl přinést Němcovy práce „zásadní“. Z tohoto úhlu pohledu je potom pochopitelné, že výběr z ústředních bohemistických a slavistických časopisů byl nevyhnutelný – do výboru např. byla zahrnuta „teoreticky nejvýznamnější a koncepčně přelomová stať“ (s. 485) *Slovo a význam v historickém slovníku*, uveřejněná v 26. ročníku *Slova a slovesnosti*, (zde s. 173–184) nebo dnes už klasický článek *Vztah centrum – periferie v lexikologickém vývoji* (s. 75–79). Zařazeny jsou ale i práce zabývající se jazykovou analýzou převážně ze synchronního hlediska (*Význam deminutiv a jejich spojitelnost s jinými slovy v kontextu*, s. 85–88).

Pokud bylo cílem představit dílo Igora Němce v úplné plasticitě, potom lze konstatovat, že tento záměr se autorům podařil. Šťastnou ruku měli editoři nejen při výběru studií, které znamenaly významný mezník oboru ve své době, ale i při výběru studií, které jsou bezprostředně živé ještě v současnosti, a to včetně oblastí aplikované lingvistiky. Například postulát „rozdíl ve valenčním potenciálu je závažný při zjišťování rozdílu lexikálně významového“ (s. 62) v souvislosti s polysémními slovesy by jako teoretické lingvistické východisko zasloužil vytesat zlatým písmem i do současných učebnic didaktiky syntaxe a slohu. Zřetel didaktický, který jako učitelé nemůžeme neocenit, lze vysledovat např. i ve studii *Hodnota slov na okraji naší mateřštiny* (s. 109–113). Podnětná je zejména Němcova myšlenka „okrajová slova [...] nezřídka zachovávají cenné informace o sociálně-kulturní historii českého národního společenství, jež usnadňují četbu klasických děl naší literatury. [...] I když jsou to slova z jazyka ustupující, jejich znalost žákům přibližuje národní historii i kulturní dědictví a umožňuje jim číst českou klasickou literaturu bez komentáře.“ (s. 110, 112) V jejím kontextu by bylo užitečné znovu se zamyslet nad současnými tendencemi ve výuce české literatury – srov. např. na loňské mezinárodní konferenci *Minulost, přítomnost a budoucnost v jazyce a v literatuře* v Ústí nad Labem živou diskusi na téma, zda zpřístupňovat starší literární díla formou jazykových modernizací, či zda jazyk těchto děl vnímat jako kulturní a historickou hodnotu, která by neměla být přizpůsobována měnícím se potřebám přítomné doby. Závěrečné studie z historické sociolingvistiky se myslím svou nadčasovostí a originalitou dosud pohybují mimo hodnotitelné kategorie, respektive vysoko nad nimi.

Navzdory těmto pochvalným hodnocením však (s přihlédnutím ke skutečnosti, že si publikace neklade za cíl přinést souborné dílo Igora Němce) vystupuje znovu do popředí otázka kritérií výběru jednotlivých studií, a to v případě

zařazení statí obsahujících příbuzné, či dokonce doslovně opakované pasáže – byť přirozeně vždy ukotvené v rozdílném kontextu a řádně proodkazované (tak je tomu např. na stranách s. 31–32 a s. 47–48). Tato skutečnost, která by nevadila u souborného díla, v případě díla výběrového pozorného čtenáře poněkud ruší. Je proto otázkou, zda namísto jedné či dvou statí programově teoretickoprincipiálních nemohly být pro dokreslení spektra zájmů Igora Němce a různých výzkumných technik zařazeny ještě ve větší míře studie primárně materiálové, představující aplikaci principů jeho teoretických zásad.

O odborném přínosu vědeckého díla Igora Němce není nutné šířeji se rozepisovat. Zmíňme však jiný jev, který díky množství shromážděného materiálu markantně vystupuje na povrch. Mám na mysli skutečnost, že při nezpochybnitelné odbornosti výkladu je Němcův styl průhledný, jasný, srozumitelný, vytříbený a přitom nezaměnitelně originální (kdy naposledy jste někde četli takřka poetické sousloví *soumezná vědecká disciplína?*, s. 434), koncepce výstavby studií a jejich struktura je promyšlená, vývody jsou výsostně logické. Výbor proto lze směle doporučit nejen učitelům dějepisu a českého jazyka, ale i širší kulturní veřejnosti. Mimořádnou čtivostí se vyznačují už tradičně nejen zmíněné studie z oblasti historické sociolingvistiky, ale také studie z jiných oblastí – např. *Antonymní vztah jako činitel lexikálních změn* (s. 20–25); některé texty bez váhání můžeme nazvat strhujícím čtením (*Rekonstrukce jednotek neúplně doloženého lexikálního významu*, s. 68–73, *Česká slova někdejší magické terminologie*, s. 416–423). Z nadčasových metodologických přístupů zmíňme soustavné hledisko interdisciplinární, umožňující bezpečnou orientaci v mnohdy skrovně doloženém staročeském lexikálním materiálu a přijímající i poznatky pomezních lingvistických disciplín (srov. např. důraz na psycholingvistiku, s. 66 aj.).

Redakční, jazyková a v neposlední řadě i typografická úprava publikace je vzorná. Při impozantním rozsahu knihy, při nutnosti sjednotit původní roztržštěné záznamy a zejména při dokladovém charakteru jazykového materiálu, četně ilustrujícího autorovy komparativní jazykové výklady, jistě není možno mít autorům za zlé drobná opomenutí, jako jsou diskutabilní interpunkce (s. 23, 29, 41, 78, 110), nedodržení shody (s. 25), literní chyby (s. 33), neodstraněná různopsaní (*sřetězení* versus *zřetězení*, s. 59); místy také nejsou sjednoceny desetinné třídění kapitol či intertextové odkazy na ně (např. s. 81 versus s. 95), není jasné, proč chybí soupis literatury za některými studii (např. na s. 449 nebo 457).

Přes představené drobné výhrady je třeba uznale konstatovat, že *Práce z historické jazykovědy* jsou dalším důstojným příspěvkem oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR k podtržení kontinuity myšlenkového vývoje a zdůraznění slavné tradice české diachronní jazykovědy.

Martina ŠMEJKALOVÁ

Paul VEYNE, *Jak se píšou dějiny.*

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2010, 452 s., ISBN 987-80-87378-26-7

Zdá se, že dnes již klasická provokace Paula Veyna má v česko-slovenském kontextu smůlu na překlad. Český název Veynovy knihy je snad nejméně vhodný ze všech, jež se nabízejí. Nejde zde snad o recenzentovu nechuť vůči progresivnímu pravopisu sloves. Reflexivum v českém titulu jakoby naznačovalo, že dějiny se píší jaksi samy od sebe, čímž je popírán ústřední problém celé knihy: totiž pokus pojednat otázku, jakým způsobem může historik psát o tom, co se stalo minulostí. Tím totiž Veynova kniha je – tedy poznámkami k problému psaní o minulosti, neboli *Comment on écrit l'histoire*. Vypuštěním klíčového „comment on“ je navíc potenciální čtenář veden k domněnce, že se jedná o jakési ucelené dílo. Tak tomu však není – Veynova kniha obsahuje soubor glos, jejichž motivy se navíc místy vrací a dochází k opakování tezí, což by se v monograficky pojaté knize stávat nemělo. Veynova kniha však není monografií ani metodologickou syntézou – jedná se o polemiku. Kam a vůči čemu je zacílena, o tom níž.

Rozvolněnost úzu slova *dějiny* je pouze jedním z mnoha úskalí, s nimiž se Čestmír Pelikán, jinak zkušený překladatel Foucaulta, Deleuze a dalších francouzských myslitelů, musel potýkat. Je ovšem třeba připustit, že to nebyl úkol snadný, protože Veynova kniha není ani tak myšlenkově náročná, jako spíš místy poněkud nudná. Tento dojem je zapříčiněn časovým odstupem od prvního vydání, kdy dnešní čtenář seznává, že podstatná část Veynovy argumentace byla během let zformulována výstižněji, stručněji a zkrátka lépe. Obsahově dnes sice text nepřináší nic nového, ve své době (a především ve Francii) však dílo vzbudilo oprávněnou diskusi – a jako výzva k polemice tedy splnilo svůj účel. Otázkou je, proč knihu s odstupem čtyř desetiletí vůbec vydávat. Odpověď je nasnadě – Veynova kniha je zmiňována současně se jménem Haydena Whita a bývá traktována coby práce, v níž autor – ač sám historik starověku – odmítl vědeckost historie jako objektivní scientistní formy poznávání. Hlavní Veynův argument představuje tvrzení, že historiografie nedisponuje svěbytnou a neodvozenou metodou: „*Nejméně ze všeho chybí historii teorie; v historii není jádro problému nikdy teoretické /zatímco ve vědách tomu tak být může/.*“ (s. 152) Právě z tohoto shrnutí však plyne celý soubor nedorozumění, která se k Veynově knize váží – počínaje ovšem obtížemi s polysémantičností slova *věda/science*. Jediné, co ve skutečnosti Veyne tvrdí, je, že historie si nemůže činit nárok na status exaktní disciplíny a že historikovou

doménou je především umění/dovednost narace,¹ přičemž výsledný text je formován nikoli prostřednictvím kritiky pramenů, ale především skrze historikovu aktuální zkušenost a individuální hodnotové preference. O tropologii či opozici fikce a historie zde však nepadne ani slovo (o zmíněné opozici ostatně ve své první knize nehovořil ani White).

Roger Chartier trefně poznamenal, že jednou ze slabin francouzské recepce *Metahistory* Haydena Whitea (1973) je skutečnost, že se časově neprotla s diskusí o Veynově provokativním textu, vydaném o dva roky dříve.² Je příznačné, že zatímco *Metahistory* zprostředkovala anglosaskému světu dílo Michela Foucaulta, Veyne nezprostředkovává takřka nic. Ba naopak: kupříkladu ve svém chápání literární historie je sice ironicky kousavý, avšak vnímá ji jako faktografický výčet, aniž by bral v potaz sémiotickou inspiraci, která se hlásila o slovo právě v době, kdy psal svou knihu. Jako příklad Veynovy místy poněkud povrchní zkratky uvedme, že své argumenty proti literárněhistorické hermeneutice podkládá citací německé encyklopedické příručky z roku 1877 (srov. s. 211, též s. 236, pozn. č. 12). Přes jinak v pravém slova smyslu úctyhodný interdisciplinární záběr poznámkového aparátu (zejména ve filosofii a antropologii) se v knize kupříkladu jméno Roland Barthes objeví pouze jedinkrát (v ironizující poznámce), přestože Barthesova práce o Micheletovi byla již tehdy čtrnáct let na světě, o dalších dílech, zejména *Mytologiích*, nemluvě. Veynova kniha zkrátka svůj kritický osten zaměřuje na stav, v jakém se historiografie nacházela cca v polovině 60. let, kdy se zdálo, že psaní o dějinách dominuje druhá generace školy Annales a literární historiografie se utopila ve strukturalismu. Počátkem 70. let však již byla situace jiná, respektive do diskuse začali vstupovat myslitelé, jejichž přínos Veyne do své polemiky zahrnout nestihl, či spíše to ještě nedokázal.

Již v první kapitole narazí čtenář na překvapivé tvrzení, že vše podstatné bude řečeno v kapitole poslední. Zvídavému čtenáři, který trpí potřebou zaobírat se textem jako celkem, to ovšem nedá a čte dál. Je proto před stejné tvrzení postaven v každém následujícím oddílu, zatímco Veyne v ne zcela sourodém sledu na sebe vrší argumenty vůči objektivnímu, marxistickému či jakkoli metafyzickému pojetí historického poznání. Zdánlivě to vypadá, že po odmítnutí univerzální platnosti historického poznání situuje Veyne historiografickou práci do „*sublunárního světa*“ a nadále vede polemiku se socio-

1 I to však již bylo pregnančně zformulováno před Veynem a našlo ohlas dokonce i za hranicemi sovětského bloku. Pomineme-li např. sporadickou českou recepci díla Benedetta Croceho, lze připomenout zejména drobnou knížku H. STUÁRTA HUGHESE, *Historie jako umění a jako věda* (Praha 1970, zejm. s. 73n). Originál výboru Stuart Hughesových statí vyšel roku 1964, doslov k českému vydání napsal Josef Polišenský. Stuart Hughes (1916-1999) mj. již v 60. letech uváděl do anglosaského kontextu dílo Clauda Léviho-Strausse a také myšlenky francouzských existencialistů či Theodora W. Adorna a frankfurtské školy.

2 Srov. ROGER CHARTIER, *Na okraji útesu*, Červený Kostelec 2011, překlad Čestmír Pelikán, s. 99n.

logizujícím pojetím školy Annales, jak se jevílo během 50.–60. let, především v tzv. seriální historii. Celou dobu však není jasné, o co autorovi vlastně jde, což vyplývá na povrch například ve chvílích, kdy připouští, že práce Maxe Webera jsou pro historiky mimořádně inspirativní, ale weberovské formulování „idealtypu“ je v historiografii často pojímáno v příliš banalizovaném smyslu. Jednotlivé kapitoly se hemží exemplárními odbočkami, v nichž však čtenář tu a tam narazí na pregnantně zformulované teze, jako je například tato: „*Pojem je kámen úrazu historického poznání, protože poznání je deskriptivní; historie nepotřebuje vysvětlovací principy, ale slova, jimiž by řekla, jaké byly věci.*“ (s. 192) Jádrem historikovy práce tedy nemá být snaha o explikaci, nýbrž snaha o co nej přesnější popis a z něho plynoucí možnosti porozumění. Veyne pochybuje o možnosti teoretického vysvětlení minulých dějů a tvrdí (v rozporu s kladným hodnocením Webera), že „*každý klasifikační pojem je falešný, protože žádná událost se nepodobá jiné a historie není trvalým opakováním týchž faktů: jenže ji necháváme věřit hře iluzí, kterou vyvolávají klasifikační pojmy. [...] Jisté je, že všechny historické pojmy budou vždy v jistém ohledu nesmyslné, protože všechny věci se vyvíjejí; úplně ale stačí, když nebudou nesmyslné z hlediska zvolené zápletky.*“ (s. 187) Právě k otázce volby zápletky Veyne upíná mnohé ze svých glos, ve finále ovšem tento problém neřeší. Právě v důrazu na zápletku však nacházíme moment, který knihu zdánlivě – ale právě pouze tak – pojí s dílem Haydena Whita.

Vzhledem k popsané rozkolísanosti celku se zdá být pravděpodobné, že kniha vznikla jaksi odzadu. Veyne dost možná zformuloval závěrečnou kapitolu jako samostatnou polemickou esej, aby následně zjistil, že k podložení svých tezí potřebuje přesvědčivou argumentační výzbroj. A právě z utváření podloží k závěrečné kapitole se zřejmě rodila celá kniha. Kapitoly pak možná vznikaly jako glosy k problémům, které Veyna průběžně napadaly. Odtud plyne „komentářový“, esejistický charakter celku.

Když se čtenář konečně prokouše k závěrečné kapitole, zažije překvapení, neboť sezná, že jde o polemiku se smysluplností sociologie. Právě konfrontace historického poznání se sociologickými konstrukcemi je totiž výsledkem (a zároveň zřejmě i východiskem) Veynova uvažování. Závěr zní vcelku jednoznačně – jestliže si během posledního půlstoletí historiografie osvojila postupy, které byly pouze shodou okolností nazvány sociologickými, pak historikové konečně dospěli k tomu, k čemu měli dojít dle Veyna již dávno – totiž, že se historiografie začala zabývat jevy, které nejsou pouhým „*prodlužováním dotazníku*“ – a tudíž se stává „*úplnou historií*“. Sociologie, jež podle Veyna dosud parazitovala na handicapech své starší kolegyně, se tak stává oborem, který je nadále zhola zbytečný. Neboť zkoumá-li sociologie jakýkoli diachronní proces – a každý proces je v principu diachronní – pak nedělá nic jiného, než že se

pokouší o invazi do hájemství historiků. Z tohoto hlediska je pak pro Veyna i dílo Maxe Webera v zásadě historiografií, jež byla jen nešťastnou Weberovou volbou označena za sociologii – a od tohoto omylu se lze nyní oprostit. Totéž ve stručnosti ústřední teze celé knihy, již ani s odstupem času nelze upřít argumentační brysknost a instruktivní rekapitulaci handicapů a iluzí, které se uvnitř historiografické obce ve své době tradovaly.

Jak však již bylo řečeno, podstatná část Veynových argumentů byla později precizována, a proto dnes četba knihy nepřekvapí. Výjimkou je „bonusová“ část publikace, jež (díky tomu, že mervartovské vydání na rozdíl od slovenského vychází z reedice z roku 1996) obsahuje Veynův pozdější pokus o vyrovnání se s dílem Michela Foucaulta. V téměř padesátistránkové eseji *Foucault revolucionizuje historii* Veyne nejenže reviduje některé své postoje (zejména vůči možnostem komparace a existenci historických invariantů), ale především prozrazuje svou fascinaci Foucaultovými postupy. Pro Veyna je „*archeolog vědění*“ především historikem, který jako první dovedl pozitivismus při práci s „*archivem*“ do důsledků a je tedy „*prvním úplně pozitivistickým historikem*“ (s. 393). Veyne se zde na příkladu z vlastního badatelského pole – totiž na otázce, proč došlo za pozdního Říma k vymizení gladiátorských zápasů – pokouší ukázat, v čem spočívá Foucaultův praktický přínos pro historikovu práci. Stať je cenná nejen jako zrcadlo Veynových východisek, ale především proto, že reflektuje Foucaultovo pozdní uvažování a přehodnocuje jeho vztah k fenomenologii – a to i na základě přímé konzultace s Foucaultem samým (srv. s. 419). Veyne zde s jistým překvapením konstatuje: „*Zdá se, že objekty určují naše chování, ale naše praxe nejprve určuje své objekty. Vycházejme tedy raději z této praxe, takže objekt, na nějž se tato praxe aplikuje, je tím, čím je, pouze vzhledem k této praxi. [...] Vztah determinuje objekt a objekt existuje pouze tehdy, když je determinován.*“ (s. 403)

Všechno, co Foucault říká historikům, by se dalo podle Veyna shrnout takto: „*Můžete nadále vykládat historii tak, jak jste ji vždy vykládali; pouze je třeba dávat pozor: když se díváte přesně, po odstranění šablon zpozorujete, že na jedinou existuje něco, na co jste nepomysleli: jsou tu ostré obrysy, které jste předtím nevnímali. [...] Foucault neodkrývá nějaký záhadný diskurz, který by byl jiný, než to, co všichni slyšíme: pouze nás zve, abychom přesně pozorovali, co je takto řečeno. Foucault nás rozhodně nevyzývá soudit věci podle slov, naopak ukazuje, že slova nás zneužívají, že nás nutí věřit v existenci věcí, přírodních objektů, ovládaných nebo státu, zatímco tyto věci jsou pouze koreláty odpovídajících praxí; neboť sémantika je inkarnací idealistické iluze. Diskurz nadto není ani ideologie: byl by téměř jejím protikladem; diskurz je to, co se skutečně říká, aniž by si to mluvčí uvědomovali.*“ (s. 405–406)

Stať je cenná nejen jako rekapitulace Foucaulta pohledem přemýšlivého historika z perspektivy roku 1978. Odhaluje též, do jaké míry Veyne

přehodnotil svá někdejší tvrzení: „*Předměty, jimiž se zabývají vědy, a dokonce i vědecké pojmy, nejsou věčné pravdy. A člověk je jistě falešný předmět: humanitní vědy se kvůli tomu ještě nestávají nemožnými, ale musí změnit svůj předmět, kteréžto dobrodružství znají fyzikální vědy také.*“ (s. 425) Veyne zde prostřednictvím Foucaulta definitivně účtuje jak s marxismem, tak s metafyzikou v historiografii. A i když je jeho postoj samozřejmě pouze jednou z možných interpretací, je nesporné, že závěrečná esej představuje nejhodnotnější část celé publikace – mimo jiné i proto, že dokládá, jak pozvolná byla recepce Foucaultových tezí mezi francouzskými historiky. Vždyť *Archeologie vědění* vyšla roku 1969, tedy tři roky před vydáním Veynovy polemiky. V zásadě lze říci, že český překlad klasiky *Comment on écrit l'histoire* má smysl právě proto, že k němu byla připojena pozdější foucaultovská esej. A v tomto aspektu se (přes všechny výhrady k místy snad příliš klopytavému překladu) jedná o zdařilý počín.

Milan DUCHÁČEK

Jan HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*.¹

Praha, Argo 2009, 340 s., ISBN 978-80-257-0124-9

V knize *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním* předkládá Jan Horský své teoreticko-metodologické studie publikované v odborných časopisech a tematických sbornících v letech 2004–2009. Nejedná se však o pouhý chronologicky řazený souhrn příležitostných statí, ale logicky i tematicky promyšlený a uspořádaný soubor textů, jenž se zásadním způsobem vyslovuje k otázce vědecké způsobilosti dějepisectví. Kniha tak představuje nejen autorův soustředěný zájem o metodologii a teorii historických věd, rozvíjený ve vztahu k historické demografii a dějinám rodiny, kulturněhistorickým souvislostem vývoje náboženství v raném novověku a v neposlední řadě k dějinám moderního (vědeckého) myšlení, ale především hledá odpověď na tři základní otázky: Je alespoň některá ze složek dějepisectví schopna prokazovat proměnu kulturních obsahů? Pokud ano, do jaké míry a za jakých podmínek?

Formulace těchto otázek naznačuje, že kniha Jana Horského je svým způsobem odpovědí na „postmoderní výzvu“, s níž se česká historiografie začala vyrovnávat nejpozději od přelomu tisíciletí. Podle Georga Iggerse, jehož klíčová práce *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě* vyšla v češtině v roce 2002, upozornila postmoderní kritika především na neudržitelnost představy jednotných dějin a nezbytnost reflektovat nejen dějinnou kontinuitu, ale také zlomy; odkryla ideologické předpoklady přítomné v dominantním diskurzu profesionální historické vědy a pranýřovala přehnané nároky na odbornou autoritu. Ve svých extrémních podobách pak odmítla možnost jakéhokoli racionálního historického diskurzu a zpochybila pojem historické pravdy (Iggers 2002, s. 22).

Není bez zajímavosti, že problémy *ideologizace, vědeckosti a objektivitě* českého historického bádání byly v souvislosti s tzv. sporem o dějiny, k němuž odkazuje také Jan Horský, tematizovány právě v letech 2002–2003. Vyhocené debaty, jež vyvolala otázka, jak by se vzhledem ke vstupu České republiky do Evropské unie mělo zacházet s kontroverzním dědictvím tzv. Benešových de-

1 Nebývá to zvykem, ale tuto recenzi bych ráda opatřila zcela osobní poznámkou. Čtení knihy se mi stalo vsuktku milým setkáním, neboť coby studentka Institutu základů vzdělanosti UK (dnes Fakulta humanitních studií UK), jsem měla tu čest pod vedením Jana Horského zahájit svá historická studia. A nyní, s odstupem let i vlastní badatelské zkušenosti, se mi naskytlá příležitost reflektovat znovu teoreticko-metodologické úvahy svého učitele. Kvituji s povděkem, že tak jako kdysi se mi i tentokrát dostalo mnoha námětů k vlastnímu přemýšlení, stejně jako ujištění, že i psaný text může vytvářet prostor pro společně hledání pravdy.

krétů, odkryly mimo jiné ochotu části historické obce podpořit nacionalistické prvky české politiky. Problém však podle Jana Horského nespočíval v úmyslu samém, ale v tom, že dotyční historici a historičky tak činili ve jménu objektivitativy svého „vědeckého“ poznání, aniž by reflektovali, že „jejich domněle objektivistické stanovisko je nemalou měrou ideologické.“ (s. 257)

Jakkoli však v tomto ohledu Jan Horský přijímá podněty postmoderní kritiky a argumentuje pro nezbytnost čelit naivnímu (post)pozitivistickému objektivismu, ohrazuje se zároveň proti striktnímu zpochybňování, respektive explicitní rezignaci na poznávací schopnosti historie. Mezi těmito dvěma krajními představami o dějepisectví pak shledává „meziprostor“, v němž se podle jeho soudu pohybuje valná část historiků a jenz si žádá důkladného noetického prošetření, a to především proto, že právě zde se vytvářejí předpoklady pro kooperaci s dalšími společenskými i přírodními vědami (s. 13–14).

Je třeba zdůraznit, že Jan Horský si nepotrpí na okázalé, veskrze však plané polemiky. Naopak, krok za krokem, nadmíru pečlivě a důkladně buduje svou argumentaci, jejímž cílem není vpsledku nic menšího než obhajoba vědeckého statutu dějepisectví. U vědomí toho, že „věda se nekonstituuje svým předmětem ani drobnopisným vyprávěním o něm, nýbrž metodou, pojmoslovným aparátem a teorií,“ (s. 70) věnuje autor první polovinu knihy právě vyjasňování terminologických a teoreticko-metodologických otázek. Ač se středem jeho pozornosti stávají „samozřejmosti“, které obvykle zůstávají zcela nereflextovány (např. historická skutečnost, historický objekt, dějinná kontinuita, kauzalita, totalita, kultura, racionalita), nejde ani v nejmenším o suchopárny výklad nebo slovní ekvilibristiku. Mnohem spíše text vyvolává dojem otevřené a kritické diskuse, do níž Horského prostřednictvím vstupují zahraniční i domácí historici, sociologové, filosofové a další teoretici (např. E. Durkheim, N. Elias, M. Foucault, M. Havelka, R. Chartier, R. Koselleck, Ch. Lorenz, J. Rüsen, Z. Vašíček, M. Weber).

Ve druhé polovině knihy (kapitoly 5, 6 a 7) Jan Horský pomocí ukázek zpracování konkrétního historického materiálu dokládá závěry, k nimž dospěl v polovině první: „V rámci dějepisectví lze uchovat určitou vrstvu, již lze označit jako historickou vědu. Uchování této vrstvy je mimo jiné úzce vázáno na analytické užívání některých klíčových pojmů a kategorií. Pokud si chce dějepisectví uchovat místo mezi vědami, mělo by kultivovat svoji způsobilost **prokazovat** – na bázi ‚měkkých faktů‘ – kulturní (sociální, náboženskou atd.) změnu, popřípadě její opak v podobě **longue durée**. Právě tato způsobilost, nikoli velké syntetické, nejednou i literárně hodnotné fresky dob a náčrty velkých příběhů, a již vůbec ne ideologické přisluhování té které vládnoucí skupině či politické straně, tedy způsobilost kombinace **diachronní a synchronní analýzy** kulturních obsahů (sociálních systémů, demografických režimů apod.) je tím, co může histo-

rická věda nabízet ostatním vědám.“ (zdůraznil J. Horský, s. 134–135) Zvláštní pozornost proto autor věnuje možnostem, jež přináší interakce historické vědy a sociologie náboženství, respektive historické antropologie a kulturní teorie. V závěru pak ještě zkoumá styčné plochy s evoluční biologií.

Souhrnně lze říci, že se Janu Horskému daří prokazovat (mj. díky opoře v teoriích M. Webera) neoprávněnost krajně relativizujících názorů, jež upírají dějepisectví schopnost přispívat k rozvoji poznání a vědeckého myšlení. Ba co víc, prostřednictvím knihy *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním* učinil autor nezanedbatelný krok na cestě, která sblížuje českou historiografii s aktuálními světovými trendy. Je zajímavé sledovat, jak s využitím převzatých či nově definovaných pojmů a metod reflektuje nejen starší historiografické přístupy (např. Z. Kalista, B. Komárková, J. a L. Petráňovi), ale také tradiční témata českého dějepisectví (např. spor o smysl českých dějin, tajné nekatolictví). Právě v tomto okamžiku se však nejdůrazněji ozývají otázky, které již – v přísném slova smyslu – překračují autorem vymezený rámec knihy: K čemu má vlastně sloužit nově a pracně „obhájený“ instrumentář historické vědy? Proč by měla být právě „vědeckost“ hlavním argumentem pro veřejnou podporu historického bádání? Do jaké míry je historické studium tradičních, v národní ideologii zakořeněných témat, nosné pro reflexi soudobé společnosti?

Hana HAVLŮJOVÁ

Miloš HAVELKA, *Ideje – Dějiny – Společnost. Studie k historické sociologii vědění.*

Brno, CDK 2010, 415 s., ISBN 978-80-7325-220-5

Při pohledu na výbor z prací předního domácího weberiana a teoretika sociálních věd se čtenář musí zaradovat. Kniha totiž přináší reprezentativní výbor z Havelkových časopiseckých studií, takže je člověk nadále nemusí „lovit“ z hromady časopisů, kopií či PDF. To je bezesporu hlavní přínos publikace. Po otevření brožovaného svazku se totiž dostává jiný pocit – rozpaký.

Obvykle se nepředpokládá, že čtenář výboru bude postupovat od začátku do konce. Havelkova kniha je však prezentována jako soudržný celek a vykazuje v tomto ohledu několik problematických rysů. První, co člověka udeří do očí, je učebnicový výklad v úvodní stati, nazvané *Několik úvah a tezí o původu, stavu a možnostech historické sociologie*. Spíše než o úvahy a teze se jedná o jakési vybrané kapitoly z dějin řečené disciplíny. Odhlédneme od skutečnosti, že stať je deklarována jako přípravná práce ke grantu *Náboženské kultury ve střední Evropě 19. a 20. století*. Podstatné je, že se jedná o zjevně narychlo sepsaný text, který nejenže obsahuje množství chyb v poznámkovém aparátu, ale ze všeho nejvíc připomíná skripta. Za rozbor by též stál výběr osobností, které dle Havelky formovaly cestu k historické sociologii vědění – Montesquieu, Fergusson, Tocqueville, Marx, Comte, Taine... Který sociální či humanitní obor si na ně nečiní nárok? Netřeba pochybovat o tom, že profesor Havelka velmi dobře zná napjaté dějiny vztahů mezi historiografií a sociologií, zejména pak v německém kontextu v návaznosti na recepci Weberova učení. Důvody, proč se rozhodl k formulování geneze disciplíny, jejíž podstata má spočívat v „aktualizaci a redefinici záměrů Maxe Webera“ (s. 57), však zůstávají poněkud obskurní, pokud ovšem nepřipustíme, že Havelka chtěl být jaksi po svém účasten současného trendu revitalizace historické (či srovnávací) sociologie. V předmluvě výboru je ostatně deklarován záměr přispět k trendu posilování důvěry k teoriím „v oblasti historické sociologie, a zejména tzv. historické sociologie vědění.“ (s. 5) Zřejmě i proto se úvodní pojednání tváří jako programový text, nově vymezující badatelské pole: „I když se historická sociologie vědění zabývá stejnou látkou jako jiné oblasti dějin idejí a myšlení a i když do značné míry buduje na jejich výsledcích, liší se od nich zejména způsobem, jakým svou látku člení a strukturuje, jaké souvislosti myšlenek ji zajímají, z jakých dat nebo pramenů vychází a k čemu směřuje.“ (s. 71) Tato metodologická odlišnost ani inovativní směřování však z dalších textů výboru nejsou zjevné. Můžeme se tedy tázat, do jaké míry lze vůbec pod citovanou mnohomluvnou

definici zahrnout stati, jež vznikly při různorodých příležitostech, na základě odlišných zadání (konferenčních, politických, grantových) a v poměrně širokém časovém horizontu.

Autor svůj výbor rozčlenil na zmíněný úvod, čtyři metodologické stati shrnul pod oddíl nazvaný *Motivy* a zbylých devět, jež představují dílčí problémové analýzy, pod oddíl *Případy*. Přesto soubor vyznívá nevyrovnaně a přes nespornou kvalitu i dosavadní (relativní) aktuálnost většiny textů ho za koherentní celek lze pokládat jen s těžší. Navenek slibně působící publikace nese všechny rysy uspěchanosti – a je to opravdu škoda. Ze všeho nejvíc kniha vzbuzuje dojem, že bylo z jakéhosi důvodu třeba pokud možno rychle vydat soubor Havelkových statí. Svědčí o tom absence rejstříku, naprosto školácké chyby ve formě poznámkového aparátu i četné a opakované překlapy ve jménech citovaných autorit (do očí udeří např. Jan Svatopluk Machar či Marcel Maus) i v názvech recipovaných titulů; o chybějící bibliografické poznámce (v níž by měl být uveden původ a úpravy v knize přetištěných studií) či absenci rejstříku a doslovu nemluvě. Přestože se jedná až na výjimky o texty již dříve publikované, neuškodila by jim jazyková redakce – už jen proto, že samozřejmost Havelkova pohybu v německých Sozialwissenschaften zanechala místy vliv i na jeho české syntaxi. Nedá mi to, abych nezopakoval elegantní formulaci Miloslava Petruska z recenze na weberovskou monografii Marka Loužka: „*Spoluodpovědnost za to, že redaktorská práce byla provedena naprosto nehorázně, padá na vrub autorův v míře nemalé.*“¹

Předpokládejme, že i přes řečený spěch si autor dal záležet na tom, aby kniha obsahovala ty texty, které s odstupem času považuje za alespoň částečně relevantní a k nimž se co do obsahu i argumentace stále hlásí. A pohlédneme-li do Havelkovy bibliografie, můžeme konstatovat, že kniha opravdu obsahuje především programové, polemické a analytické studie k tématu (českých) Geistesgeschichte. Analyzovanými problémy jsou zde otázka hledání smyslu, pojmy filosofie dějin, sekularizace, konzervatismus, totalitarismus, mentalita, generační horizont, nepolitická politika, střední Evropa etc. Společným jmenovatelem Havelkových studií pak je, že z nich číší autorova úporná snaha upozornit na klíčový význam prací Maxe Webera pro vývoj sociálněvědních disciplín. Havelka vychází z předpokladu, že až na nečetné výjimky Weber byl a je u nás reflektován nedostatečně (ze sociologů jsou uváděni Jan Mertl, Zdeněk Ullrich, Jiří Musil, z historiků je vedle Josefa Pekaře zmíněn Jan Slavík, Bedřich Mendl, Otto Urban, Jaroslav Kudrna a Josef Válka; chybí František Kutnar či sociologizující historik Jan Hertl, z filosofů by býval zasloužil

1 Miloslav PETRUSEK, *K recepci díla Maxe Webera ve střední a východní Evropě. Na okraj monografie Marka Loužka: Max Weber. Život a dílo. Weberovské interpretace*, Sociologický časopis 2, 2007, s. 446, dostupné též online na: <http://sreview.soc.cas.cz>.

zmínku Rudolf Voříšek). Problémy předestřené v jednotlivých studiích tak Havelkovi nezřídka slouží jako pracovní pole pro zmíněnou revitalizaci Webera v domácím kontextu. Cíl se zde stává prostředkem a čtenáři se neustále vrací otázka, zda se Max Weber se svými klíčovými pojmy (*Idealtypus*, *Wertfreiheit*, *Wertbeziehung*) nestal Havelkovi sám svého druhu idealtypem, tedy pracovní hypotézou, skrze niž se pokouší vymezit novou rovinu sociálněhistorického poznávání – totiž prostor zmíněné historické sociologie vědění.

Je proto namístě se (společně s Havelkou a jeho vlastními slovy) tázat, zda by jeho důraz na „*kulturalistický obrat společenských a historických věd neměl být vykládán jako pokus o překonání postmodernistického přístupu k dějinám, od vydání Fukuyamova ‚Konce dějin‘ spojovaného navíc dost nepřesvědčivě s údajně postdějinnou situací.*“ Přijmeme-li jako možnou kladnou odpověď, nabízí se pak otázka, která Havelkovi v citované studii nepřipadala tolik důležitá – totiž, „*do jaké míry je tento vývoj možné vidět coby návrat ke staré, na přelomu 19. a 20. století se prosazující redefinici duchovněd jako věd o kultuře*“ (s. 118). Lze konstatovat, že do značné míry jedná právě o návrat – a to přinejmenším do doby, než se teoretická reflexe domácí sociologie dočasně zastavila – tedy před normalizační éru. Nikoli nadarmo Havelkovy texty o vývoji metod sociálněvědního poznávání dospívají pouze ke zlomovým dílům Norberta Eliase a Haydena Whita, přičemž přínos obou je nahlížen skrze to, do jaké míry dokázali ve svých dílech zhodnotit weberíanskou inspiraci. Jména jako Michael Mann, Charles Tilly, Theda Skocpol a další vůdčí osobnosti současné historické či komparativní sociologie se v textech objevují pouze ve výčtech.

Osobně mám dojem, že podstatnou slabinou knihy je pořadí otištěných textů. Kdyby býval Havelka rezignoval na výše uvedená „skripta“ (jež však zřejmě bylo nutno publikovat coby výstup z grantu), mohl k otevření svého výboru použít padesátistránkovou stať *Max Weber jako politolog a sociolog politiky*, jež naopak celý svazek uzavírá. Text z roku 2002, jenž se má stát součástí dosud nepublikovaných *Dějin politického myšlení* připravovaných Filosofickým ústavem AV ČR, je totiž velmi zdařilým metodologicky orientovaným medailonem. Autor zde dokázal přehledně a instruktivně uchopit své vnímání Webera, aniž by studie trpěla výše uvedenými handicapami, protože hypotetický idealtypus se zde nutně musel posunout do pozice analyzovaného objektu. Stať zdaleka není pouze uchopením Webera coby „politologa a sociologa politiky,“ ale soustředí se především na klíčové momenty Weberova života a díla. Čtenář zde proto nalezne zformulovány ústřední metodologické problémy, které v knize jinak postupně a jaksí mimoděk vyplývají na povrch, ale leckde ulpí mezi řádky. Kdyby byla bývala stať umístěna na úvod celého souboru, čtenář by byl zbaven pocitu déjà vu, četba celku by byla obohacena o další rozměr a stala by se průzračnější. Změna pořadí by například

odhalila, že pojem *Entzweiung*, tedy modernistické rozdvojení, Havelkovi neslouží pouze k rozboru procesu sekularizace, ale vnímá jej též jako prizma, prostřednictvím něž lze „vyložit vnitřní napětí Weberova pokusu o vytvoření nových základů společenskovědního vědění a zajištění prostředků jeho přesvědčivosti.“ (s. 372)

Právě toto zajištění prostředků přesvědčivosti skrze formulování idejí hodnot (*Wertideen*) poutá Havelkovu pozornost a tvoří ústřední moment jeho weberianské recepce i pokusu o formulování *nerelativisticky pluralistické epistemologie*. Konstruování „v sobě bezrozporného kosmu myšlených souvislostí“ (s. 380) však s sebou nese klíčovou obtíž weberianského myšlení, totiž předpoklad badatelovy hodnotové neutrality (*Wertfreiheit*), čili odstupu od jakýchkoli hodnotících a ideologických soudů. Havelka se bohužel nikde nezamýšlí nad tím, jak lze při individuální vrženosti něčeho takového dosáhnout. A to přesto, že i pro Webera (jak konstatuje i autor výboru) každý myslitelný řád světa jediné konstruovaný, „neexistuje pro něho žádný předem daný řád světa, žádný jednoznačný a lineární vývoj či pokrok o sobě, ani na člověku nezávislá hierarchie jevů a procesů, žádný ‚pravdivý‘ smysl světového dění, vůbec nic, co by naše poznání (a naše porozumění světu) mohlo nezávisle a jednoznačně vést. A protože neexistuje žádná sféra absolutních hodnot, neexistuje pro vědy o kulturních jevech žádná skutečnost absolutní, výlučná a konečná, a proto nemůže rovněž existovat žádná její konečná, mimo danou kulturu platná analýza. Co považujeme za vědecky relevantní, bylo pro Webera vždy závislé na tom, co my sami pro naši současnost považujeme za významné, za hodnotné nebo alespoň zajímavé a poznání hodné. Nikdy to však není skutečnost celá, ale jen její konečná část v čase. To implikuje parciální charakter veškerého vědění, přesněji řečeno nevyhnutelné smíření s pluralismem všech možných historických, resp. sociologických otázek všech možností racionálního přístupu ke konečným částem nekonečné skutečnosti. Jakkoli je naše poznání objektivní a opírá se o zákony logického myšlení, to, čemu věnujeme pozornost, není jen interní záležitostí vývoje vědy, ale také externí záležitostí proměn kultury a jejích potřeb“ (s. 383–384). To zní přesvědčivě do chvíle, než se začneme tázat, jakým způsobem se tedy z potřeb a proměn kultury rodí ideje, jež by měly „být pro naši současnost významné“, a tedy hodné vědecké analýzy. Takové ideje totiž v sobě vždy nutně nesou hodnotové presupozice, jež znemožňují přistupovat k badatelskému poli s *Wertfreiheit*, neboť si je každý badatel nese v sobě, a to často nevědomě. Tento rozpor Havelka neřeší a neřešil ho důsledně ani Weber sám. Havelka ostatně ukazuje, že Weberovo chápání vědy a soukromé, intimní sféry rozhodně nebylo v souladu, stejně jako Weberova kontroverzní inaugurační řeč z Heidelbergu rozhodně nebyla modelovým příkladem aplikace *Wertfreiheit*, nýbrž konkrétním dokladem toho, jak obtížné, ba nemožné je vymanění se

z osidel vlastní vrženosti.

Je zároveň s podivem, jak snaha vyhnout se „postmoderně“ znemožňuje Havelkovi vidět další rozvíjení weberiánské inspirace u Michela Foucaulta a jak obecně pomíjí svébytnou recepci Webera ve francouzském prostředí, přestože právě tam docházelo (mj. prostřednictvím vlivné práce Raymonda Arona *La philosophie critique de l'histoire: essai sur une théorie allemande de l'histoire* /1938/) k reinterpretaci, ale i dezinterpretaci Weberových tezí.² Je-li však Havelkovým cílem pokoušet se v návaznosti na Webera dosáhnout „konstruktivisticky racionální povahy tematizace smyslu“ a tvrdit, že „smysl nějakého jednání musí být viděn tak, jako by byl výsledkem racionálního rozhodování, to znamená interpretován beze všech svých případných postranních, vedlejších, nahodilých, nevědomých atp. složek“ (s. 392, pozn. 54), pak se obávám, že setrvává na rovině, kterou Weber sám označil jako abstraktní sociologii. Ke konkrétní sociologii totiž tímto způsobem přistoupit nelze, neboť konkrétní – a tedy podstaty věci historické – procesy se z velké většiny dějí právě v důsledku oněch „nahodilých a nevědomých“ okolností, jež se Weber a Havelka zřejmě pokoušejí z analýzy vytěsnit s poukazem na to, že „smysl má charakter čistého typu“ (s. 392). Přes všechno vztažení se k demokratickým hodnotám tak zůstává Havelka ve svém pátrání po smyslu sociologem abstraktním, a právě s tímto vědomím je třeba jeho studie číst. Jsou – přes všechny výhrady plynoucí z výše uvedených okolností – inspirativní a bezesporu náleží k tomu nejlepšímu, co bylo u nás o konceptualizaci společenskovědního poznání napsáno. Přinejmenším tedy v rámci *historické sociologie vědění*, ať už je tím germanofonně motivovaným souslovím míněno cokoli.

Milan DUCHÁČEK

2 Srov. např. Stanislav HOLUBEC, *Sociální konflikty a revoluce v historické sociologii Michaela Manna, Thedy Skocpolové a Charlese Tillyho*, *Historická sociologie* 1, 2010, s. 81–101.

Václav KAPLICKÝ, *Hrst vzpomínek z dospělosti*, Martin Kučera (ed.).

Praha, Národní archiv 2010, 190 s., ISBN 978-80-86712-84-0

Národní archiv v Praze v poslední době pro potřeby badatelů i k potěše běžných čtenářů vydává cenné biografie, k nimž se po *Zápiscích* Marie Červinkové-Riegrové¹ a *Zeleném antonu* Václava Běhouneka² přidaly vzpomínky spisovatele a redaktora Václava Kaplického. Až nyní se tak vyplňuje dávné přání Zdeňka Nejedlého, který prý společně s komunistickým prezidentem Zápotockým na jejich sepsání naléhal.

Poměrně nenápadný výtisk pamětí, navazující nejen názvem na prvotní soubor Kaplického memoárů vydaný ještě pod dohledem spisovatelovy choti v roce 1988,³ je významným příspěvkem k poznání českých dějin první poloviny dvacátého století. Václav Kaplický je běžné veřejnosti znám spíše jako beletrista a nejvíce pak jako autor románové předlohy k filmu *Kladivo na čarodějnice*.⁴ Patrně již méně známou skutečností bude, že natrvalo a soustavně se v okruhu českých literátů usadil až po překročení padesátky a spisovatelem se stal jen proto, že mu „*nic jiného nezbyvalo*.“⁵ Ve svých vzpomínkách se ale „*starý táborita*“, jak Kaplického nazývá editor jeho vzpomínek Martin Kučera, vrací ke svým životním začátkům v atmosféře první republiky. Své poslání viděl tehdy budoucí autor *Táborské republiky* nebo *Čtveráků* v práci v nakladatelství. Než ovšem dospěl k ujasnění tohoto svého profesního záměru, prožil několik dramatických let jako člen československého vojska na Rusi. Reflexe pobytu v legiích tvoří první kapitoly Kaplického *Vzpomínek z dospělosti* a představuje dosti ojedinělý pohled na jinak poměrně známé dějinné období. Legie jsou i v Kaplického podání schopným vojenským útvarem bojujícím za vznik samostatného státu a posléze za návrat do nové vlasti, avšak rozhodně nejde vždy o hrdinskou epopej se šťastným koncem. Čeští vojáci často sledují různé politické i osobní cíle a během nepřehledného období ruské občanské války se nevyvarují ani vnitřních konfliktů a brutálních prostředků užívaných při jejich potlačování. Příkladem, jenž popisuje Kaplický v samostatné kapitole, je role českých komunistů a jejich tehdejší činnost v rámci legií i v konfrontaci s nimi. Nejasné období vnitřních ruských zmatků bylo nešťastným i pro

1 Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Zápisky*, Praha 2009, 711 s.

2 Václav BĚHOUNEK, *Zelený anton (plíživé kontravzpomínky)*, Praha, 2009, 244 s.

3 Václav KAPLICKÝ, *Hrst vzpomínek z mládí*, Praha 1988, 232 s.

4 Naposledy: Václav KAPLICKÝ, *Kladivo na čarodějnice*, Praha 2007, 335 s.

5 Václav KAPLICKÝ, *Hrst vzpomínek z dospělosti*, Praha 2010, s. 157.

samotného Kaplického, neboť byl jako delegát rozprášeného Druhého sjezdu čsl. vojska na Rusi internován na mysu Gornostaj poblíž Vladivostoku. Spi-sovatelovy dramatické osobní zážitky z „Velké války“ (ty z rakouské armády najdeme už v prvním dílu paměti) se různou formou promítly i do jeho pozdějšího díla. K bolestnému tématu internace na Dálném východě se Kaplický vrátil už v prvorepublikovém období prostřednictvím vzpomínkového textu nazvaného *Gornostaj*,⁶ jenž značně vybočil z běžného rámce legionářské literatury. Bylo by jistě užitečné srovnat všechna tři vydání této knihy,⁷ jež měl ostatně její autor potřebu šířeji okomentovat i v právě recenzovaném vydání svých pamětí. Mimochodem ani ony zmíněné „šťastné konce“ nejsou příznačnými pro beletrii Václava Kaplického, která je až na pár výjimek plná varování a poukazů na chyby našich předků.

Osudy mladého Kaplického po návratu do vlasti až k momentu, kdy začínal literárně působit, tvoří větší část nyní vydaných vzpomínek. Kaplický psal své paměti v letech 1968–1969 a občas text působí jako apologetika autora, jehož osobnost vyhlíží v atmosféře doby politického oteplení nepatříčně. Tehdejší situace je věrohodně popsána v doslovu editora memoárů Martina Kučery. Nutno říci, že Kaplického názory se i podle nyní vydávaných vzpomínek často blížily radikálnímu socialismu, jak jej ve dvacátých letech reprezentoval třeba Zdeněk Nejedlý (Kaplický v té době redigoval čtrnáctideník *Průlom*). Určitá autorova deziluze pramenila počátkem dvacátých let zejména z nemožnosti najít uplatnění, a to i přes legionářskou minulost, která byla jinak exkluzivní vstupenkou na pracovní trh. Navzdory obtížným začátkům, kdy na něj doléhalo bolševické stigma, jež ho v podstatě neopustilo ani později, a přes neúspěšnou epizodu na ministerstvu obrany, ukazuje se tato etapa Kaplického života nakonec jako poměrně radostná. Literární historik při četbě pamětí jistě ocení odkazy na celou řadu osobností prvorepublikového, ale i protektorátního literárního života či líčení každodenního chodu tehdy působících nakladatelství. Tyto části Kaplického vzpomínek také mohou poskytnout zajímavá zjištění, pokud je srovnáme s jinou memoárovou literaturou vztahující se k meziválečnému období. Nabízí se například paměti Julia Firta,⁸ s nímž měl Kaplický mnoho společných známých, i když každý reprezentoval zcela jiné sociální kruhy. Kaplického charakteristiky různých jednotlivců z literárního či vydavatelského prostředí lze považovat za přínosnější než popisy dramatických, avšak více méně známých změn společenského klimatu v Československu první poloviny dvacátého století. Co však mohou Kaplického vzpomínky určitě rozptýlit, je krátkozraké vnímání jeho osoby jako ofi-

6 Václav KAPLICKÝ, *Gornostaj*, Praha, Družstevní práce 1936.

7 Další vydání vyšla v letech 1955 a 1982.

8 Julius FIRTI, *Knihy a osudy*, Brno 1991.

ciálního literáta komunistického období. Byl vždy spíše solitérem a určitě byl i socialista, ale zůstával humanistou s občas až idealizujícími tendencemi k fenoménu prostého člověka. Ač i on sklouzl k napsání levicových plakátů, jako je na příklad novelka *Kainovo znamení*,⁹ dominantním jevem jeho tvorby je důraz na kladné hodnoty ukazované často na pozadí dramatických historických etap. Milan Kundera nás důrazně varuje před posuzováním osobnostních vlastností autora na základě jeho díla. I v případě Václava Kaplického by to bylo ošidné, neboť jak vzpomínky editora recenzovaných pamětí Martina Kučery, tak i jiných Kaplického známých, s nimiž jsem měl možnost o spisovateli hovořit, jej zdaleka nelíčí jako suchého a kritického skeptika. Jeho osobnost i dobu, v níž žil, ale můžeme lépe rekonstruovat, pokud k studiu díla přidáme i analýzu pamětí, což nám nyní Národní archiv chvályhodně umožňuje. Jako drobný nedostatek bych na závěr přece jen uvedl občas nedostatečnou tiskovou korekturu. Musím však ocenit celkovou ediční práci, ostatně poznámky či rejstřík by se výrazně hodily už v prvním díle Kaplického vzpomínek, jež jsou nyní konečně kompletní.

Václav NÁJEMNÍK

9 Václav KAPLICKÝ, *Kainovo znamení*, Praha 1975.

Lev Davidovič TROCKIJ, *Můj život*.

Praha, Academia 2010, 588 s., ISBN 978-80-200-1867-0

Péči nakladatelství Academia (jako již 14. svazek edice Stíny) se v podobě recenzované knihy dostávají na náš knižní trh paměti jedné z nejkontroverznějších postav 20. století. Lev Davidovič Bronštejn-Trockij není postavou nevýznamnou, ale jeho letité upozadování a demonizace potvrzují nelehký úděl předního ruského revolucionáře. Výklad těchto peripetií přesahuje možnosti recenzního příspěvku, tedy snad jen krátké zamyšlení nad tím, čím může být Trockij a jeho dílo zajímavým i dnes, více než sedmdesát let od autorovy smrti.

Hned zpočátku je případně poznamenat, že předkládané vzpomínky nejsou v češtině vydávány poprvé, nicméně předchází vydání z roku 1930 (tehdy pod názvem *Moje paměti*) je již nesnadno dostupné. Spolu s nedávnou reedicí Slavíkovy *Leninovy vlády* tak máme k dispozici dvě zásadní díla pro poznání raného období bolševického Ruska. Trockij se coby persona non grata Sovětského svazu v našich poválečných knihovnách a knihkupectvích mohl objevit v podobě některých svých děl až po roce 1989,¹ do té doby měl vábivou příchut' zakázaného ovoce.

Memoáry mají zpravidla obhájit či podepřít postoje a činy jejich předkladatele. Politicky exponované osobnosti (ale nejen ony) přidávají obvykle ještě jistou dávku narcismu (zlí jazykové tak mohou označit paměti W. Churchillů za knihu o něm, kterou ovšem nazval *Druhá světová válka*). V Trockého případě není toto hodnocení příliš překvapivé – celá řada svědků i historiků se shoduje na jeho sebestřednosti, pocitu výlučnosti a aroganci. Zkoumané memoáry nelze označit za vzor objektivity, ale popravdě řečeno takové být nemohly a takovými nebyly ani zamýšleny. Sám autor v předmluvě označuje své dílo za polemické – a tím je pro něj věc vyřešena. Trockij psal své vzpomínky až v době, kdy podlehl v boji o moc mezi Leninovými nástupci a trávil čas v tureckém exilu (tedy končí rokem 1929). Potřeba vlastní obhajoby byla zcela přirozená. Také se v nich projevila tendence „bojovat perem“, což pak provází Trockého až do konce jeho dnů. Pohotový řečník a obratný stylist – to byly dovednosti, které ho vynesly na vrchol revoluční vlny a s nimiž následně vytáhl do nerovné bitvy se stalinskou byrokracií vyzbrojen vizí permanentní revoluce, sebevědomím intelektuála i pocitem skutečného Leninova dědice. A v neposlední řadě s potřebou se psaním uživit.

1 Z rozsáhlejších Trockého děl vyšly zatím knihy *Zrazená revoluce* (Brno 1995) a *Co je permanentní revoluce?* (Olomouc 2000).

Zájemce o dějiny Ruska, resp. SSSR zřejmě přivítá především pasáže spjaté s rokem 1905, s říjnovou revolucí, následnou občanskou válkou a postupnou stabilizací režimu, kdy Trockij hrál vždy jednu z hlavních úloh, přičemž určující vztah s Leninem líčí převážně růžovými barvami a hrany zaobluje. Kapitoly věnované dětství a dospívání slouží spíše jako expozé pro život budoucího radikála (např. kapitoly *Má první revoluční organizace*, *Moje první žaláře* atd.). Poutavou sondou do dějin rakouské sociální demokracie jsou autorovy postřehy z jeho pobytu ve Vídni před první světovou válkou. Patřičnou pozornost věnuje Trockij působení svého legendárního obrněného vlaku, se kterým brázdil tisíce kilometrů vstříc bojům proti bělogvardějcům a dalším protivníkům bolestně se rodícího bolševického režimu. Ke škodě českých čtenářů se jen okrajově věnuje bojovému působení československých legií, byť právě jeho nařízení, kterým coby lidový komisař obrany přikázal pod drakonickými tresty odzbrojení legionářů, eskalovalo nahromaděné napětí těsně po tzv. čeljabinském incidentu v květnu 1918 a znamenalo v podstatě začátek války.

Neshody ohledně hospodářské politiky a Leninovo dlouhé umírání odstartovaly procesy, na jejichž konci byl Trockij, mnohými pasovaný na Leninova nástupce (zde připomíná hodnocení z tzv. Leninovy závěti: „*Nejvhodnější se jeví Trockij, slabinou je přehnaná sebedůvěra. Stalin je hrubý, neloajální a má tendence ke zneužívání moci, již mu skýtá stranický aparát.*“²), vymanérován z mocenských pozic až do vyhnanství. Bez mála klíčovým okamžikem boje o moc, který se rozbíhal ještě před Leninovou smrtí v lednu 1924, bylo dle Trockého jeho onemocnění, kvůli kterému byl (paralelně s Leninem) na podzim a v zimě 1923/1924 oslaben a trávil většinu času na lůžku, a nemohl tak čelit komplotu bloku Kameněv – Stalin – Zinověv (autor je nazývá epigony). „*Předvídat se dá revoluce či válka, ale následky podzimního lovu na kachny se tušit nedají.*“³ Aniž bych chtěl zpochybňovat roli náhody v dějinných procesech, zdá se mi správnější navrhnout řešení způsobem, jakým se věcí zabýval britský historik Edward Hallett Carr (s odkazem na Montesquieuho): „*Pokud stačila k výraznému oslabení Trockého pozice jedna náhodná příčina v podobě jeho onemocnění, pak musela existovat i obecná příčina toho, že pouhá jedna nemoc umožnila Trockého porážku.*“⁴ V odborné literatuře nalezneme i další bystrý postřeh o výsledku souboje Trockij vs. Stalin. Stranící samozřejmě vedli v patrnosti osudy Velké francouzské revoluce, jejímž faktickým hrobařem se stal Napoleon, a jelikož z předních vůdců ho nejvíce připomínal pozérský Lev Davidovič (což notně příživovala šeptanda šířená ze strany výše zmíněné trojice), v rámci poučení z historie podpořili spíše Stalina, který proslulého

2 Lev TROCKIJ, *Můj život*, Praha 2010, s. 446.

3 *Tamtéž*, s. 462.

4 Srov. E. H. CARR, *Co je historie?*, Praha 1967, s. 100 a dále.

Korsičana připomínal nejméně.⁵ Byl to však právě Stalin, kdo postupem času zúčtoval se starou leninskou gardou a provedl „svůj“ termidor.⁶

Obrátíme-li pozornost k redakční práci na recenzované knize, pak je třeba ocenit pečlivé vysvětlivky dobových reálií i podrobný jmenný rejstřík, umožňující v textu o více než pěti stech stranách přeci jen snadnější orientaci. Užitečná jsou rovněž i bibliografická data včetně Trockého děl vydaných v češtině. Memoáry jsou v neposlední řadě orámovány statěmi dvou historiků – I. Rozentala (*Revoluce a literatura*) a V. Vebera (*Lev Davidovič Trockij*). Zejména Veberův pětadvacetistránkový, biograficky pojatý epilog je cenný nejen svým vlastním obsahem, ale též kvůli faktu, že v současné době stále nemáme v češtině k dispozici původní ani překladovou moderní monografii zabývající se osobou L. D. Trockého. V tomto ohledu se nabízí český překlad v roce 2009 vydané knihy⁷ Roberta Service, kterou po biografii Lenina (2000, česky 2002) a Stalina (2005) autor dokončil pomyslný trojúhelník. K definitivnímu vyrovnání jistého edičního dluhu to považuji za nezbytné. Poté, co byl Trockij z vrcholu žebříčku revolučních vizionářů vytěsněn komerčně a vizuálně lákavějším Che Guevarou, je vhodná příležitost se nad jeho odkazem zamyslet. Třeba při čtení této knihy.

Jan ŠINDELÁŘ

5 Srov. *Tamtéž*, s. 72 a také Isaac DEUTSCHER, *Stalin. A political biography*, Londýn 1967, s. 275; Robert C. TUCKER, *Stalin jako revolucionář 1879–1929*, Praha 2003, s. 260 a dále.

6 O frakčních bojích na přelomu dvacátých a třicátých let více např. Marjan BRITOVŠEK, *Stalinův termidor*, Praha 1991.

7 Robert SERVICE, *Trotsky. A biography*, Londýn 2009.

Michal CHARYPAR, *Karel Sabina: „Epigon“ a tvůrce. Textová příbuzenství jako zdroj smyslu a poznání.*

Praha, Academia 2010, 345 s., ISBN 978-80-200-1831-1

V odborné, případně populárně naučné literatuře i v beletrii lze o Karlu Sabinovi najít mnohé informace (i interpretace), bohužel často omezené pouze na některé aspekty jeho života či tvorby. Právě proto původně dizertační práce Michala Charypara přináší velice potřebný syntetizující pohled na tuto osobnost.

Karel Sabina. Jaké výstižné pojmenování k tomuto jménu přiřadit, aby-
chom byli co nejvíce věcní a nezaujatí? Michal Charypar uvádí v názvu své monografie dvě hesla, která by mohla být kontradická. Kdo je považován za epigona, sice tvoří, ale jeho tvorba je v dnešním chápání slova snižována neorigi-
nality, pokračovatelstvím v práci jiného. Naopak tvůrce by mohl být spíše pokládán za skutečného autora, kvalitativně vysoce hodnoceného. Proč ale ty uvozovky u Sabinova „epigonství“? Je to snad pouze Charyparovo znevážení zaběhlého klíše, snaha o jiné uchopení takřka ustáleného přívlastku, nebo důsledné popření epigonství tohoto představitele (nejen) českého romantismu?

U Sabině se stále nabízejí všechny možnosti, což si autor zde i v předchozím sabinovském výzkumu uvědomuje. V literárněhistorickém diskurzu není možné nepokládat Karla Sabinu za spisovatele, který vytvořil hodnotná díla. Ta jsou ale také neoddiskutovatelně spjata s celonárodním odsouzením, jehož se mu dostalo po odhalení konfidentské činnosti v 70. letech předminulého století a jež ze zcela pochopitelných důvodů přetrvalo v chápání nejen laické veřejnosti, ale také v řadách odborníků. Někteří z nich se omezovali na biografii, další často zdůrazňovali z bohaté Sabinovy tvorby především vazbu ke Karlu Hynku Máchovi.

Autor recenzované publikace s lehkostí zvládl prostudovat množství dostupné primární i sekundární literatury (v některých případech mu znesnadnila práci horší přístupnost některých děl či článků, dochovaných se buď pouze v jednom vydání, nebo jen ve zmínkách jiných autorů), a předkládá tak čtenáři bohatou mozaiku vlastní intertextuální interpretace v polemice, nebo i ve shodě s doposud vydanými texty o tvorbě či životě Karla Sabině, nejvíce pak se studii Oldřicha Králíka, Alexandra Sticha, Jana Thona či Růženy Grebeníčkové.

V souvislosti s kontroverzností Sabinova občanského života se operuje s názory veřejnosti, společnosti tehdejší i současné (případně té z 20. století). Nebude tedy snad od věci před posouzením vlastního Charyparova textu uvést problematiku jinak, jakousi hypotetickou mírou obeznámenosti se Sabinou. Mohli bychom zůstat u běžné středoškolské učebnice literatury (kde

bychom příliš informací nenačerpali), zvolme si proto jako měřítko lehce nadprůměrného poznání o Sabinově literární tvorbě např. příručku *Česká literatura od počátků k dnešku*.¹ Karel Sabina v něm již nebude považován za autora, kterého lze jen lehce zmínit (pokud vůbec). Zde je představen autor, který společně s K. H. Máchou významně zasahoval do vývoje českého romantismu, který byl ve styku s dalšími literáty své doby a také vydával díla „s uměleckou ctižádostí“ (*Na poušti*), díla „trvalejší hodnoty“ (*Hrobník* či *Oživené hroby*) i díla „pro výdělek“ (*Jen tři léta!*, *Morana*). Nejvíce prostoru ve dvoustránkové samostatné kapitole věnované Sabinovi je pak určeno krátké biografii a *Oživeným hrobům*. Tolik tato příručka, která ale zcela jistě neznamená ono pravé, a dnes již silně pokulhávající, povědomí o K. Sabinovi (mluvíme-li opět o široké veřejnosti). Každopádně ukazuje sice stručné, ale ne již negativními konotacemi zastřené vnímání jeho tvorby.

Michal Charypar samozřejmě svou práci neadresoval široké veřejnosti, ale odborníkům, zájemcům o hlubší poznání Sabinova literární odkazu, nebo ještě lépe o možnou diskusi v chápání tohoto odkazu. Proto se pouští do metodicky zvládnuté interpretace rozsáhlé Sabinovy tvorby od prvních literárních pokusů, přes práce odborné po pozdní romány. Nehodlá zpochybňovat jeho smutnou, často omílanou roli policejního donašeče, jde mu však v první řadě o Karla Sabinu – tvůrce, který v průběhu více než třiceti let svého literárního putování prošel jistě zajímavým vývojem a zcela jistě neustrnul v máchovském epigonství. Charypar nabízí čtenáři v devatenácti kapitolách intertextuální rozbor děl, jejichž datum vzniku slouží jako vodítko pro více méně chronologickou návaznost. První a poslední kapitola uzavírají pomyslný kruh textových vztahů, a to právě osobou samotného autora – kým Karel Sabina byl biograficky (*Od autora k dílu*) a jak lze chápat jeho literární tvorbu i očekávané další bádání (*Od díla zpět k autorovi*).

Podtitul knihy nenechá čtenáře na pochybách, že průsečíkem celého výzkumu je intertextualita, a tím pádem i literární komparatistika, jejichž prostřednictvím lze poznat tvůrčí práci i vývoj zkoumaného autora. Po úvodní biografické črtě je shrnuta problematika intertextuality, navíc podtržena pro Charypara důležitou tezí Harolda Blooma, jehož „úzkost z vlivu“, rozuměj dluh autora vůči svým předchůdcům, je stále nosným prvkem mezitextových vztahů i interpretací. Následné nebezpečí pro možného interpreta je nabíledni, „*intertextualita tak klade vysoké nároky na jeho soudnost a schopnost sebekriticky zamezit příliš dalekosáhlým spojům, které by mohly diskreditovat jeho interpretační záměr*“ (s. 33). Na právě takovou možnou mylnou interpretaci poukazuje

1 J. LEHÁR – A. STICH – J. JANÁČKOVÁ – J. HOLÝ, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2002, s. 255–258.

při polemice např. s některými částmi studií Oldřicha Králíka. Dotýká se zejména Králíkovy teorie účelově dokazující Sabinovo vědomé vydávání svých některých raných děl za Máchovy.

Vrátíme-li se ještě k Bloomovi, „úzkost z vlivu“ nemusí v sobě a priori nést pouze negativní náboj – může být „účinným uměleckým prostředkem“, posouvajícím autora správným směrem (s. 35). Bloom pak Charyparovi slouží jako opěrný bod pro definování interstruktury. Je také zdůvodněna již v úvodu užitá titulní dichotomie tvůrce – epigon a také pojmů inspirace – vlivologie (i v názvu jedné z prvních kapitol), které nejen osvětlují, ale také zjemňují dosavadní chápání jeho máchovského epigonství.

I když se toto specifické propojení s Máchou (v rámci textů beletristických i odborných) prolíná téměř všemi kapitolami, pozornost je zaměřena i na díla, v nichž se vliv Máchovy tvorby neodráží. Textová příbuznost je pak dokázána v díle autorů jiných (Herloš, Tyl) nebo zcela pochopitelně v předchozí Sabinově tvorbě. A právě tato místa vysvětlující posun, který Sabina prodělal od vydání svých časnějších prací k pracím pozdějším, jsou velice přínosná. Například *Věčný ženich – Prodaná nevěsta, Blouznění – Na poušti*.

Nad chronologickou návazností kapitol stojí tematický princip, často se prolínající s motivy jednotlivých děl – KHM, romantika a vlast, poezie, vesnice, senzitivita a šílenství apod. Touto tematičností získává obraz Sabinovy tvorby zajímavý rozměr umožňující interpretovat Sabinu jako svébytného, v mnohém originálního a nekonvenčního autora – i když v rozporu s dosavadní tradicí. Přes toto pozitivum lze vytknout častá letmá upozornění na další textová příbuzenství, odvádějící pozornost čtenáře od konkrétních problémů, jichž i tak Charypar nastínil možná více, než na dané ploše bylo nutné.

Text doprovází kromě obligátního seznamu literatury, rejstříku jmen a textů K. Sabinu a K. H. Máchy také přílohová část. Pět příloh dokresluje první část Sabinova života, jedná se o závěrečnou část *Zpomínky Čecha ze staré Vídne*, pasáž o Sabinovi z článku věnovaném Emanuelu Arnoldovi z pera Josefa Baráka, Sabinovy německé překlady Máchových básní a překlad Sabinovy řeči z 11. března 1848.

Pokud si zpočátku navykne na celkovou návaznost kapitol, danou jak tématem, tak časem, u některých oddílů tento jednotící princip začneme postrádat, abychom ho v závěru opět potkali. Můžeme tak nabýt dojmu jednotlivých studií vřazených do připravovaného textu. Charypar si je ale vědom právě této necelistvosti, která čtenáři vyvstává před očima, stejně jako diskutabilnosti „*způsobu vedení argumentace*“ a „*dílčích závěrů*“. Ostatně u publikace, která si klade za cíl rozvířít utichlé vody, ukázat na další možnosti bádání i potřebné diskuse o Karlu Sabinovi, je tyto malé nedostatky nakonec možné chápat jako přínosné, v což v závěru doufá i sám autor.

Pavla BECHNEROVÁ

Petr A. BÍLEK – Blanka ČINÁTLOVÁ (eds.), *Tesilová kavalérie*.

Praha, Filozofická fakulta UK 2010, 256 str., ISBN 978-80-87053-44-7

Publikace, v názvu s odkazem na Dudkův normalizační seriál a vydaná loni Filozofickou fakultou UK, obsahuje studie, zpracované především pracovníky tamní katedry bohemistiky, jež si kladou za cíl zmapovat kulturní prostředí a proměny životního stylu ve dvacetiletí husákovské normalizace. Její záběr je tedy poměrně široký, sahá od analýzy normalizačních seriálů (*Žena za pultem*), hraného filmu (*Na samotě u lesa*, *Vesničko má středisková*, *Vitr v kapse*) a populární hudby až po společenské jevy, jako jsou proměny módy nebo obliba kutilství. Pokud bychom chtěli tuto práci nějakým způsobem „zaškátulkovat“, jednalo by se o historickou sondu, opírající se o sociologický pohled na jednotlivá témata. Politika zde tvoří spíše kulisu, celé období normalizace je ostatně pojato jako určité bezčasí (zde by se chtělo patočkovsky konstatovat, že provozování politiky je možné pouze s vědomím časovosti). Je přitom pozoruhodné, že renomovaní literární vědci zde neponechávají literatuře žádný prostor. Je to dáno tím, že se pokoušejí analyzovat pouze ty oblasti, které pokládají za zásadní pro toto období, a zaměřují se proto především na populární kulturu. Je však třeba zdůraznit, že studie se soustřeďují pouze na určité výseky normalizačního života. Věnují se především „oficiální“ populární kultuře, kterou přímo spojují s konformitou husákovského režimu. Zcela přitom opomíjejí tvorbu kulturního undergroundu, stejně jako nejrůznější dění v tzv. „šedé zóně“. V tomto ohledu jsou studie značně obecné a schematizující.

Knihu otevírá krátká všeobecná studie Jakuba Machka o normalizační kultuře. Jejím základem je podle něj únik z veřejného prostoru do soukromí a vznik fenoménů jako chataření a chalupaření. V oblasti kultury se pak symptomem nového životního stylu stává masové sledování televizních pořadů (příčemž zde zdůrazňuje především Dietlovu *Ženu za pultem*). Machek zde klade zajímavou otázku, zda je možné na normalizační kulturu aplikovat kritické teorie, vzniklé v západních demokraciích. Zmiňuje zde přitom neortodoxní marxistické myslitele Antonia Gramsciho a Louise Althussera, kteří spatřovali v oblasti kultury prostor hegemonie moci. Bylo by přínosné, kdyby zde autor dovedl své myšlenky poněkud dále. Mohl se přitom opřít i o hlubší Adornovy analýzy funkcí moderní kultury v jeho *Dialektice osvícenství*. Adorno zde popisuje, jak kultura, jež v evropské tradici představovala kritický prvek, začíná ztrácet svou emancipační funkci a stává se tak integrální součástí stávajícího systému.

V druhé, asi „nejpolitičtější“ studii *Jazyk normalizační moci* se Kamil Činátel zabývá transformací *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti* do

dějepisných osnov i filmové a televizní produkce. Připomíná pak dnes již zapomenuté filmové kuriozity jako filmy *Hroch*, *Tobě hrana zvonit nebude* nebo *Bouřlivé víno*. Zdůrazňuje však i dva díly *Štvanice* a *Studna* z hojně reprízovaného seriálu *Tricet případů majora Zemana*. Jak autor správně podotýká, představují tyto díly divácky nejúspěšnější adaptaci *Poučení* ve filmu. Tady Činátl správně vysvětluje: v kultovním, hororově laděném dílu *Studna* jsou spíše podprahově včleněny závěry *Poučení*. Působivost těchto děl pak vidí v upozadění ideologického diskurzu za atraktivním dějem. Činátl se dále věnuje různým společenským souvislostem a problémům, vyvstávajících s aplikací *Poučení* ve veřejném životě (kádrové čistky apod.). Coby literárního vědce jej pochopitelně zajímá sémantika tohoto textu a analýza funkce ideologického jazyka. Pozoruhodný je především závěr této kapitoly, píše zde o zásadní proměně ideologického diskurzu vládnoucí moci. Oproti nadšenecké kolektivitě padesátých let (kterou precizně analyzoval Vladimír Macura ve *Šťastném věku*) jsou podle Činátla hrdiny *Poučení* ti, již se vzepřeli davové psychóze „kontrarevoluce“, a osvědčili tak svou loajalitu nezkarikovanému socialismu.

Velké ambice si klade příspěvek Miloslavy Petránkové *Normalizační abnormalita*, zabývající se charakteristikou normalizační kinematografie. Pokouší se vyvolat diskusi především o oblíbených filmech Jiřího Menzela a dvojice Svěrák-Smoljak z normalizačního období (*Vesničko má středisková*, *Kulový blesk*, *Na samotě u lesa*, *Vrchní, prchni*). Petránková se pokouší zpochybnit údajnou „nadčasovost“ těchto snímků a naopak ukázat jejich provázanost s normalizačním systémem. Úspěch těchto filmů pak spojuje s logikou vyprazdňování veřejného prostoru a stahování se do soukromé sféry. V této optice jsou podle ní tyto filmy ideální komponentou stávajícího řádu. Na srovnání předních snímků československé filmové nové vlny (*Intimní osvětlení*, *Černý Petr*) a již zmiňovaných snímků z let normalizace se pokouší ukázat jejich vyprázdňenost. Zatímco v nové vlně dochází k prolnutí vážnosti a banality i komična s tragikou, sedmdesátá a osmdesátá léta už jsou dobou příznačného menzelovsko-svěrákovského „laskavého humoru“, otupujícího hrany problémů. V mnohém lze dát autorce jistě za pravdu, zarážející je však logika tohoto uvažování. Nechápu funkčnost srovnávání normalizačních filmů s československou novou vlnou. Ta byla nepochybně vrcholem československé kinematografie a mnohé snímky si onu „nadčasovou platnost“ uchovaly. Byla však také produktem celosvětového kinematografického dění, některé autory inspirovala kinematografie francouzská (např. Juráček-Truffaut). Jako taková byla samozřejmě spojena s kvasem šedesátých let a s touto epochou u nás i ve světě také odezněla. Komparace filmové poetiky šedesátých let a normalizačního období (vezmeme-li navíc v potaz změněnou politickou situaci) je naprosto nefunkční a o ničem nevypovídá, tato část studie je podle mne zcela zbytečná. Udivuje mne i tvrzení, že snímky, které Petránková kriti-

zuje, mají mít „nadčasovou platnost“. Osobně se domnívám, že scénáristům ani režisérům o nic takového nešlo, jejich snahou podle mého názoru bylo natočení komedií, jež by se udržely v rámci nastavených mezí a za které by se nemuseli stydět. Víc totiž v době tuhé ideologické cenzury možné nebylo. Právě tomuto tématu se navíc věnuje Smoljakův snímek *Nejistá sezóna* (1988), který celkem věrně vystihuje téměř „kafkovské“ prostředí cenzurního aparátu. Je příznačné, že autorka tento snímek nezmiňuje, protože se jí nehodí do vytyčeného schématu.

Naopak Bílkovu studii *Znakový systém normalizační pop-music* vysoce oceňuji, autor zde na poměrně malé ploše vystihl základní směry, jimiž se populární hudba v normalizačním dvacetiletí ubírala. Zajímavý je popis dominantní pozice Karla Gotta na oficiální hudební scéně (ano, toho muže, kterého Milan Kundera nazval v *Knize smíchu a zapomnění* idiotem hudby). Bílek přirovnává Gottovo vystoupení ke kvazináboženské mši, kdy se Gott stává „celebrujícím knězem i oltářem“, jehož gesta připomínají pohyby žehnajícího a posléze proměňujícího kněze. Na myslí nám tak při čtení vytane odkaz německého filosofa politiky Erica Voegelina, podle něhož se sekulární režimy po vytlačení náboženství z veřejného prostoru stávají určitým náhradním „politickým náboženstvím“, a přebírají tak i uvolněný znakový systém.

Helena Özörencik se v příspěvku *Došly přibíháky – zobrazení fronty v normalizaci* věnuje různým sémantickým významům fronty jako klíčového znaku normalizační epochy. Fronta tak evokuje nejen nekonečné zástupy, čekající na nedostatkové zboží, ale také tendenci nevybočovat z řady, což bylo považováno za optimální strategii pro úspěšné přežití v husákovské epoše. U autorky je poznat její inspirace Macurovými texty, jako by se mu snažila přiblížit i stylem psaní. Podobnými odkazy se hemží i studie Iny Marešové o normalizačních televizních seriálech *Romance za pultem: Průvodce po třech reprezentativních prostorech normalizačních seriálů*. Zaměřuje se především na seriál *Žena za pultem*, který se stal určitým symbolem celé normalizační éry. Nejspíš právě proto je mu v celé knize věnováno nejvíce místa. Překvapilo mne, že jiný normalizační opus *Okres na severu* Evžena Sokolovského, zobrazující „normální“ život okresního tajemníka KSČ, je zmiňován velice sporadicky (jeho detailnější analýza by přitom mohla poskytnout mnoho zajímavých námětů). Marešová tedy rozebírá „macurovským“ způsobem sémantiku *Ženy za pultem*, analyzuje například funkci automobilu, symbolizujícího všeobecně dostupný, masový prostředek období reálného socialismu. Stejně tak v rámci seriálu rozebírá jednotlivé atributy každodenního života, jako je vybavení bytu nebo prostředí prodejny. Úlohou seriálu je potom podle Marešové nástin normativní linie, podle níž se měl život v realitě ubírat.

Ve sborníku také najdeme příspěvky o ideologizaci žánru v Čechách natolik oblíbeného, jako je pohádka. Marie Gromovová ve studii *Fantazie, nebo*

Ideologie? České pohádkové filmy 70. a 80. let nahlíží na prostoupení základních pohádkových motivů normalizační ideologií. Zabývá se tak oblíbenými filmy tohoto žánru, jako jsou *Tři oříšky pro Popelku* nebo komedie *Ať žijí duchové!* Je trochu s podivem, že zde nezmínila populární večerníčky jako *Krkonošské pohádky*, kde se s poutavou vyprávěcí formou poji zvrácený ideologický obsah. Mám zde na mysli především vykreslení národního stereotypu sudetského Němce v postavě Trautenberka, stejně jako předvádění udavačství v příznivém světle. Autorka zde mohla navázat na Mandlerovy provokativní eseje v Lidových novinách, které se danému tématu věnovaly.

Příspěvek Blanky Činátlové *Invaze barbarů do české kultury: antropologický rozměr domácího umění* se věnuje sociologickému fenoménu normalizační éry – kutilství, chataření a chalupaření. Uchopuje jej prostřednictvím Lévi-Straussovy analýzy primitivní kultury, což přidává celé studii humorný podtext. Mluví tu dokonce o „rousseauovském“ primitivním divošství ušlechtilého člověka stojícího mimo civilizaci.

O obecnější analýzu normalizace se pokouší Kamil Činátl ve studii *Časy normalizace*. Diferencuje toto období od předcházejících padesátých a šedesátých let, zaměřuje se na proměny a konec socialistického metapříběhu. Odvolává se přitom na postmoderní teze J.-F. Lyotarda, ačkoliv inspiraci pro toto pojetí lze najít i v Havlových esejích, především v *Moci bezmocných*. Tato diference mezi různými etapami je inspirující a pro historické vědomí velmi důležitá a podstatná. Ukazuje totiž, že zatímco v padesátých a šedesátých letech se odehrával určitý lineární příběh (ať už budování nového člověka a světa v padesátých letech, nebo různé experimenty v letech šedesátých), v době normalizace se čas lineární mění na neměnný čas cyklický, na čas vyprázdněných a opakujících se rituálů. Na druhou stranu však analyzuje i jisté apokalyptické nálady, vyvstávající s hrozbou nukleární války a jaderného nebezpečí. Některé názory tohoto autora jsou však dost zarážející. Například když tvrdí, že symbol „moudrého stáří“ v této době ztělesňoval Jan Werich a po něm úlohu „filosofa normalizace“ převzal Josef Kemr. U obou herců můžeme jistě najít momenty, které lze označit jako spolupráci s režimem (ve Werichově případě podpis Anticharty, u Kemra třeba účinkování v *Třiceti případech majora Zemana*). Pejorativní označení „filozof normalizace“, jímž je Činátl počastoval, si však nezaslouží, neboť bychom našli mnoho příkladů jiných umělců, kteří naprosto otevřeně a proklamativně vyjadřovali svou sounáležitost s režimem mnohem více než tito dva.

Celkově lze publikaci hodnotit jako přínosný příspěvek k diskusi o nedávné minulosti. Chybí zde však určitý přesah do současné doby, například vysvětlení, proč jsme se po listopadové revoluci dočkali určité „renaissance“ normalizační kultury. Ale to už je otázka přesahující rámec recenze.

Vojtěch ČURDA

Kateřina MACHÁČKOVÁ, *Téma Macháček.*

Praha, Nakladatelství XYZ 2010, 381 s., ISBN 978-80-7388-095-8

K tématu Miroslava Macháčka, k jeho osobnímu údělu a divadelnímu umění v době totality se obrací další kniha, kterou o svém otci po *Zápiscích z bláznince* zpracovala Kateřina Macháčková. Název, který má asociovat variované téma v jazzové improvizaci, tak oblíbeném Macháčkově hudebním žánru, byl zvolen skutečně trefně. Spíše než o biografii či komentované vydání pamětí a dopisů se totiž jedná o paměťovou koláž, která vznikla posbíráním a poskládáním vzpomínek převážně M. Macháčka, ale i jeho divadelních a filmových kolegů, životních partnerek a konečně vlastní dcery. Jak sama kompilátorka přiznává, vrhla se do probírání otcovy pozůstalosti, jeho deníků, dopisů a všemožných poznámek a to nejzajímavější vybrala a uspořádala. Nejvíce se zaměřuje na Macháčkův osobní a profesní život, přičemž ten druhý jasně převažuje, konečně často dává názvy jednotlivým oddílům knihy.

Z hlediska historického je určitě nejzajímavější pozorovat Macháčkovu horlivé budování nového státu po roce 1948, jeho postřehy ke komunistické ideologii, kterou v této době sdílel, postřehy, z nichž leckdy mrazí, víme-li, co se zde v padesátých letech dělo. Tato sonda o podlehnutí ideologii, která může potkat i inteligentního a bezesporu talentovaného člověka, nepřestává být poučná. Určitou tragikomedii člověk cítí z Macháčkových snah ideologicky vzdělávat jeho první ženu (matku Kateřiny M.), která ovšem dle Macháčkových vlastních slov o nejnovější revoluční poznání nejevila valnějšího zájmu. Méně už je v textu osvětlen postupný odklon od této ideologie na přelomu 60. a 70. let, kdy se zdá, že spíše než pro politické názory byl M. Macháček odsouván z divadelní a filmové činnosti pro své konfliktní jednání a řadu nepřátel, které si svou zapáleností pro divadelní profesi vytvořil.

Komentáře autorky se drží decentně v pozadí a zasahují do mozaiky jen občas. Nejčastěji k nám promlouvají paměti samy za sebe. Pročítání vzpomínek odkrývá leckdy dost nelítostně povahu Macháčkovy osobnosti. Přesto se nelze při čtení zbavit dojmu, že nepokrytě nahlížíme do soukromí, o kterém ani nevíme, zda mělo být čteno. Nabízí se zde analogie s nedávno vydanou korespondencí Jiřího Voskovce a Jana Wericha, u které je ovšem čtenář hned od začátku informován o faktu, že oba pánové o zveřejnění uvažovali a dopisy s touto myšlenkou i psali. U Macháčka jsem ovšem tento dojem neměla a pomohlo by, pokud by se autorka k této problematice v úvodu vyjádřila.

K dalším podstatným rysům knihy patří určitá torzovitost. Řada problémů, jimž musel Macháček čelit, je neodmyslitelně spojena s dobou a nedo-

řešena. Tato neuzavřenost od dalšího čtení trochu odrazuje a na místě by byla podrobnější práce s komentářem autorky. A tak u některých pasáží není zcela zjevné, proč vlastně byly do knihy zařazeny, když samotné sdělení čtenáři pro nedostatek souvislostí uniká.

Tím se ovšem dostávám k tomu, že kniha není a nemá ambice být striktně odborně historickou. Macháčková se snaží z pozůstalosti načrtnout portrét vlastního otce, se kterým se během života příliš nestýkala kvůli rodinné situaci i povaze jeho samotného, a k tomuto dobrodružnému odhalování nás přizvala. Nečiní si ambice Macháčka obhajovat, soudit či adorat, pouze předkládá zjištění a zůstává na čtenáři, jaký obraz si vytvoří.

Knihy je především určena hercům a režisérům, kteří respektují a chtějí blíže poznat Macháčkovu divadelní práci a postupy, všem, které fascinuje rozporuplná Macháčková osobnost, a konečně by mohla obsahovat i řadu indicií k některým zajímavým historickým problémům pro divadelní historiky.

Olga KOVAŘÍKOVÁ

Škrétovské jubileum

Výstava Karel Škréta 1610–1674. Doba a dílo, 26. 11. 2010 – 10. 4. 2011, Jízdárna Pražského hradu – Valdštejnská jízdárna

V roce 2010 uplynulo čtyři sta let od narození Karla Škréty, jednoho z našich největších barokních malířů. Oslav výročí a uspořádání výstavy se ujala především Národní galerie v Praze, aby tak navázala na někdejší průkopnické dílo Jaromíra Neumanna z roku 1974. Ve svém úsilí nezůstala osamocena, ale dostalo se jí významné peněžní podpory grantem „z Islandu, Lichtenštejnska a Norska v rámci finančního mechanismu EHP a finančního mechanismu Norska“. Ponechám stranou rozklad o tom, co toto mecenášské konsorcium vlastně znamená, ale musím zdůraznit, že získaných prostředků užíli řešitelé více než dobře (partnery Národní galerie byly Univerzita Karlova v Praze a Ústav dějin umění Akademie věd ČR, v. v. i., kurátorem byl Vít Vlnas). Expozice *Karel Škréta 1610–1674. Doba a dílo*, umístěná ve Valdštejnské jízdárně a Jízdárně Pražského hradu, se těšila velkému zájmu návštěvníků – uvádí se jich celkem více než 70 000. K dispozici byl hned při zahájení nádherně graficky upravený katalog čítající 663 stran, díky grantové vzpruze prodávaný za cenu téměř symbolickou.¹

Katalog, kniha skutečně sličná, neobsahuje rozsáhlejší odborné studie; jednotlivé tematické celky jsou uvedeny stručnými vstupy předních odborníků na barokní umění. O to větší pozornost je věnována obsírným katalogovým heslům. Kromě připomenutých editorů jsou mezi autory zastoupeni Štěpán Vácha, Sylva Dobalová, Petra Zelenková, Lubomír Slavíček, Martin Mádl, Tomáš Sekyrka či nezapomenutelný, bohužel předčasně zemřelý, Mojmír Horyna. Vědecká veřejnost ovšem nebyla o škrétovské studii ochuzena – výstava byla orámována konferencemi. Z té úvodní už vyšel sborník – netřeba ani zdůrazňovat, že i jeho grafické ztvárnění je vynikající.² Články zde shromážděné se netýkají jen Škrétových prací, ale ve shodě s koncepcí výstavy i jiných umělců, vrstevníků našeho protagonisty. Vedle toho se zde zpřítomňuje „druhý život“ Škrétův i širší historické souvislosti, v nichž se během svého života pohyboval.

1 Lenka STOLÁROVÁ – Vít VLNAS (eds.), *Karel Škréta 1610–1674. Doba a dílo*, Praha 2010. Tato publikace byla právem oceněna mezi katalogy jako Nejkrásnější kniha roku 2010, cenu udělilo Ministerstvo kultury ČR ve spolupráci s Památkovým úřadem a Národním písemnictvím. Fakt, že katalog byl včas hotov, nepřipominám náhodou. Není to u nás stále pravidlem – např. katalog rovněž velmi pěkné výstavy *Umění české reformace* vyšel v roce 2011, téměř na den rok po ukončení expozice!

2 Lenka STOLÁROVÁ (ed.), *Karel Škréta a malířství 17. století v Čechách a v Evropě. Sborník příspěvků z odborného kolokvia pořádaného Národní galerií v Praze v klášteře sv. Anežky České ve dnech 23. – 24. března 2010*, Praha 2010.

Vědecké sympozium se uskutečnilo i na závěr výstavy (předpokládám, že sborník vyjde v dohledné době). Vít Vlnas ve svém vstupním prosluvu vyzdvihl význam týmové práce, která přispěla ke zdárnému výsledku. Vedle předběžného průzkumu, historických rešerší a badatelských výbojů, vyzdvihl novou identifikaci kdysi sporných Škrétových prací, vyloučení sporných obrazů v minulosti Škrétovi připisovaných a pochopitelně i pečlivé restaurování všech exponátů. Vlnas mj. zdůraznil, že Škrétu nelze posuzovat jako osamocené genia, ale člověka, který se pohyboval v určitém čase, byl poután sociální sítí a současně se poměřoval a konfrontoval s jinými umělci i převyšoval dobové umělecké niveau. Především ale upozornil na nově objevené Škrétovy obrazy, ať už se jednalo o Nejsvětější Trojici z Brixenu, nebo Zvěstování z Jičina. Podrobný výzkum naopak odepsal některé práce, které byly dříve Škrétovi bez pochyb připisovány: mezi jinými se to týkalo i proslulé Podobizny muže s dlouhými plavými vlasy. Vlnas k tomu právem podotkl, že právě tento obraz pokládali donedávna dějepisci umění za „*vrcholný projev Škrétova portrétního umění*“.

Jak už jsem výše uvedla, výstava věnovaná Karlu Škrétovi se sestávala ze dvou částí. Dlužno říci, že částí odlišných. Zatímco ve Valdštejnské jízdárně měl divák možnost zhlédnout ranější Škrétovy práce v konfrontaci s díly jeho současníků, mnohdy ovšem už na první pohled mnohonásobně méně kvalitních, v hradní jízdárně se už mohl těšit hlavně ze Škrétových vrcholných prací. Rozhodně nejsem sama, kdo soudí, že valdštejnská expozice za tou hradní přece jen poněkud pokulhávala a působila trochu neuspořádaným dojmem. Zato návštěva Jízdárny Pražského hradu byla bezesporu vrcholným zážitkem. Nicméně v obou částech expozice působily dozajista největším dojmem malířovy cykly: dole ten svatováclavský a nahoře pašijový. Svatováclavský cyklus vytvořil Škréta pro klášter bosých augustiniánů v Praze Na Zderaze, jeho jednotlivé obrazy se rozptýlily, ne všechny se dochovaly. Cyklus pašijový jsem kdysi měla možnost (jako průvodkyně Pražské informační služby) obdivovat na emporách malostranského, kdysi jezuitského, chrámu sv. Mikuláše. Obrazy umístěné do čela jízdárny, nyní nádherně restaurované, tvořily skutečný vrchol hradní expozice. Návštěvník, který se předtím seznámil se staršími pracemi Karla Škréty, jeho současníků i jeho dílny, pojednou stanul před nadobyčej niterným ztvárněním posledních pozemských chvil Ježíše Krista.

Výstava věnovaná Karlu Škrétovi a jeho době byla pro obdivovatele barokního umění skutečným zážitkem. Zážitkem, který přetrvává nejen v katalogu a konferenčních sbornících, neboť pořadatelé slíbili, že všechny exponáty (pokud k tomu jejich majitelé svolí) budou dostupné v internetové prezentaci.

Ivana ČORNEJOVÁ

Krása a pochybnosti

Výstava Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský 1310, 4. 11. 2010 – 6. 2. 2011, Dům U Kamenného zvonu

Výstavy středověkého umění jsou vzhledem k jeho stáří, a tudíž složitým podmínkám prezentace artefaktů vždy výjimečnou událostí. Nejinak tomu bylo v případě expozice *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský 1310* (4. 11. 2010 – 6. 2. 2011). Ambiciózní projekt, jednoznačně navazující na velkolepou výstavu *Karel IV. Císař z Boží milosti*, konanou v roce 2006, sliboval především vhléd do atmosféry dvorské kultury přelomu 13. a 14. století a do životního stylu obyvatel tehdejšího pražského souměstí. Srdcem expozice se stal Dům U Kamenného zvonu, původní součást městské rezidence mladého královského páru a zároveň dlouholetý předmět badatelského zájmu hlavní kurátorky výstavy Kláry Benešové. Kvalitní architektonická i malířská výzdoba gotického paláce jedinečně evokovaly dobu a vnímavým návštěvníkům v některých místnostech zprostředkovaly skutečně silný zážitek. Týká se to zvláště kaple v prvním patře domu, kde byla k vidění vrcholná díla sakrálního uměleckého řemesla (vyšívané antependium z Chebu, berla abatyše Kunhuty či tzv. Svatojiřský plenář).

Autorskému týmu slouží ke cti, že se mu podařilo vedle listin a pečeti, iluminovaných rukopisů, textilií, architektonických fragmentů a kopií náhrobků či archeologických nálezů soustředit poklady zlatnického umění z domácích i významných evropských sbírek. Milovníci elitní kultury pěstované na dvoře posledních Přemyslovců mohli poprvé na domácí půdě spatřit tzv. Korunovační kříž Přemysla Otakara II. z dómské pokladnice v Řezně, doklad špičkové úrovně středoevropského zlatnického řemesla. Kříž, na jehož zadní straně se nad Kristovou hlavou skví neskromný nápis „*Rex Otakarus me fecit*“, společně s Přemyslovými pohřebními insigniemi alespoň na chvíli zpřítomnil splendor majestátu tohoto sebevědomého panovníka. Ze španělského Escorialu dorazil emailem zdobený relikviář sv. Blažeje s podobiznami Václava III., jenž dal dílo zhotovit v roce 1305 před osudnou cestou do Polska. A právě odtud, z Vratislavi, byl zapůjčen další skvost – část pokladu českých královen nalezeného ve Slezské Středě. Nádherná svatební koruna z tohoto souboru se stala zároveň emblémem výstavy.

Velkorysý plán, představit komplexně dobu posledních Přemyslovců jako základ pro vzestup české i středoevropské kultury lucemburské epochy, v sobě skrýval nejedno úskalí. Eliščin sňatek s Janem (1. září 1310 ve Špyru), dramatické dobývání Prahy a následná korunovace mladého páru (7. února 1311)

tvoří nesporný mezník v českých dějinách. Zmíněné události se proto logicky nabízejí jako středobod, kolem něhož lze postavit zajímavý příběh. Výstava však v tomto směru byla pro mnohé návštěvníky zklamáním. Zatímco jednu z největších místností zaplnily podsvětlené panely s bohatě ilustrovanou kronikou Balduina Lucemburského o výpravě Jindřicha VII. za císařskou korunou, o královském sňatku, jenž je námětem jedné z iluminací, se diváci dozvěděli jen málo. V tříšti sálů, věnovaných Eliščiným a Janovým předkům, duchovní i světské kultuře, Petrovi z Aspeltu, architektonické výzdobě Domu U Kamenného zvonu a soudobé Praze, životní osudy manželského páru poněkud zanikly. Nijak nepřekvapí, že mnozí přítomní návštěvníci i někteří recenzenti hovořili o „královském sňatku bez sňatku“.

Stejně nevyváženě působil i poměr obrazové a textové stránky expozice. Zarážející fakt, že její autoři nedokázali náležitě informačně podpořit unikátní památky, svědčí o poněkud zaprášeném stavu českého muzejnictví. Zvláště křiklavě tento nedostatek vynikl v části věnované pečetím, jejichž řemeslné a výtvarné zpracování, návaznost na předchozí vzory, velikost, materiál či barva vosku reprezentovaly prestižní postavení majitele. Nepoučený návštěvník tak mohl jen bez dechu obdivovat nádherná díla středověkého umění, avšak o kontextu jejich vzniku či jejich duchovním a symbolickém přesahu se nedozvěděl téměř nic. Výrazněji si bohužel nepolepšil ani v případě, že za 230 korun na místě zakoupil bohatě fotograficky vybaveného průvodce výstavou.

Více informací pochopitelně nabídl objemný vědecký katalog (Klára Benešová /ed./, *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310*, Praha 2010; kniha textů 589 stran, kniha příloh 93 stran). Jeho cena, šplhající k dvěma tisícům korun, příliš nenadchne. K nesporným kladům publikace však patří kvalitní fotografie se spoustou detailů a celková grafická úprava, již naneštěstí ruší samostatná příloha s genealogickými tabulkami, rejstříky a literaturou. Podivný appendix má snad uživateli zjednodušit práci s textem (v poznámkovém aparátu je použit systém příjmení s indexy roku vydání knihy), ale možná vyšel později jen proto, že se v termínu nepodařilo zpracovat rejstříky.

Pochybnosti vzbuzuje i obsahová nevyváženost katalogu, který do jisté míry kopíruje koncepční neuspořádanost výstavy. V publikaci zcela chybí samostatná část o životním stylu v Praze na přelomu 13. a 14. století, což je vzhledem k prostoru, který Praha zaujala v expozici, nepochopitelné. Naopak, celá sedmina příspěvků a hesel se týká mincovních poměrů v českých zemích a dalších lucemburských državách. Ačkoliv se vesměs jedná o poučené sondy, ve vztahu k názvu projektu je jejich počet přehnaný. Ostatní stati kolísají od zasvěcených vhlédů do symbolického systému středověké panovnické reprezentace (Michel Margue, Verena Kessel, Jean-Claude Muller, místy i Klára Be-

nešovská), přes popisné a materiálové studie (Marie Bláhová, Zuzana Všečetková, Karel Maráz či Lenka Bobková) až po suše nenápaditá katalogová hesla (zvláště Dana Dvořáčková-Malá). Ve srovnání s prostorem, který dostali autoři „lucemburských“ pasáží, vyhlíží kapitola o Eliščině rodině jako chudý příbuzný. Milým zpestřením jsou naopak texty věnované astronomii a astrologii na dvoře posledních Přemyslovců, zejména katalogové heslo k jednomu z nejpozoruhodnějších exponátů – unikátnímu hvězdnému globu ze 13. století.

Samostatnou zmínku zasluhuje doprovodný program výstavy (přednášky, akce pro školy, koncerty), který naznačil, že středověkou kulturu lze při troše snahy přiblížit současníkům. Zdařilá mediální prezentace, ať již se jednalo o plakáty, vtipné televizní upoutávky či kvalitně zpracované webové stránky, ukázala, kudy vede cesta k modernímu publiku. Lze jen litovat, že tyto podněty k autorům expozice nepronikly. Rozpačitý dojem z výstavy i z katalogu nezpůsobil jen omšelý přístup k prezentaci starého umění, ale i fakt, že autoři pohříchu upřednostnili badatelský zájem jednotlivců na úkor koncepčně zpracovaného obrazu přelomové epochy českých dějin. Velkoryse zamýšlený projekt, jenž jistě oslovil znalce a fanoušky středověkého umění, se tak širší veřejnosti ke škodě budoucích podobných výstav hlouběji nedotkl.

Václava KOFRÁNKOVÁ

Muzeum německy mluvících obyvatel českých zemí

Za malou historickou senzaci označil na podzim 2010 Klaus Brill ze Süddeutsche Zeitung skutečnost, že v České republice vzniká instituce, jejímž cílem je odborně zkoumat a zároveň široké veřejnosti zpřístupňovat dějiny a kulturu německy mluvících obyvatel českých zemí od 13. do 20. století. Dodejme, že v českých podmínkách lze označit za nadměru zajímavý také způsob, jak se taková senzace rodí.

V roce 2006 vznikla v Ústí nad Labem obecně prospěšná společnost *Collegium Bohemicum*, jež se zaměřuje na podporu kulturně vzdělávacích a vědeckých projektů v oblasti česko-německých vztahů a péče o kulturní dědictví německy mluvících obyvatel českých zemí. V této souvislosti začalo *Collegium* ve spolupráci s Muzeem města Ústí nad Labem, jehož budova byla z důvodu generální rekonstrukce právě v roce 2006 uzavřena, připravovat stálou expozici o dějinách německy mluvících obyvatel v Čechách, na Moravě i ve Slezsku.

Z rámcové koncepce expozice, kterou *Collegium Bohemicum* předložilo k veřejné diskusi koncem roku 2010 (viz www.collegiumbohemicum.cz), vyplývá, že pnutí mezi tabuizací a politizací kulturního dědictví „našich“ Němců, jehož jsme od konce druhé světové války dodnes svědky, vstupuje do další fáze vyrovnávání se s minulostí: přináší méně stereotypní, o to snad více překvapivé výklady, jež se opírají o výsledky soudobého poznání historických a společenských věd. Autoři koncepce vskutku slibují české návštěvníky překvapit pozapomenutým rozměrem dějin naší země, návštěvníci z Německa či Rakouska by pak podle nich měli v expozici objevit „*kulturně příbuzný a mnohotvárný svět*“.

Vstupní sály muzea by měly návštěvníkům předložit tři klíčové koncepty, z nichž vyrůstá logika celé expozice: jazyk, území, národnost. Rok 1848, jakožto zlomový okamžik také ve smyslu nezvratnosti rozdělení společnosti podle národností, by měl být ve výstavě zdůrazněn fyzickým uspořádáním prostoru i nutností individuálně volit další trasu prohlídky. Podle autorů koncepce bude možné se vydat buď proti proudu času až „*k vlně osídlování ve třináctém století*“, nebo sledovat vývoj událostí od roku 1848 směrem k dnešku. Chronologicky řazené oddíly však budou v obou směrech „*přerušované*“ oddíly tématickými, jež hodlají ilustrovat například lidovou zbožnost, širší kontext habsburské monarchie, pestrost regionálních vazeb či sociálně politické dopady modernizačních procesů.

V regionálním muzeu, na výstavní ploše přes 1500 m², tak má podle organizátorů vzniknout expozice „*s celorepublikovým záběrem a mezinárodního dosahu*“. Vskutku ambiciózní projekt národního významu, chtělo by se říci. A pohled do seznamu Vědecké rady *Collegia Bohemica* i externí pracovní skupiny, jež expozici o dějinách německy mluvících obyvatel českých

zemí připravuje, naznačuje, že tomu tak skutečně je. Na přípravách se podílejí přední český i německy hovořící odborníci, muzejní kurátory nevyjímaje. *Collegium* také rozvíjí aktivní kontakty se spolkovými vládami a partnerskými institucemi v Sasku a Bavorsku. Těžko uvěřit, že projekt se doposud obešel bez přímé státní podpory a muzeum tak vlastně vzniká na zelené louce díky finanční podpoře z různých operačních programů Evropské unie, rozpočtu města Ústí nad Labem, účelových dotací Česko-německého fondu budoucnosti či sponzorských darů.

V tomto ohledu není překvapivá ani aktuální výzva *Collegia Bohemica* k darování či odprodeji předmětů s česko-německým příběhem, které by majitelé byli ochotni věnovat, prodat či alespoň zapůjčit pro potřeby muzea. Veřejná sbírka uměleckých předmětů, předmětů denní potřeby, industriálních památek, hudebních nástrojů, dokumentů, vyhlásek, fotografií, textilií či knih se vztahem k dějinám německy mluvících obyvatel českých zemí byla vyhlášena do konce roku 2011.¹

Naděje na zhmotnění smělých plánů *Collegia Bohemica* je však větší, než by se z nezbytnosti pořádat veřejnou sbírku budoucích artefaktů mohlo zdát. Například o architektonickou soutěž na řešení budoucí expozice muzea, která je pořádána podle pravidel a pod dozorem České komory architektů, projevilo zájem více než třicet uchazečů. Uzávěrka soutěže byla 30. května 2011 a organizátoři přislíbili návrhy vystavit na přelomu června a července 2011, kdy by měla být po pětileté rekonstrukci budova Muzea města Ústí nad Labem veřejnosti znovu zpřístupněna. S otevřením Muzea německy mluvících obyvatel českých zemí se pak počítá v druhé polovině roku 2012. Do té doby se jistě dočkáme výsledků odborné diskuse nad rámcovou koncepcí expozice² i většího zastoupení specialistů na dějiny Moravy a Slezska v expertních skupinách *Collegia Bohemica*.³

Hana HAVLŮJOVÁ

1 Popis předmětu včetně fotografie a případné dokumentace je možné zasílat na adresu dokumentátorky sbírek Veroniky Dudkové (dudkova@collegiumbohemicum.cz).

2 Příspěť můžete na info@collegiumbohemicum.cz.

3 Text byl zpracován na základě informací ze zdrojů Collegium Bohemicum, o. p. s. (Newsletter 5/2010 – Příloha: Rámcová koncepce muzea německy mluvících obyvatel českých zemí; Newsletter 1/2011) a rozhovoru s ředitelkou společnosti, Mgr. Blankou Mouralovou dne 30. března 2011.

Debata o didaktice dějepisu?

Kritický klub Spolku studentů historie Filosofické fakulty UK, 24. února 2011, Praha

Na sv. Matěje se ve studentském klubu K4 v Celetné ulici v Praze uskutečnil již čtvrtý debaťní večer pořádaný Spolkem studentů historie FF UK FFabula tentokrát na téma *Didaktika dějepisu*.¹ Pozvání k debaťe přijali bývalá dlouholetá předsedkyně Asociace učitelů dějepisu Helena Mandelová, začínající kantorka Dana Bimková z Gymnázia Jižní Město, s.r.o., a zkušený pedagog Kamil Činátl, vedoucí vzdělávací skupiny Oddělení dokumentace ÚSTR a odborný asistent na Ústavu českých dějin FF UK.

V debaťe moderované studentem Janem Gruberem byla postupně probírána témata jako současný stav výuky dějepisu, rámcové vzdělávací programy a nové přístupy ve výuce, vzdělávání budoucích učitelů dějepisu a situace pedagogických fakult, postavení didaktiky dějepisu v rámci historické vědy. Hosté se postupně vyjadřovali k jednotlivým tématickým okruhům, přičemž bylo zřejmé, že čerpají především ze svých zkušeností a praxe. Nehledě na jejich různé úhly pohledu, pro člověka neznalého situace často nerozlišitelné, se tak postupně vytvářel přesvědčivý, do značné míry však zkreslený obrázek. Všichni se shodli na potřebnosti výuky dějepisu i nezbytnosti rozvíjet potenciál, který z hlediska vzdělávacích metod přinesla školská reforma. Na druhou stranu převážil spíše názor, že je třeba se přizpůsobit organizačním limitům škol i za cenu omezení inovací.

V tomto ohledu se zdá problematické i vzdělávání budoucích učitelů. Fakulty, pedagogické nevyjímaje, se (údajně) zaměřují především na odbornou historickou přípravu absolventů a nevěnují dostatečnou pozornost ani oborové didaktice, ani praktickým otázkám spojeným s provozem škol. Začínající učitel pak „ztrácí“ zbytečně mnoho energie osvojováním si „samozřej-

1 Občanské sdružení Spolek studentů historie FF UK bylo ustaveno valnou hromadou v květnu 2010 a klade si tři hlavní cíle: 1) zlepšit komunikaci mezi studenty „na bázi jejich vzájemného střetávání na společenských, kulturních a vzdělávacích akcích“, 2) vytvořit platformu pro artikulaci názorů [...] studentů historických oborů, která by měla „napomoci vytvořit zpětnou vazbu od studentů směrem k pedagogům a historickým ústavům“, 3) vytvářet kritické prostředí pro diskuzi o historii a obecnějších společenských otázkách, včetně aktuálních trendů v našem i zahraničním vysokém školství. Od října 2010 upořádal Spolek v rámci Kritického klubu již pět veřejných debaťních večerů na téma Boloňský proces a reformy vysokoškolského vzdělávání (říjen), Trendy ve výuce historie (listopad), Uplatnění absolventů historie (prosinec), Didaktika dějepisu (únor 2011), Politizace paměti (březen 2011). Podle MRŇKA, J. *Spolek studentů historie FF UK - FFabula* [online] Člověk. Časopis pro humanitní a společenské vědy, 2010. Dostupné z: <<http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cisloclanku=2010102501>>. Blíže o činnosti spolku viz <http://www.historik.chytrak.cz/>.

mostí“ a řešením „banálních“ kázeňských problémů na úkor tvůrčí práce se vzdělávacím obsahem. Problém však podle účastníků debaty netkví například v nedostatečné praxi v průběhu studia nebo v problematické představě o nabývání maxima profesních kompetencí již během studia na fakultě, ale v nízkém statutu didaktiky dějepisu v rámci historické vědy. Změnu k lepšímu lze tedy očekávat v případě, že se podaří dosáhnout výrazného, vědecky podloženého rozvoje didaktiky, ideálně v rámci akreditovaného vysokoškolského oboru, který zajistí efektivnější a flexibilní interakci mezi teorií a praxí.

Vzhledem k tomu, že převážnou část publika tvořili studenti (patrně bez vlastních pedagogických zkušeností, nelze se divit, že zejména poslední zmíněné názory nevyvolaly vážnější odezvu. Nepatřím k těm, kdo by zavírali oči před problémy současné profesní přípravy učitelů. Domnívám se však, že další teoretizace didaktiky dějepisu, k níž by etablování této disciplíny na akademické půdě, dříve či později, zcela jistě vedlo, není lékem na stávající neutěšenou situaci. Je třeba litovat, že do debaty nebyl přizván ani jeden z didaktiků dějepisu, kteří na českých pedagogických fakultách tento obor vyučují. Pozice filosofických a pedagogických fakult se totiž právě v otázce osamostatnění oborových didaktik různí, a tak zůstal hlas pracovišť, která konečkonců připravují největší procento budoucích učitelů, v debatě oslyšen. Podobně jako názory a zkušenosti učitelů z mimopražských, státních a základních škol.

Přes uvedené výtky bych však ráda dodala, že mě debatní večer nového studentského spolku velmi mile překvapil. Zajímavé bylo nejen téma a volba hostů, ale také otázky posluchačů, kterých se v klubu K4 sešlo zhruba padesát. Dotazy směřované k výběru učiva, metodám výuky a koncipování učebnic, byly v tomto případě ovlivněny mnohem více aktuálními trendy v soudobé historiografii než vlastními školními zážitky tazatelů. A je třeba říci, že to byly dotazy nadměru podnětné. Nezbyvá než si přát, aby podobně kultivovaných a inspirativních akcí v rámci pražské studentské scény jen přibývalo.

Hana HAVLŮJOVÁ

Žena jako subjekt a objekt dějepisného vyučování

7. setkání historiků, didaktiků a učitelů dějepisu pořádané Katedrou historie Filosofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 18. – 19. listopadu 2010

Severočeská vědecká knihovna v Ústí nad Labem hostila na podzim 2010 konferenci, která již sedmým rokem přispívá k reflexi výuky dějepisu v České republice i na Slovensku. Za největší klad tematických setkání lze považovat skutečnost, že věnují pozornost nejen aktuálním výsledkům historického poznání, ale také jeho uplatnění v každodenní školní praxi. Prostor pro vzájemnou výměnu názorů se díky konferenci dostává jak předním odborníkům, oborovým didaktikům a učitelům dějepisu ze základních i středních škol, tak zástupcům paměťových institucí, relevantních neziskových organizací i vydavatelů učebnic. Největší slabinou akce je patrně její skromná propagace a obtížná dostupnost výsledků konference mimo akademickou půdu.¹

Zatím poslední setkání na téma *Žena jako subjekt a objekt dějepisného vyučování* nabídlo příspěvky k dějinám žen s přesahy k širší genderové problematice. Úvodní vymezení pojmů, včetně stručného historického přehledu dosavadního bádání u nás i ve světě, proto přednesla dlouholetá propagátorka studia českých ženských dějin a hlavní editorka objemného kompendia *Žena v českých zemích od středověku do 20. století* (2009) Milena Lenderová. Zakladatelka genderových studií u nás Jiřina Šiklová byla naopak požádána o „výhled“ do budoucna a pojmenování ženských témat pro 21. století. Z obecněji zaměřených příspěvků je pak třeba zmínit ještě vystoupení autorek řady didaktických výzkumů Blaženy Gracové a Denisy Labischové. Tentokrát představily (genderové) analýzy českých a zahraničních učebnic dějepisu zaměřené na prezentaci ženských dějin.

Příkladné propojení teoretických poznatků s výukou dějepisu na středních školách naznačila dvě vystoupení o výchově královských dětí za časů Lucemburků. Aktuální výsledky historického poznání nejprve představila medievistka Lenka Bobková. Iva Dvořáková, učitelka dějepisu na gymnáziu v Novém Strašecí, posléze předvedla, jak s využitím metod dramatické

1 Z dosavadních výstupů bych ráda upozornila na sborníky dostupné mj. na Katedře dějin a didaktiky dějepisu: *Výuka dějin 20. století na českých a slovenských školách*. Sborník z konference konané ve dnech 3.–4. listopadu 2004 v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2006. *Regionální dějiny v dějepisném vyučování na českých a slovenských školách*. Sborník z konference konané ve dnech 23.–24. listopadu 2005 v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2006. *Stereotypy a mýty v dějepisném vyučování na českých a slovenských školách*. Sborník z konference konané ve dnech 27.–28. listopadu 2006 v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2008.

výchovy zpracovává se studenty historického semináře odborný text *Zhořelecký dvůr a rezidence vévody Jana*.² Díky různým činnostem, včetně „oživování“ přečteného skrze dramatizaci, jsou studenti přiváděni nejen k hlubšímu porozumění textu, ale také motivováni k formulaci vlastních otázek.

Inspirativními možnostmi, jak v rámci projektového vyučování využít pro obecné (literárně) historické téma regionální prameny i literaturu, se zabýval příspěvek Veroniky Rodriguezové z JAMU. Ač jej nazvala *Božena Němcová jako objekt školního dějepisu*, nepominula ani rodinné příslušníky slavné autorky. Ukázalo se, že například příběh spisovatelčiny dcery Theodory – Bohdany Němcové (1841–1920) v sobě nese značný potenciál pro výuku dějin 19. a první poloviny 20. století na školách v Jičíně a okolí. Podobně Adéla Gjuríčová z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR vystihla velmi přesně možnosti, které nabízí pro výuku dějin 20. století životní příběh Růženy Vackové (1901–1982). Bezpochyby nedoceněným a zatím ještě málo využívaným zdrojem pro stejné období je databáze orálně historického projektu *Paměť žen* (přes 500 biografických interview). Projekt realizovalo v uplynulých patnácti letech sdružení Gender studies pod vedením historičky Pavly Frydlové, která jej také na konferenci představila.

Bylo by možné se dlouze rozepisovat i o dalších příspěvcích, ale s ohledem na rozsah zprávy jsem vybrala jen ty, které považuji za nejpodnětější z hlediska rozvoje kvalitní výuky dějepisu na českých školách. V tomto ohledu bych ráda vyzvedla i praktické dílny, v nichž bylo možné pod vedením učitelů, popřípadě didaktiků, diskutovat o konkrétních ukázkách, nápadech a příkladech. Zájemce o zbývající vystoupení si dovoluji odkázat na sborník, který se pořadatelé, tak jako v minulých letech, zavázali vydat tiskem.

Hana HAVLŮJOVÁ

² Lenka BOBKOVÁ, *Zhořelecký dvůr a rezidence vévody Jana*, in: *Dvory a rezidence ve středověku II.*, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (eds.), Praha 2008, s. 197–214.

Projekty Asociace Hekla

Studium, výzkum a vyučování historie už delší dobu nejsou v zasetí národních historiografií. Se stále se zvyšující mírou evropské integrace můžeme mluvit o „*integrované evropské historiografii*“. Jejím dokladem je Asociace Hekla, založená v Reykjavíku v květnu 2000. Tato asociace, oficiálně zvaná *Asociace pro podporu historické perspektivy v evropské kultuře a vzdělávání*, usiluje o rozšíření kritického historického povědomí na všech úrovních a všech složkách společnosti. Díky Hekle vznikla řada projektů, jež přinášejí nové přístupy do výzkumu i vyučování historie. Koordinátory jednotlivých aktivit jsou Univerzita v Pise a Islandská univerzita v Reykjavíku. Významnou finanční podporu Asociaci poskytuje Generální direktoriát Evropské komise pro vzdělávání a kulturu.

Převážně výzkumně je orientován projekt CLIOHRES Network of Excellence, „*Sdružení dokonalosti – Vytváření propojení a inovací přehledů pro historický výzkum pro občany rozšiřující se Evropy*“. CLIOHRES funguje od června 2005 (navázal na činnost projektů CLIOH a CLIOHnet), jeho cílem je překonat selektivní, nacionálně či nábožensky vymezený pohled na národní a lokální dějiny, usiluje o novou strukturu a program historického výzkumu, jenž by umožnil více plodných linií vědeckého bádání. Společenství se skládá ze 45 univerzit v 31 zemích. Každá univerzita je zastoupena dvěma výzkumníky a dvěma doktorandy z různých oborů – historie, dějiny umění, archeologie, architektura, lingvistika, politologie, literární historie a zeměpis. 180 výzkumníků je rozděleno do šesti tematických pracovních skupin: Státy, právní systémy, instituce, Moc a kultura, Náboženské a filozofické koncepty, Práce, pohlaví a společnost, Hranice a identity, Evropa a širší svět. Každá pracovní skupina má svého tematického lídra a odpovědnou osobu vždy ze dvou různých univerzit. Česká republika je zastoupena v pracovní skupině Hranice a identity, jejím tematickým lídrem je prof. Luďa Klusáková z Ústavu světových dějin FF UK. Každý rok publikují pracovní skupiny sborníky se svými vědeckými výsledky. Nadto sdružení vypisuje rovněž každoročně průřezové téma, na němž participují jednotlivé skupiny. V minulých letech to byly např. Občanství, Migrace, Tolerance a diskriminace. K průřezovým tématům též vycházejí zvláštní sborníky. Kromě výročních sborníků CLIOHRES zajišťuje publikování zkrácených verzí nejkvalitnějších doktorských disertací vzniklých v rámci sdružení. Významným prvkem v činnosti CLIOHRES je webová stránka www.cliohres.net, která umožňuje rychlou a efektivní komunikaci mezi jednotlivými pracovišti a představuje soubor užitečných nástrojů pro soudobou historickou práci.

Na výsledky projektu CLIOHRES přímo navazuje partnerské sdružení s velice podobným názvem CLIOHnet2, „*Evropské tematické sdružení pro historii – Upevňování propojení a inovací přehledů pro historický výzkum pro*

občany rozšiřující se Evropy“. CLIOHnet2 představuje síť historiků z více než 80 univerzit z třiceti evropských zemí. Z České republiky je do něj zapojeno již výše zmíněné pracoviště FF UK a dále Filosofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci. CLIOHnet2 by měl připravit podmínky pro implementaci nových poznatků a přístupů vzešlých z činnosti CLIOHRES – omezení nacionálně orientované historiografie a faktografické výuky – do vzdělávání na všech úrovních. Tento program by měl uskutečňovat v praxi zásady boloňského procesu, zejména ideu celoživotního vzdělávání a rozvoj Evropského prostoru vysokoškolského vzdělávání součinností s projektem studentské mobility Erasmus (s ním a s projektem Socrates jsou propojeny i projekty CLIOHRES a níže zmíněný Human Plus). Aktivita CLIOHnet2 jsou různorodé, program má vlastní internetovou stránku www.clioh.net, kde nejen učitelé z různých stupňů škol naleznou četné zdroje pro inspiraci a materiály pro výuku. CLIOHnet2 má pracovní skupiny pro aktuální problémy vyučování historie (mj. Historie pod hrozbou, Budování duality kultur), které vydávají elektronické i tištěné publikace a výukové materiály. Podobně jako jednotlivé sekce programu CLIOHRES i CLIOHnet2 vydává výroční sborník.

Širší záběr má platforma Human Plus, Řetěz (v originále „archipelago“) humanitních věd a umění. Tento řetěz je tvořen asi dvaceti tematickými skupinami vzniklými v rámci projektů Erasmus a Socrates. Každá ze skupin má vlastní oblast vědeckého zájmu (jazyk, kulturní historie, kulturní dědictví, gender studies, lidská práva ad.). Společné bádání má za cíl zlepšit pochopení dané problematiky. Též rozvíjí evropskou „znalostní základnu“ a přispívá k vzájemnému porozumění, respektu a toleranci. Stěžejní aktivitou projektu Human Plus je pořádání každoročních konferencí, na nichž mohou účastníci projektu sdílet své poznatky. Každý ročník je věnován zastřešujícímu tématu, v minulých letech to byly např. *Role humanitních věd a umění v evropské společnosti, vzdělávání a výzkumu, Imigrace a emigrace v evropské kultuře, společnosti a občanství* či *Obrazy Evropy*.

Tři zmíněné projekty skýtají zvláště postgraduálním studentům mimořádnou příležitost navázat kontakty s badateli z dalších zemí, rozšířit si historický horizont a překonat národně či jinak omezený pohled na zkoumané téma.

Josef LESÁK

Seminář *Jak učit o normalizaci?*

V pátek 10. 6. 2011 uspořádal Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR) otevřený seminář pod názvem *Jak učit o normalizaci?* Moderátorem programu byl literární historik z FF UK a redaktor oddělení dokumentace ÚSTRu Kamil Činátl, přednášel zde literární teoretik Petr A. Bílek (FF UK) a historik Jaroslav Pinkas, redaktor časopisu *Paměť a dějiny*. Bílek a Činátl se zaměřili na oblast, která je jim blízká a které se oba společně věnují. Tématem byl podle názvu způsob výuky normalizace na školách, seminář se však věnoval i obecnějším otázkám, souvisejícím s touto problematikou. Kromě přednášejících bylo potom slyšet i řadu podnětných příspěvků z řad publika.

Často se stává, že při výuce dějepisu na období normalizace dochází velice sporadicky, nebo je toto téma prakticky ignorováno. Již v úvodu upozornil Činátl na určitou diskrepanci v reflexi normalizace ve veřejném prostoru. Na jednu stranu se jí dostává širokého publicistického zájmu i zájmu širší veřejnosti, na straně druhé není toto období adekvátním způsobem historicky zpracováno a rovněž jeho uchopení se v rámci výuky dějepisu stává problémem. Zdůraznil přitom právě pluralitu názorů a přístupů v náhledu na toto období, jehož reflexe často vyvolává protichůdné a konfliktní postoje. Vymezil se zde také vůči Gollově tezi, podle níž lze historicky popsat pouze dobu s minimálně padesátiletým odstupem. Zároveň položil otázku, zda je možno považovat normalizaci za historicky uzavřenou epochu, nebo zdali její rezidua v české společnosti stále přetrvávají (určitou odpověď nabízí nová Pullmanova kniha *Konec experimentu*¹).

Ve svém vystoupení pak řadu těchto témat rozvinul Petr A. Bílek. Podle něj hraje při výuce normalizace značnou roli otázka osobní zkušenosti s touto epochou. Díky ní pak dochází k odlišnému vnímání tohoto období mezi různými generacemi. Bílek zde připomenul příklad doktoranda, který při obhajobě disertační práce o tomto období prohlásil, že tento dějinný úsek pozoruje se stejným odstupem jako třicetiletou válku. Přesto je ovšem na místě ptát se po kořenech určité nostalgie po tomto období (Bílek zde připomněl, že nostalgie původně patřila mezi duševní nemoci) a nastolit i provokativnější otázku po určité latentní kontinuitě normalizace se současnou dobou.

Bílek se poté zaměřil na obecnější výklad funkce a stoupajícího významu médií ve 20. století. Zdůvodnil tak pozornost, kterou věnuje právě populární kultuře jako produktu masmediálního světa. Podle Bílka dochází k setření hranice mezi fikcí a realitou, kdy realita je stále více formována mediálními obrazy. Tady se Bílek ve své přednášce poněkud odklonil od tématu normalizace

1 Michal PULLMANN, *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011.

a jeho vyprávění tak nabralo obecnější charakter. Uvedl však také případy, na kterých ukázal, jakým způsobem popkultura odráží proměny politické reality. Příkladem je mu předěl mezi léty 1970 a 1971. Změnu politické situace pak ilustruje na příkladu večerníčku o Rumcajsovi. Zatímco v sedmdesátém roce podle Bílka ještě navazuje na zbojnické legendy a ztělesňuje obraz společenského rebelu, v roce následujícím již vede v lese Řáholci řádný rodinný život.

Bílek potom věnoval pozornost také mezinárodnímu šíření populární kultury, které se promítlo také do normalizační popkultury. Upozornil na různé bizarní formy modifikace západní kultury v reálněsocialistickém Československu. Ukazuje to na příkladu přebírání zahraniční hudby, kdy byl například temný text rockové balady *National Acrobat* od Black Sabbath transformován do oslavné písně *Metro, dobrý den*, interpretované Jiřím Schelingerem. Náměty textů písní populární hudby byly podle Bílka zaneseny především snahou o únikovost a exotičnost (během přednášky jako příklad použít ukázkou písně Františka Ringo Čecha *Tygr z Indie*).

Hudbu vnímá Bílek od šedesátých let jako sociologický fenomén, který v tomto období získal význam jako symbol revolty (jak však během diskuse podotkl jeden z účastníků, tímto způsobem lze vnímat už minimálně jazzovou hudbu v předcházejících dekadách a zůstává otázkou, nakolik lze působení hudby takto kategoricky vymezit). V sedmdesátých letech se pak v Československu charakter populární hudby výrazným způsobem mění. Dochází k přimknutí k národnímu folklóru (tady uvedl příklad Gotta a Matušky, z druhé strany však opomněl zmínit například Hutkovu interpretaci lidových písní), doprovázení zpěváků početnými sbory a orchestry (což Bílek považuje za prvek potlačování individuality) a návratu k patriotismu (Vodičkova píseň *Tuhle zemi znám*). Řada námětů, o nichž Bílek hovořil, je rozebírána v jeho *Tesilové kavalérii*, kterou během přednášky rovněž zmínil. Bílkovo vykreslení normalizace se tedy ubírá přes interpretaci jednotlivých symbolů masové kultury, kterou považuje za klíčovou součást moderního života.

Praktickým způsobem byla potom zaměřena Pinkasova přednáška o možnostech výkladu černobylské havárie. Pinkas na jednotlivých filmových materiálech ukazoval různé přístupy k tomuto tématu. To podle něho při výuce vybízí k propojení dějepisu a společenských věd. Černobylská katastrofa totiž nastoluje otázky společenské odpovědnosti, odpovědnosti vedení za rozhodování i politických souvislostí celého případu (utajování informací, byrokratizace řízení). Pinkas dokonce navrhuje aplikovat na tento případ Jaspersovu *Otázku viny*, sepsanou o problému odpovědnosti za zločiny po druhé světové válce.

V závěru pak s přednáškou o využití filmových obrazů normalizace vystoupil opět Kamil Činátl. Analýza normalizačního období ve výuce by po-

dle něj mohla probíhat na základě komparace několika filmových snímků, které jej odlišným způsobem reflektují. On sám použil jako ukázkou několik záběrů z různých filmů a dokumentů (Traplova agitka *Tobě hrana zvonit nebude*, rodinná komedie *S tebou mě baví svět* a záběry podpisu *Anticharty*), načež nechal rozproudit diskusi o jejich způsobu vykreslení normalizace. Tato metoda podle Činátla dokáže přiblížit normalizační dobu v různých kontextech vnímání a posuzování. K tomu pak ještě promítl ukázkou ze současného seriálu *Vyprávěj*. Otázkou zůstává, proč si vybral právě tyto snímky. Místo téměř zapomenutého Traplova snímku mohl zvolit mnohem známější díl *Studna ze Třiceti případů majora Zemana*. Jako příklad současné reflexe normalizace pak místo televizního seriálu České televize mohl potom zvolit Špačkův platičtější film *Pouta*.

Seminář se zabýval mnoha otázkami spojenými s normalizací, „kučárky“ o tom, jak učit o normalizaci, se pochopitelně nikdo nedočkal. Tak jako u ostatních historických témat, také zde existuje mnoho přístupů a paradigmat. Pořadatelům lze vytknout, že se takřka nezabývali politickými, hospodářskými a sociálními dějinami. U podobných seminářů také hrozí nebezpečí sklouznutí do pokusu o vystavení kanonického výkladu. Tento seminář se však nakonec tohoto nebezpečí vyvaroval.

Vojtěch ČURDA

Dvě připomínky obětí Šoa

Republika mnoha národů: Korczak, 1. února 2011, Polský institut v Praze

Hymna vítězů aneb Poselství kluků z Terezína, 15. února 2011, Městská knihovna v Praze

V první polovině února 2011 se v Praze uskutečnily dvě drobné události, jejichž prostřednictvím si chtěli studenti a učitelé Soukromého reálného gymnázia Přírodní škola, o. p. s., připomenout oběti šoa, s jejichž osudy se seznámili v průběhu dlouhodobého školního projektu. Zdálo by se, že vzhledem k množství projektů, které na téma holocaustu probíhají v posledních deseti patnácti letech na českých středních i základních školách, i blízkosti Dne památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti (27. února) se nejednalo o nic mimořádného. Domnívám se však, že opak je pravdou. Na příkladě dvou „školních“ akcí lze sledovat mnohdy nezamýšlené, o to však možná cennější přesahy, které kritikům výchovně vzdělávacích projektů, historiky nevyjímaje, nezřídka unikají.

Dne 1. února 2011 zahájil Polský institut v Praze nový cyklus programů s názvem *Republika mnoha národů*, věnovaný prezentaci mnohovrstevnatého kulturního dědictví Polska. První akce se zaměřily na dějiny a kulturu polských Židů a není bez zajímavosti, že se ihned dotkly tragických rovin společného soužití. Úvodem celého cyklu se stalo promítání filmu režiséra Andrzeje Wajdy *Korczak* (1990, 113 min). O několik dní později následovala prezentace knihy Marka Edelmana *A byla láska v ghettu* (2010).¹

Právě postava pediatra, (reformního) pedagoga a spisovatele Janusze Korczaka (1878–1942, vl. jm. Henryk Goldszmit), jenž založil a po více než třicet let ve Varšavě vedl dětský domov pro židovské sirotky,² se stala, díky spolupráci Polského institutu a výše zmíněného gymnázia, zajímavým průsečíkem historicky i aktuálně založených úvah o roli pedagogů v životě dětí. Wajdův černobílý film vypráví především o závěrečné fázi Korczakova života, kdy se společně se svými svěřenci ocitl nejprve ve varšavském ghettu a posléze na poslední cestě do Treblinky. Ač režisér mnohdy dokonce cituje dobové dokumentární záběry, výsledkem je poetické líčení Korczakova hrdinského úsilí o

1 V březnu 2011 byl představen český překlad románu Juliana Strykowskiého *Austeria* (2011) a starší filmová adaptace románu od Jerzyho Kawalerowicze (1982, 102 min). Blíže viz www.polskyinstitut.cz.

2 Životopisná studie doplněná ukázkami z díla vyšla v češtině naposledy v 80. letech 20. století: Julius JANOVSKÝ, *Janusz Korczak – lékař, pedagog a spisovatel*, Praha 1986. K dispozici je také slovenský překlad díla Alicje SZLAZAKOWE *Janusz Korczak z roku 1984* (SPN, Bratislava). Nově například Anna BYSTRYCKÁ, *Janusz Korczak a právo dítěte na úctu*, Paideia – Philosophical e-journal of Charles University 5/2, 2008, s. 1–5.

zachování důstojných podmínek pro život (i umírání) nejen dvěma stovkám „svých“ dětí, ale všem potřebným v okolí.

Jak v úvodním slově připomněl ředitel gymnázia Přírodní škola Mgr. František Tichý, Korczakovy pedagogické myšlenky v mnohém předběhly svou dobu a jsou stále živé. Již na počátku 20. století například veřejně prosazoval právo dětí na úctu, rozvíjel výchovné metody založené nikoli na poučování, ale na reflexi reálných zážitků a podporoval samostatnost a odpovědnost dětí. Mezinárodní respekt, který si postupně získal, mu po vypuknutí 2. světové války přinesl několik šancí, jak uniknout tragickému konci. Žádnou z nich však nevyužil, neboť nehodlal na svůj (dosavadní) život rezignovat.

Zatímco večer v Polském institutu byl v režii učitelského sboru,³ setkání uskutečněné v malém sále Městské knihovny v Praze dne 15. února 2011 se odehrávalo pod taktovkou studentů. Společenský večer pod názvem *Hymna vězňů aneb Poselství kluků z Terezína* měl vzpomínkově slavnostní ráz. Připomenuty byly nejprve všeobecně známé skutečnosti z historie terezínského ghetta. Další referáty se zaměřily na obyvatele „chlapeckého domova 1“, jejich samosprávu (tzv. republika Škid) a tajně vydávaný časopis *Vedem* (1942–1944). Zvláštní pozornost byla věnována vychovateli Valteru Eisingerovi (1913–1945) a hlavním přispěvatelům časopisu, literárně nadaným mladíkům Petru Ginzovi (1928–1944) a Hanuši Hachenburgovi (1929–1944).

Všechny promluvy měly osobní ráz, neboť studenti (i učitelé) hovořili o skutečnostech, které se sice odehrály bezmála před sedmdesáti lety, ale svým způsobem silně rezonovaly s jejich vlastními zkušenostmi a zážitky. Ať už v podobě životních paralel (školní samospráva, tvůrčí projekty), setkání s pamětníky (Chawa Pressburger, Jiří Brady) či studia historických pramenů (časopis *Vedem*, dětské kresby). Důležitá byla pochopitelně i návštěva „osudových“ míst (Terezín, Osvětim). Potřeba nezapomenout se v případě dnešních mladých lidí (13–20 let), kteří již nemají žádnou přímou zkušenost s důsledky totalitního režimu, navíc spojila s potřebou znovu zpřítomnit či nějak oživit dědictví, které má být předáváno dál.

V první fázi proto vznikly webové stránky www.vedem-terezin.cz, jež svým záměrem i kvalitou příjemně překvapily nejen pamětníky, ale také odborníky. Studenti nejprve vybrali z časopisu *Vedem* pasáže, které je oslovily. Dobovou rubriku *Toulky Terezínem* spojili s interaktivní mapou a vytvořili netradičního průvodce městem. Návštěvníci tak mohou porovnávat autentické záznamy ze 40. let 20. století se svými vlastními postřehy, zážitky i pocity. *Hádanky, hry a kvízy* se staly základem pracovních listů, jež stránky nabízejí ke stažení pro potřeby dnešního vyučování (i zábavy). Zvláštní kapitolu

3 Jejich prostřednictvím bylo zajištěno například simultánní tlumočení filmu do češtiny.

pak tvoří úryvky z rubriky *Žije republika Škid!*, které mapují radosti i starosti samosprávy tereziánské „Jedničky“.

Díky souhlasu pamětníků i Památníku Tereziín si však od února 2011 může kdokoli na webových stránkách listovat přímo v elektronických kopiích všech dochovaných čísel *Vedemu*. Je třeba zdůraznit, že to byli právě studenti, kdo zajistil, aby aplikace, která tuto činnost umožňuje, vytvářela co nejvěrohodnější iluzi „listování“ skutečným originálem. Mnozí z nich totiž měli možnost v Archivu Památníku Tereziín s časopisem pracovat, a to nejen při přípravě webových stránek, ale také při sestavování básnické sbírky Hanuše Hachenburga *Hned vedle bílá barva mráčeků* (2010). Edice vznikla ve spolupráci s nakladatelstvím Baobab pod odborným vedením literární historičky Marie Rút Křížkové.⁴

Pro úplnost zbývá dodat, že v průběhu večera zazněla po dlouhých letech poprvé hymna republiky Škid. Podařilo se ji rekonstruovat podle notového záznamu, který studentům Přírodní školy předal při návštěvě v prosinci 2010 Jiří Brady. Studenti spolu s učitelem Vítem Novotným také zhudebnili a nastudovali báseň Hanuše Hachenburga *Dětem* a večer zakončilo loutkové divadelní představení podle Hachenburgova scénáře *Hledá se strašidlo*.

Hana HAVLŮJOVÁ

4 Marie Rút Křížková pečovala spolu s přeživšími „chlapci“ o časopis *Vedem* i památku tereziánských dětí od konce 60. let 20. století. V roce 1995 vydala ve spolupráci s Kurtem Jiřím Kotoučem, Zdeňkem Ornestem a dalšími pamětníky známou publikaci *Je mojí vlastní hradba ghett? Básně, próza a kresby tereziánských dětí* (Aventinum), jež zahrnuje i básnickou tvorbu Hanuše Hachenburga. Sbírkou *Hned vedle bílá barva mráčeků* (2010) obsahuje kromě již publikovaných také deset nově nalezených či identifikovaných básní.

Forum Recherche du CEFRES – Vědecký zápisník CEFRES

Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách v Praze (CEFRES) spustil na sklonku zimy na internetové adrese (<http://cefres.hypotheses.org/>) trojjazyčný vědecký zápisník, na němž jsou zpřístupňovány záznamy přednášek a seminářů pořádaných od podzimu 2010 v Praze. Cílem je podpořit nejen výměnu názorů uvnitř odborné komunity, ale také diskusi mezi vědci a představiteli jiných oblastí společenského života.

V současné době jsou příspěvky děleny podle dvou hlavních výzkumných priorit CEFRES: Historie, právo, politika a Muzea. Dostupné jsou například záznamy ze semináře *Zákony o paměti* (listopad 2010), jehož cílem bylo porovnat zkušenosti některých evropských zemí (Slovensko, Německo, Česká republika, Polsko a Francie) s legislativním pojmáním historického dědictví a „otevřít skutečnou diskusi o kategoriích, které umožňují uvažovat o minulosti z pohledu historika, sociologa nebo politologa“. Dále podklady k přednáškám britských profesorů Roberta Foxe (říjen 2010) a Petera Davise (březen 2011) o proměnách muzejního světa, konkrétně muzeí vědy a techniky (R. Fox) a ekomuzeí (P. Davis). Nebo obsáhlé záznamy vystoupení a debat, jež zazněly na mezinárodní konferenci *Muzeum umění v dnešní Evropě: Problémy – řízení – orientace* pořádané ve spolupráci s Uměleckohistorickou společností a Francouzským institutem v lednu 2011. Konference usilovala o zahájení diskuse mezi historiky umění, kteří se podílejí na řízení českých muzeí a galerií, a vytvoření podmínek „pro dialog mezi různými vědeckými a/nebo politickými aktéry působícími v této oblasti“. Ve snaze vést tyto debaty v širším kontextu byl dopolední program věnován prezentaci zkušeností ze čtyř evropských zemí (Francie, Nizozemsko, Slovensko a Polsko).

Hana HAVLŮJOVÁ

Odešel Ondrej R. Halaga - historik Košic, Východoslovák a muž s nelehkým osudem

(4. 3. 1918 Lipovce – 13. 2. 2011 Košice)

Vybavuji si, jak jsem před dvěma lety čekal před košickým dómem na jednadevadesátiletého historika a tajil v sobě jisté obavy. Jaké bylo mé překvapení, když jsem uviděl muže v perfektně padnoucím obleku, jenž se ke mně blížil křepkým krokem a takřka bez opory drobné hůlky. Profesor Halaga byl živou pamětí města, které se mu stalo domovem i ústředním badatelským tématem. Během rozhovoru v kavárně na náměstí mne nejen přesvědčil o své mimořádně dobré paměti, když mi líčil své kontakty s Václavem Chaloupeckým, Albertem Pražákem a dalšími osobnostmi československého vědeckého života, ale především jsem v něm našel člověka, jenž, jak sám hrdě říkal, „*je stejně starý jako Československo.*“ Rozpadu společného státu litoval, ale životní peripetie ho poučily, že politická manipulace dokáže změnit osudy jednotlivců i celých společností. Naše další kontakty byly bohužel již jen telefonické. Rozloučit jsme se nestihli, o jeho skonu jsem se dozvěděl až v jedné bratislavské restauraci s měsíčním odstupem.

Medievista prof. PhDr. Ondrej Richard Halaga, DrSc. h. c. byl prvním a dosud zřejmě jediným slovenským vědcem, kterému se doma dostalo čestného doktorátu věd. Paradoxně, neboť byl pro svůj sveřepý důraz na specifika východoslovenského regionu již v počátcích své vědecké dráhy považován za iredentistu. Z těchto důvodů, ale i jako nestraník byl vylučován jak ze Slovenské akademie věd, tak z vědeckého života vůbec. Košický patriotismus a schopnost myslet mimo rámec úzce vymezených národních dějin z něj však učinily prvního slovenského historika, jenž dokázal překonávat zažitě nacionalistické stereotypy a uvažovat o středověkém prostoru hlouběji, než bylo v domácím prostředí zvykem.

Jeho ústředním tématem byl zejména dálkový obchod mezi Černomořím a pobaltskými hanzovními městy, v nichž ústřední roli hrály vedle Krakova právě Košice. Nikoli náhodou vedly domácí stísněné podmínky Halagu (jako tehdy mnohé) do Polska, ale v 80. letech až na pařížskou École des Hautes Études en Sciences Sociales. Nepřekvapí, že zájem o dálkový obchod, hospodářské a správní dějiny i život středověkého mešťana ho přivedly (zejména v knize *Košice – Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom /1275–1526/*) k tomu druhu historiografie, který obvykle spojujeme se školou Annales.

Halagův život je tématem na román. Musel by začínat zdánlivým klišé, kdy se chlapec z početné rodiny vesnického pastýře, jenž jako sluha pásal na

prešovské Kalvárii krávy, za podpory osvícených učitelů odchází sám na studia. Jako čtrnáctiletý se Halaga v zimě a mrazu vydal pěšky z Velkého Šariše do Nitry s úmyslem stát se misionářem. V Banské Bystrici se promrzlého poutníka ujali příbuzní a našli mu mecenášku. Gymnázium dokončil po soukromém studiu, kdy se živil mj. doučováním němčiny, kterou se z Bystrice jezdil učit do Vídně – na kole. Bratislavskou univerzitu navštěvoval za války, v době Slovenského štátu. Studoval historii a filosofii a prošel seminářem Daniela Rapanta, jenž je dosud pokládán za nejvýznamnějšího slovenského historika. Přesto se po válce zasazoval o oživení intelektuálního života na východě Slovenska. Od února 1945 působil jako redaktor deníku *Demokrat*, podílel se na obnově spolku *Východoslovenský akademik* a stal se redaktorem stejnojmenné revue, byl správcem kulturního spolku *Svojina* a inicioval snahy o obnovení košické univerzity. Za to vše si v bratislavském centru vysloužil pověst iredentisty a zároveň čechoslovakisty a benešovce. V poválečném názorovém zmatku, v němž silně rezonovaly touhy po autonomii a utajované luďácké resentimenty, to bylo pro slovenské vládní orgány stejně diskreditující, jako posléze pro poúnorový režim. Ten pro změnu nemohl Halagovi zapomenout jeho demokratismus a otevřeně protisovětské postoje, s nimiž se po příchodu Rudé armády stavěl na odpor sovětské propagandě, usilující o připojení východu Slovenska k SSSR. Výsledkem byla stupňovaná perzekuce a posléze roku 1951 úřední zákaz „provýchodňárských“ aktivit. Naštěstí (s podporou přímluvců z Prahy) Halaga uhájil před komisí dvoupokojový byt, v němž žil se svou matkou, a krátce nato získal místo archiváře v košickém městském archivu.

Tamější archivní bohatství se mu stalo badatelským osudem a do slova posláním. Nadšený historik se ponořil do studia života hornouherské metropole, s košickým archivem spojil svůj život a na dlouhá léta se stal jeho vedoucím. Halagova vědecká kariéra započala až po uvolnění poměrů v roce 1961, kdy byl přijat za člena SAV. Nadějně se rozvíjející vědeckou dráhu však přerušila normalizace, jež již tehdy mezinárodně se prosazujícího badatele odsoudila k izolaci a znemožnila mu i vytoužené univerzitní působení. Jeho práce nesměly v ČSSR vycházet a mohly být citovány pouze bez uvedení jména autora. Halaga byl posléze sice přijat na místo ve Společenskovědním ústavu SAV, ale po osmi letech propuštěn. Jeho manželku donutila soustavná perzekuce k rozvodu a v srpnu 1985 byl dokonce Halaga již jako důchodce v pracovním košického archivu přepaden StB a policejní karatista ho zmlátil do bezvědomí – v sedmašedesáti letech ho doslova přizabili.

Během 70. a 80. let směl Halaga publikovat pouze v zahraničí, což také hojně činil a vydobyl si mezinárodní respekt, vyjádřený mj. ve sborníku *Urbs – Provincia – Orbis: Contributiones ad historiam contactuum civitatum Carpathicarum in honorem O. R. Halaga editae* (1993). Po převratu se dočkal

zasloužené rehabilitace. Na Slovensku konečně vyšly jeho novější knihy, návrh na udělení čestného doktorátu však ležel na SAV devět let. Pověsti „Východňára“ se Halaga v bratislavských centrálních institucích nezbavil, ba ještě ji posílil, když roku 2001 vydal svůj léta připravovaný Východoslovenský slovník, obsahující na šedesát tisíc výrazů, jež měly dle Halagy nejen poukázat na specifčnost východoslovenského lexika, ale i jeho – v porovnání se středoslovenskými dialekty – výrazně větší příbuznost s českou slovní zásobou. Dílo, jež jako práce jednoho člověka představuje mimořádný výkon, bylo mezi slovenskými lingvisty přijato s rozpaky, ba místy i odporem, nejen z toho důvodu, že autor nebyl specializací lexikograf, ale zřejmě i proto, že spisovná slovenština se v důsledku vlivu martinského centra a štúrovské tradice Matice slovenské hlásí především ke středoslovenskému regionu.

Jádro Halagova historiografického díla spočívá ve středověkých hospodářských a právních dějinách, povětšinou ve vztahu ke košické metropoli. Mezi nimi kromě zmíněné knihy *Košice-Balt* vyniká původně v Paříži sepsaná práce *Počiatky Košíc a zrod metropoly* a též v Mnichově vydaná edice nejstarší slovenské městské právní knihy *Acta Iudicaria civitatis Cassoviensis 1393-1405. Das älteste Kaschauer Stadtbuch*. Pětisetstránkový výbor ze studií, které směly za normalizace vyjít pouze v cizině, stihl Halaga připravit ještě v závěru života. Doplnil je četnými memoárovými texty, dodatky k Východoslovenskému slovníku a publicistikou. Knihu s názvem *Memorabilia z Európy a vlasti* však dal autor po vytištění (2008) stáhnout z distribuce pro některá věcná i formální pochybení v sazbě. Přes odpor kolegů z košického historického ústavu, na jejichž editorská bedra pochybení spadala, do posledních dnů usiloval o nový náklad, jenž (pokud je mi známo) dosud nebyl uskutečněn a pochybuji, že po autorově skonu k němu dojde.

Svým zásadám – jakkoli idealistickým – zůstal Halaga věrný až do konce života, ctěn především kolegy ze zahraničí, avšak nemaje na Slovensku přímé žáky. Oficiální pocty a televizní dokument, který měl premiéru necelý měsíc po Halagově skonu, jsou jen malou splátkou za četná příkoří, jichž se mu na Slovensku po celý život dostávalo. Odešel mimořádný vědec a velký člověk se silnou vůlí a nelehkým osudem.

Milan DUCHÁČEK